

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

RUBÛBİYYET VE UBÛDİYYET BAĞLAMINDA DUÂ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman **Hazırlayan**
Dr. Öğrt. Üyesi Ahmet KÜÇÜK **Zeynep Nilhan ÇAĞIRMAN**

MALATYA-2022

**T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

RUBÛBİYYET VE UBÛDİYYET BAĞLAMINDA DUÂ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Zeynep Nilhan ÇAĞIRMAN

**Danışman
Dr. Öğrt. Üyesi Ahmet KÜÇÜK**

MALATYA-2022

ONUR SÖZÜ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Rubûbiyyet ve Ubûdiyyet Bağlamında Duâ” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Zeynep Nilhan ÇAĞIRMAN

ÖNSÖZ

Evrendeki muntazam düzen ve işleyiş Allah'ın (c.c.) rubûbiyyetine işaret etmektedir. Zira mâlikiyet, izzet, ihsan, ikram, kuvvet, davete icabet, şefkat, merhamet, terbiye etmek ve rızıklandırmak rubûbiyyetin birer göstergesidir. Allah bütün bu fiileri ile rubûbiyyetini insana hissettirip gösterdiği gibi gönderdiği elçileriyle de rubûbiyyetine dikkatleri çekmiştir. Kâmil insan ise rubûbiyyete karşı ubûdiyyet ile yani zillet, tazarru, tevazu, hürmet, sevgi, sığınma gibi davranışlarıyla itaatini göstermiştir. Ancak sağlam bir itikada sahip olmayanlar rubûbiyyeti doğru algılayamadıkları için ubûdiyyet noktasında sapmalar yaşamışlardır. Bu sapmalar “ibadetin özü” olan duâ başta olmak üzere Allah'a karşı yapılması gereken bütün davranışları etkilemiştir.

Rab ile Abd arasındaki ilişkide pasif konumda bulunan insan, duâ yoluyla Rabbi ile doğrudan iletişime geçer. Bu iletişim esnasında insanda sağlam bir Rubûbiyyet algısının oluşması ve kendisinden talepte bulunduğu zatı doğru tanınması ve O'na nasıl seslenmesi gerektiğini bilmesi önemlidir. İşte bu açıdan Kur'ân'da geçen duâ âyetlerine bakıldığı zaman “Rab” isminin çokça zikredildiği görülecektir. Kur'ân'da geçen duâ âyetlerinde “Rab” isminin çokça zikredilmesi bu çalışmanın yapılmasında etkili olmuştur.

Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışma ile Kur'ân'da geçen duâlar, rubûbiyyet ve ubûdiyyet bağlamında ele alınmıştır. Âlemlerin Rabbi olan Allah ile eşrefî mahlûkat olan insan arasındaki güçlü bağlardan biri olan duâ kavramının önemi üzerinde durulmuştur. Duâ edilirken bir takım sapmalara engel olunması açısından rubûbiyyet ve ubûdiyyet kavramlarının doğru anlaşılmasının önemini vurgulamak amaçlı yapılan bu çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde; araştırmanın konusu, amacı, araştırmada takip edilen yöntem ve kullanılan kaynaklar üzerinde durulmuştur.

Birinci bölümde; Rab, ‘abd ve duâ kavramlarının semantik tahlili, ilk dönem sözlük ve tefsirlerinden ve konuyla ilgili yazılan kaynaklardan faydalanılarak yapılmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de duâ kavramının kullanıldığı anlamlar ve duâ kavramının

eş anlamlıları verilmiştir. Ayrıca rubûbiyyet, ubûdiyyet ve duâ ilişkisi açıklanmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde; İslam öncesi toplumlarda rubûbiyyet ve ubûdiyyet telakkisi üzerinde durulmuştur. Kur'ân'da rubûbiyyet ve ubûdiyyet tasvirleri âyet metni ve tefsiri ile verilmeye çalışılmıştır. Rubûbiyyetin insan hayatına duâ ile tezahürü, rubûbiyyet ve ubûdiyyet açısından duâ, Kur'ân'da Rabbe duâ ve Rab ismiyle yapılan duâlar ve Kur'ân'daki duâ âyetleri ile açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu çalışmada konuyla ilgili âyetlerin mealleri verilip, gerekli görülen yerlerde âyet metinleri de yazılmıştır.

Bu çalışmanın her aşamasında desteğini esirgemeyerek katkıda bulunan danışman hocam sayın Dr. Öğretim Üyesi Ahmet Küçük'e, tez yazım kuralları konusundaki bilgilendirmeleri ve tezin yazılması sürecinde faydalanılması gereken kaynaklar noktasındaki yönlendirmelerinden dolayı Prof. Dr. Abdurrahman Kasapoğlu'na ve bu süreçte bizlere katkısı olan tüm hocalarımıza teşekkürlerimi sunarım.

Zeynep Nilhan ÇAĞIRMAN

2022- Malatya

ÖZET

Bu çalışmada Rab ile abd arasında canlı iletişimin ifadesi olan duâ kavramı, Rubûbiyyet ve ubûdiyyet bağlamında ele alınmıştır.Yaratan ve yaratılan arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiği Kur'ân'da net ifadelerle vurgulanmıştır. Dolayısıyla yaratılanlar içinde sözü, eylemi ve haliyle önemli bir statüye sahip olan insanın yaratıcısına karşı konumunun iyi bilinmesi gerekmektedir.

Yaratılış nedeni Allah'a (c.c.) kulluk olan insanın, 'abd olduğunu unutmaması ve gereğini yapması, Allah'ı, doğru tanımasına bağlıdır. Hz. Âdem'den bu yana vahiyyle yaratıcısı hakkında bilgilendirilen insan ise çoğu zaman yaratılış gayesinden uzaklaşmıştır. Bundan dolayı Allah, insanı yalnız bırakmayıp gönderdiği peygamberler aracılığıyla irşad etmiştir. En küçük fiiline kadar önemsenen insanın, ancak sahîh bir iman ile Allah'ın, rızasını kazanmasının mümkün olacağı bildirilmiştir. Bu âlemi muhteşem bir şekilde tanzim eden Allah, rubûbiyyetinin, varlık âleminin her aşamasındaki tecellisine dikkati çekmiştir. Bunun için insanın, âlemi bu şuurla okuması ve âlemdeki asıl tasarruf sahibini tanıması önemlidir. Aksi takdirde Allah'a, iman etmekle birlikte önceki toplumlarda olduğu gibi başka varlıkları da kutsamış ve onlardan yardım beklentisine girmiş olur. Bu da problemleri bir bakışa neden olur. Bu noktada hem ibadet hem de talebin ifadesi olan duânın, âlemlerin Rabbi olan Allah'a, karşı yapılması çok önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Rab, Rubûbiyyet, abd, ubûdiyyet, duâ.

ABSTRACT

In this survey prayer concept which is defined as alive communication between Lord and Servant, it is defined in the context of lordship and worship. It is emphasized clearly in the Qur'an how should be the relationship between the creator and the created? Therefore, human who has an important position among other created with his behaviors, statements and words has to know his place against his creator.

The aim of human creating is become servant of Allah (swt.). Not forgetting that he is a servant and doing what is necessary depends on knowing Allah (swt.) correctly. The human being who has been informed about his creator with revelation from prophet Hz. Adem (pbuh) to today, has drifted away from the purpose of creation most of the time. For his reason Allah (swt.) doesn't give free rein the human and he shows him the true path through the prophets.

It is stated that for human being; who is cared about the smallest deed, can be possible to gain Allah's consent with only a real belief (faith and trust in Allah). Allah who is put order this universe gorgeously draws attention his Rubibiyyah's universe's appearance of in every stage. Hence, it is important to read this universe consciously and notice the real creator of this world. Otherwise, with the belief to Allah, human also blesses other beings and expects helping from them as in previous societies. And this causes a problematic view. At this point, it is so important that prayer, which is an expression of both worship and demand, is done only to Allah who is Lord of all worlds.

Key Words: Lord, Lordship, Servant, Prayer, Worship.

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ.....	iii
ÖNSÖZ	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1
ARAŞTIRMA HAKKINDA GENEL BİLGİLER.....	1
1. Araştırmanın Konusu	1
2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	2
3. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları	3

BİRİNCİ BÖLÜM

TEVHİD RAB ABD VE DUÂ KAVRAMLARININ ANLAM ÇERÇEVESİ

1.1. Tevhid Kavramının Anlam Çerçevesi.....	6
1.1.1. Tevhîd Çeşitleri.....	7
1.1.1.1. Tevhîd-i Ulûhiyyet	7
1.1.1.2. Tevhîd-i Rubûbiyyeti.....	9
1.1.1.3. Tevhîd-i Esmâ ve Sıfât.....	11
1.2. Rab Kavramının Anlam Çerçevesi.....	14
1.2.1. Rab (رب) Kavramı	14
1.3. ‘Abd Kavramının Anlam Çerçevesi	18
1.3.1. ‘Abd (ع ب د) Kavramı	18
1.4. Duâ Kavramının Anlam Çerçevesi.....	22
1.4.1. Duâ (د ع و) Kavramı.....	22
1.4.1.1. Kur’ân-ı Kerim’de Duâ Kavramının Kullanıldığı Anlamlar	25
1.4.1.1.1. Söz.....	25
1.4.1.1.2. İbadet Etmek	26
1.4.1.1.3. Nida.....	27
1.4.1.1.4. İstiğase / Yardım Talebi.....	28

1.4.1.1.5. Sormak	28
1.4.1.1.6. İstemek / Talep Etmek	29
1.4.1.1.7. Yalvarmak	30
1.4.1.1.8. Duâ Etmek	31
1.4.1.1.9. Tazîm - Yüceltmek	31
1.4.1.1.10. Azap	32
1.4.1.2. Duâ Kavramının Eş Anlamlıları	32
1.4.1.2.1. Salât (صَلَاةُ).....	33
1.4.1.2.2. Zikir (ذِكْر).....	34
1.4.1.2.3. İnâbe (إِنَابَةٌ).....	35
1.4.1.2.4. İstiğâse (اسْتِغَاثَةٌ).....	36
1.4.1.2.5. İsti'âze, (اسْتِعَاذَةٌ)	37
1.4.1.2.5. Tevbe (تَوْبَة / التوبة)	37
1.4.1.2.6. İstiğfar (الاستغفار).....	38
1.4.1.2.7. Hamd (حمد) ve şükür (شكر)	39
1.4.1.2.8. Tazarru (تَضَرُّع).....	40
1.4.1.2.9. İbtihâl (ابْتِهَال)	41
1.4.1.2.10. Tevekkül (تَوَكَّل).....	42
1.5. Rubûbiyyet Ubûdiyyet ve Duâ İlişkisi.....	47

İKİNCİ BÖLÜM

RAB VE ABD İLİŞKİSİNDE DUÂ

2.1. Rubûbiyyet ve Ubûdiyyet Telakkisi	53
2.1.1. Kur'ân Öncesi Toplumlarda Rubûbiyyet ve Ubûdiyyet Telakkisi.....	53
2.1.1.1. Hz. Nuh Kavminin Rubûbiyyet ve Ubûdiyyet Telakkisi.....	54
2.1.1.2. Âd Kavminin Rubûbiyyet ve Ubûdiyyet Telakkisi.....	56
2.1.1.3. Semûd Kavminin Rubûbiyyet ve Ubûdiyyet Telakkisi	58
2.1.1.4. Hz. İbrahim Kavminin Rubûbiyyet ve Ubûdiyyet Telakkisi.....	59
2.1.1.5. Hz. Lût Kavminin Rubûbiyyet ve Ubûdiyyet Telakkisi.....	60
2.1.1.6. Hz. Şuayb Kavminin Rubûbiyyet ve Ubûdiyyet Telakkisi	61
2.1.1.7. Yahudi ve Hristiyan Toplumlarında Rubûbiyyet ve Ubûdiyyet Telakkisi.....	62

2.1.1.8. Cahiliye Müşriklerinin Rubûbiyyet ve Ubûdiyyet Telakkisi.....	64
2.1.2. Kur'ân' ın Rubûbiyyet ve Ubûdiyyet Telakkisi	66
2.1.3. Rubûbiyyetin İnsan Hayatına Duâ ile Tezahürü.....	71
2.1.4. Rubûbiyyet ve Ubûdiyyet Açısından Duâ	75
2.1.5. Kur'ân'da Rabbe Duâ.....	79
2.1.6. Rab İsmiyle Yapılan Duâlar	82
2.1.6.1. Kur'ân'da Rab İsmiyle Yardım Talebi	83
2.1.6.2. Kur'ân'da Rab İsmiyle Sığınma Talebi.....	84
2.1.6.3 Kur'ân'da Rab İsmiyle Tevbe ve Bağışlanma Talebi.....	87
2.1.6.4. Kur'ân'da Rab İsmiyle Hidayet Talebi	92
2.1.6.5. Kur'ân'da Rab İsmiyle Kurtuluş Talebi	93
2.1.6.6. Kur'ân'da Rab İsmiyle Sâlih Evlat Talebi ve Onlara Duâ.....	95
2.1.6.7. Kur'ân'da Rab İsmiyle Hamd ve Şükür Duâları	97
2.1.6.8. Kur'ân'da Rab İsmiyle İlim Talep Edilmesi.....	100
2.1.6.9. Kur'ân'da Rab İsmiyle Tebliğin Kolaylaştırılması Talebi	101
2.1.6.10. Kur'ân'da Rab İsmiyle Anne ve Babaya Yapılan Duâlar	103
2.1.6.11. Kur'ân'da Rab İsmiyle Öğretilen Duâlar	105
2.1.6.11.1. Hata Sonucu İşlenen Kusurlar İçin Rabbe Yapılan Duâ	105
2.1.6.11.2.Önceki Toplumlara Yüklenen Zorluklardan Rabbe Sığınma	105
2.1.6.11.3. Zorluklardan Rabbe Sığınma ve Yardım Talebi	106
2.1.6.11.4. Rabbe Nasuh Tevbesi ile Tevbe	106
SONUÇ	109
KAYNAKÇA.....	112

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhis selam
c.c	: Celle Celaluhu
çev.	: Çeviri
h.	: Hicri
md.	: Madde
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
thk.	: Tahkik eden
trc.	: Tercüme
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
yay.	: Yayınevi

GİRİŞ

ARAŞTIRMA HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1. Araştırmanın Konusu

İlâhî kelama muhatap olarak yaratılan insanın yalnız bırakılmadığı ve doğru bir inancın inşası için vahiyle yönlendirildiği yadsınamaz bir gerçektir. Allah (c.c.) ile olan ilişkisinde çoğu zaman inanç noktasında sapsulara uğrayan insan, peygamberlerle irşad edilmiştir. Yaratılış gayesine uygun hareketin ancak doğru bir rubûbiyyet algısıyla mümkün olacağı bildirilmiştir. Zira doğru bir ubûdiyyet anlayışı, doğru bir rubûbiyyet algısının elde edilmesiyle mümkündür. Dolayısıyla vahiy ile insana, duâ ederken nasıl bir ruh haliyle duâ edilmesi gerektiği konusunda bir yol gösterilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de geçen duâ âyetlerinde “Rabbenâ”¹ ve “Rabbî”² ifadeleri, kulun Allah'a, nasıl seslenmesi gerektiği noktasında önemli rol oynamaktadır.

Yeni doğan bir bebek, dikkatlice izlendiğinde, isteme, sığınma, yalvarma vb. duygularla donatıldığı açıkça görülmektedir. Bu duyguların zaman içinde doğru kullanılması vahiy çerçevesinde hareket etmesiyle mümkün olmaktadır. Zira vahiy doğru bir inancı zihinlerde yerleştirmeyi amaçlamaktadır. İnsanı, bütün terbiye edenlerin, rızık verenlerin, en hayırlısı ve onların da Rabbi olan Allah'a, yönlendirmektedir. Allah'a, yöneltilmesi için verilen duyguların, süreç içinde sapsmaya uğramasıyla birçok rabler edinen insanın şirke girdiği, başta Kur'ân olmak üzere birçok kaynak haber vermektedir. Bundan dolayı Kur'ân, âlemlerin Rabbi olan Allah'a, yönelmenin gerekliliğini ve önemini, duâ âyetlerinde de ifade etmektedir.

İnsanın fitratına uygun hareket etmesi; sebeplere müracaat etmekle beraber neticeyi Allah'tan beklemesi, halis bir imanı ve samimi bir kulluğu göstermesi açısından önemlidir. Bu açıdan Allah'a duâ eden ve O'nun her istenileni verme gücüne sahip olduğunu bilen insan, Rubûbiyyetin tezahürünü her alanda görmeye hakiki ubûdiyyet kimliğine bürünebilir. Zira aşağıdan yukarıya doğru olan taleplerin, icabete

¹ Bakara 2/127, 128, 129, 200, 201, 250, 285; Âl-i İmrân 3/16, 147, 191.

² Âl-i İmrân 3/35, 36, 38; Yûsuf 12/33.

mazhar olması ancak samimi bir ubûdiyyet tavrını takınmakla mümkün olabilir. Böylece kimden neyi ve nasıl istemesi gerektiğinin bilincinde olan insan, niyetini ve davranışlarını ona göre düzenler. Duâ ederken, sonsuz güç ve kudret sahibi olan Allah'a yönelmeyi hayatına bir ilke olarak yerleştirir.

Bu çerçevede duânın, rubûbiyyet ve ubûdiyyet bağlamında nasıl yapılması gerektiğine, Kur'ân'daki âyetler ışığında verilmeye çalışılacaktır. Rubûbiyyet, ubûdiyyet ve duâ konusundaki âyetler konu seçiminde etkili olduğu için, bu âyetler müfessirlerin yorumlarıyla verilmeye çalışılacaktır.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı, insan ile Allah (c.c.) arasındaki iletişim yollarından biri olan duânın, insan hayatındaki önemini vurgulamakla beraber, rubûbiyyet ve ubûdiyyet kavramlarına da dikkat çekmektir. Rubûbiyyet ve ubûdiyyet bağlamında duânın nasıl yapılması gerektiği konusundaki sorulara da yanıt aramaktır. Ayrıca Kur'ân' da geçen âyetler ışığında 'abdin duâ ederken gafletten sıyrılmış bir şekilde, Rabbine ihtiyacını hissederek yönelmesi, fiili ve kavli duâsını yaptıktan sonra, teslim ve tevekkül içinde sonucu beklemesinin önemi de çalışmanın amaçları arasında yer almaktadır.

Yaratılışı itibariyle aciz olan insan, birçok şeye ihtiyaç hisseder. Sınırsız arzu, istek ve korkuları vardır. Bu isteklerine ulaşmanın ve korkularından kurtulmanın yollarını arar. Sağlam bir inanca sahip olmayanlar bazen sınırı aşarak farklı yerlerden yardım beklerler. Nitekim putlardan veya diğer varlıklardan medet ummak, yanlış beklentiler sonucunda olmuştur. Allah'a inanmakla beraber putları da birer yardımcı olarak görmeleri tevhid ilkesine aykırı hareket etmelerine ve şirke girmelerine sebep olmuştur. Aslında şirk, sadece putlardan veya günümüz şartlarında türbelerden vb. şeylerden yardım beklemek gibi davranışlarla sınırlı değildir. Bunların yanı sıra insanın elde ettiği mal veya başarıyı sadece kendi çalışmasının sonucu olarak görmesi ve kendisine aşırı biçimde güvenmesi de bir nevi şirk sayılabilir. Çünkü insan başarıyı da, malı da vb. bütün ihtiyaçlarını da ancak Rabbinin yardımı ve dilemesiyle elde edebilir. Dolayısıyla Kur'ân'dan yardım alarak bütün bu sapmaların önüne nasıl geçilebileceğini araştırmak da bu çalışmanın amaçları arasında yer almaktadır.

Bu çalışmada insanın, Allah ile olan ilişkisinde herhangi bir savrulma yaşamaması için sağlam bir inancı elde etmesinin önemi üzerinde durulmuştur. Duâ

edilirken aracılarn devreden çıkarılması ve âlemlerin Rabbi olan Allah'a yönelerek duâ etmenin gerekliliği âyetlerle desteklenmiştir. İnsanın Allah'ı tanınması kadar, kendi mahiyetini bilmesinin de duâ ederken ubûdiyyet tavrını takınmasında önemli bir etken olduğu vurgulanmıştır. Problemlili bakış açısının doğuracağı yanlış neticelerden kurtulmanın, ancak rubûbiyyetin Allah'a has kılınmasıyla mümkün olacağı Kur'ân âyetleriyle açıklanmaya çalışılmıştır.

3. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Bu araştırma, konusu itibariyle literatüre dayalı teorik bir çalışma olduğu için daha çok kütüphane araştırması ve yazılı kaynak taraması şeklinde olmuştur. Özellikle tefsir alanında ilk başvuru kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim ve tefsir kaynaklarından, sözlüklerden, tez ve makalelerden de istifade edilmiştir.

Bu çalışmada, temel kabul edilen asli kaynaklardan istifade etmenin esas alınması ile birlikte, konu üzerinde yapılan araştırmalar, makaleler, doktora ve yüksek lisans seviyesinde kaynaklara başvurulmuştur.

Aslı Kaynaklar

Aslı Kaynaklar lügât ve tefsir kaynakları olmak üzere iki grupta toplanmıştır.

Lügâtliler

Çalışmanın ilk aşamasında matbu şekilde mevcut olan kadim lügâtlilerden istifade edilmiştir. Bu eserlerin başlıcaları: Mukâtil b.Süleymân'ın (ö.150/767) *el-Vücuḥ ve'n Nezair'i*, Halil bin Ahmet el-Ferâhîdî'nin (ö.175/791) *Kitabü'l-Ayn'ı*, el-Ezherî'nin (ö.370/980), *Tehzîbu'l-luġa'sı*, İbn Fâris (ö 395 /1004), *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luġa'sı*, el-Cevherî'nin (ö. 400/1009'dan) *Sihah'ı*, el-İsfehânî'nin (ö. 465/1073), *el-Müfredât'ı*, İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) *Lisânü'l-Arab'ı*, M. Fuâd 'Abdülbâkî'nin, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim'i*, gibi sözlükler kullanılmıştır.

Tefsir Eserleri

Sözcüklerin Kur'ân'daki anlam alanını tespit etmek amacı ile meşhur tefsir kaynaklarından bazıları:Mukâtil b. Süleyman'ın (ö. 150/767), *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân'ı*, Taberî'nin (ö. 310/923), *Câmi'u'l-Beyân'ı*, Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) *Te'vilâtü'l-Kur'ân'ı*, es-Semerkindî'nin (ö. 373/983) *Baḥri'l-'ulûm'u*,

Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *Keşşâf*'ı, Fahrüddîn er-Râzî'nin (ö. 606/1210) *Mefâtihi'l - Gayb*'i, el-Kurtubî'nin (ö. 671/1273), *el-Câmiu li-Ahkâmi'l Kur'an*'ı, el-Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vil*'i, İbn Kesîr'in (ö. 774/1372) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*'i, Ebussuud Efendî'nin (ö. 982/1574) *İrşadü'l-Akl-ı Selim*'i, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın (1878-1942), *Hak Dini Kur'an Dili*, Ömer Nasuhi Bilmen'in (1883-1971), *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi*, es-Sâbûni'nin, *Safvetu't-Tefsîr*'i ve kaynakçada belirtilen diğer tefsir eserlerinden faydalanılmıştır. Âyet mealleri yazılırken DİBY meali tercih edilmiştir.

Talî Kaynaklar

Lügâtlere ve tefsir eserlerinin yanı sıra konu ile ilgili eserlerden istifade edilmiştir. Bu eserlerden bazıları; Tirmizî'nin (ö.279/892), *Sünenü't-Tirmizî*, el-Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *es-Sunenu'l-Kubra*, Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye*, İbn Teymiyye'nin(ö. 728/1328) *el- Ubûdiyye*, el-Mevdudî'nin, *Kur'an'ın Dört Temel Terimi*, İzutsu'nun, *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*, Zekeriyâ. Pak'ın, *Kur'an'da Kulluk. Hidayet Aköz'ün, Kur'an'da Allâh-Kul (İnsan) İlişkisi. Şeriatî'nin, Dua, Soysaldı'nın, Kur'an-ı Kerim'e Göre Duâ, Carrel'in, Duâ.*

Tez ve Makaleler

Konunun anlaşılmasına ışık tutması açısından başvurulmuş bazı tez ve makaleler: Hasan Nas'ın, *Zihniyet İnşası Bağlamında Kur'an'da Rubûbiyet adlı* doktora tezi, Cemalettin Sancar'ın, *Kur'an'da Helak Olan Kavimler adlı* doktora tezi, Abdullah Sevgi'nin, *Kur'an'da Rubûbiyet adlı* doktora tezi, Abdurrahman Kasapoğlu'nun, *"İnsanın Çaresizliği ve Fitratın Uyanışı"*, Hasan Nas'ın, *"Kur'an'ın Nüzül Sürecinde Rab Kavramının Semantik Alanı"*adlı makalesinden, Enver Bayram ve Hasan Coşkun'un, *Kur'an Kıssaları Bağlamında Sosyal Değişim-Helak Münasebeti adlı* makaleleri, Muammer Esen'in, *"Hz. İbrahim'in İmanı ve Tevhid Mücadelesi"* adlı makalesi, Mustafa Alıcının, *"Yahudilikte Otorite Kurumları Üzerine"* adlı makalesi, Muhammed Tarakçı'nın, *"Yahudilikte Vahiy Anlayışı"* adlı makalesi ve kullanılan diğer kaynaklar da kaynakçada belirtilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEVHİD RAB ABD VE DUÂ KAVRAMLARININ ANLAM ÇERÇEVESİ

Kur'ân'ın anlaşılması, Kur'ân'da kullanılan kavramların ve anahtar sözcüklerin önceki anlamlarının doğru anlaşılmasına bağlıdır.³ İlahi mesajı anlamının yolu olan kavramların lügavî ve ıstılahi manaları her zaman müfessirler tarafından önemsenmiştir. Bu konuda birçok çalışma yapılmıştır. Zira bir kavram kullanılırken kullanım alanına hâkimiyet, kastedilen mananın anlaşılmasında önemli kolaylıklar sağlamaktadır. Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerim'de kullanılan kavramları anlamak için de, o kavramların vahiy inmeden önce hangi anlamlarda kullanıldığını bilmek önemlidir. Çünkü kelimeler bazen anlam genişlemesi ve daralmasına uğramış, bazen yakın veya uzak anlamlarda kullanılmışlardır.

Kur'ân inmeden önce anlamca birbirine uzak olan kavramların Kur'ân indikten sonra yakın anlamda kullanılmaları, yakın anlamlı kavramların birbirinden ayrışması⁴ kavram analizinin önemini göstermektedir. Kur'ân ilimlerinde manayı doğru anlamak için öncelikli olarak uğraşılması gereken ilimler, lafzî ilimlerdir. Çünkü mananın doğru anlaşılması için sözcüğün kök anlamının araştırılması gerekir. Kur'ân'da kullanılan sözcüklerin kök anlamını bilmek Kur'ân'ı anlamada önemli rol oynar. Bu sözcüklerin kök anlamını bilmenin faydası, bütün İslami ilimler için geçerlidir.⁵

Kur'ân'ın doğru yorumlanabilmesi, Kur'ân'da geçen sözcüklerin lügavî ve ıstılahî anlamlarının bilinmesine bağlıdır. Nüzul döneminde o günkü toplumda sözcüğün kullanıldığı sözlük anlamını ve terim anlamını bilmek, Kur'ân'ın bütüncül bir yaklaşımla yorumlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Zira Kur'ân'da geçen bazı sözcüklerin, Kur'ân'ın ilk muhatapları tarafından kullanıldığı anlamıyla değil de sözcüğe sonradan yüklenmiş anlamlar ile yorumlamak doğru bir yaklaşım tarzı değildir.

³ Ebü'l-Kâsım Huseyn b. Muahmmmed b. Mufaddal er-Rağıb el-İsfahani, *el-Müfredât fî Garîbi'l Kur'ân*, thk. Safvan Adnan Davudi, (Dımeşk: Daru'l-Kalem,1992), 54.

⁴ Toshihiko Izutsu, *Kur'ân'da Tanrı ve İnsan*, çev. M. Kürşad Atalar, (İstanbul, 2009), 39.

⁵ el-İsfehân, *el-Müfredât*, 54.

Bundan dolayı sözcüklerin kullanıldığı ilk dönemdeki anlamları ile Kur'ân'ın tefsir edilmesi çok önemlidir.⁶

Zikredilen nedenlerden dolayı konunun anahtar sözcüklerinin semantik tahlili yapılmaya çalışılmıştır. Lügavî ve ıstilahî anlamları üzerinde üzerinde durulmuştur. İlk dönem sözlüklerinden faydalanılarak konuda geçen anahtar sözcüklerin türevlerinin kullanıldığı anlamlar tespit edilerek kavramların anlam çerçevesi çizilmiştir.

1.1. Tevhid Kavramının Anlam Çerçevesi

Vâhde (وحد) birlemek, beraberinde kimse olmamak, yalnız,⁷ kendi türünde tek olmak, eşi benzeri bulunmamak ve bölünmeyi kabul etmemek,⁸ yani her şeyde bir olmak demektir.⁹ Allah'ın (c.c.) sıfatlarından olup sadece Allah için kullanılan ve daha önce hiç kimse için kullanılmayan bir sözcüktür.¹⁰ Sözlükte, herhangi bir şeyin bir olduğuna hükmetmektir.¹¹

Vâhde (وحد) ve Vâhid (الواحد) sözcüklerinden türeyen¹² tevhîd (التوحيد) sözcüğü ise tek ve ortağı olmayan Allah'a iman etmektir.¹³ Allah'ın isimlerinde, zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde tek olduğunu kabul etmek, eşi ve benzeri olmadığına iman edip ibadet ile de O'nu birleyip ibadeti sadece O'na has kılmak demektir.¹⁴

Zat-ı ilahiyi akla, fikre, hayale hatta vehme gelebilecek her türlü tasavvurdan uzak tutmak olan tevhid, terim olarak Allah'ın rubûbiyyetini anlamaktır. Zatı, sıfatları ve fiilleri yönünden tek olduğunu bilmek, vahdaniyyetini kabul etmek ve O'nu sapık düşüncelerden münezze kılmak ve ibadeti yalnızca O'na hasretmektir.¹⁵

⁶ Muhammed Ersöz, "Hatalı Tefsir Sebebi Olarak Yerel Unsurların İhmal Edilmesi ve Lafızların İstilah Anlamlarının Kullanılması", Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 7/7 (2016) 13, 152.

⁷ Halil b.Ahmed el-Ferahidî, *Kitâbu'l-Ayn*, thk. Abdulhamid Hindavi, (Beirut: Dâru'l-Kitâbi'l İlmiyye, ts.), "وحد", 3/281.

⁸ el- İsfahânî, *el-Müfredât*, "وحد", 858.

⁹ Ebû'l-Kâsım İsmâîl b. Abbâd b. el-Abbâs et-Tâlekânî, *el-Muhît fi'l-luğa*. thk. Muhammed Hasan âl Yâsîn. (Beirut: Âlemü'l-Kütüb, 1994), "وحد", 1/244.

¹⁰ el- İsfahânî, *el-Müfredât fi Garibi'l Kur'ân*, 858.

¹¹ Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, (Beirut: Daru'l-kütübü'l-ilmiyye, 1984), "وحد", 69

¹² Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Ezherî, *Tehzibu'l-luğa*, thk. Muhammed Abdunna'im Hafâcî-Mahmûd Ferec 'Ukde, (Kâhire: ed-Dâru'l-Mısriyye, ts.), "وحد", 5/127.

¹³ Halil b.Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, 3/281.

¹⁴ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (Beirut: arus-Sadr. h.1414), "وحد", 3/451-452.

¹⁵ el-Cürcânî el-Hanefî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, 69

Temelinde birlik olan¹⁶ taklidi tevhîd, Allah, birdir, şeriki ve naziri yoktur, bu kâinat onundur. Hakiki tevhîd ise, ulûhiyyetinde, rubûbiyyetinde ve mülkünde hiçbir şekilde, hiçbir şeriki ve yardımcısı olmadığına inanmak ve her şey üstünde kudretinin ve rubûbiyyetinin izlerini görmektir.¹⁷

Tevhîd akidesinin Müslümanın zihninde yerleşmesi onun olayların arkasındaki hakikatı görmesi ve ona göre hareket etmesi noktasında önemli rol oynar. Zira insan Allah'a (c.c.) karşı konumunu anladığı oranda vazifesini doğru icra eder. Bu anlamda Tevhidin anlamının doğru bir şekilde zihinlerde inşası çok önemlidir.

1.1.1. Tevhîd Çeşitleri

Tevhîd; tevhîd-i ulûhiyyet, tevhîd-i rubûbiyyet, tevhîd-i esma ve sıfat olmak üzere üç kısma ayrılır.¹⁸

1.1.1.1. Tevhîd-i Ulûhiyyet

Kulluk etmek ve ibadette bulunmak anlamına gelen¹⁹ ve Müslümanlar arasında genellikle mabûd anlamında kullanılan ve kelime-i tevhidde geçen ilâh (ﷲ) sözcüğü,²⁰ Allah için kullanılır. Aslı ﷲ olan ilâh (ﷲ) sözcüğü aynı zamanda bir çocuğun annesine sığınması gibi kulun başına gelen şeylerden Allah'a sığınmasını, ihtiyaçları için O'na duâ etmesini ifade eder.²¹

Tevhîd-i Ulûhiyyet, kasdi, irâdi ve fiilî olarak ibadette Allah'ın, tevhîdine yani birliğine delalet edilmesidir. Yani sözlü ve fiilî olarak Allah'ın, razı olacağı ve hoşlanacağı şeyleri yapmaktır. Mesela namaz, oruç, hac, duâ ve tevbe gibi ibadetlerin sadece Allah, istediği için yapılmasıdır. Zira insanlar ve cinler O'na ibadet için yaratılmışlardır. Dünya ve âhîret mükâfatı da bu fiillere bağlıdır.²²

¹⁶ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (İstanbul: Azim Dağıtım, 2007), 6:/284.

¹⁷ Said Nursi, *Sözler*, (İstanbul: Envar Neşriyat, 2003), 323.

¹⁸ Abdürrezzak b. Abdülmuhsin el-Bedr, *el kavli sedid fi reddi ala men enkere aksamı tevhid*, (Kahire: Daru İbn Affân, 2001), 16.

¹⁹ Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *Tacü'l-Lüğa ve Sıhahu'l-Arabiyye*, thk. Ahmet Abdülğafûr Attar, (Beyrut: Daru'l-İlm li'l-Malayin, 1987), “وحد”, 6/2223.

²⁰ Bekir Topaloğlu, “Allah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/478.

²¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “وحد”, 13/468.

²² Takiyyüddin Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalîm b. Abdüsselam b. Abdullah b. Ebü'l-Kâsım b. Muhammed b. Teymiyye el-Harrânî el-Hanbelî ed-Dımaşkî, *et-Tedmuriyye*, thk. Muhammed b. Avde, (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 2000), 4-5.

Allah'ın, zatında, sıfatlarında ve fiillerinde tek, yegâne ve benzersiz olduğunu kabul etmek, tevhîd-i ulûhiyyeti ifade eder.²³ Bütün yarattıkları tarafından kulluk edilmeye layık olanın, ancak ulûhiyyet sahibi olan Allah olduğunu bilmek, tevhid-i ulûhiyyetin gereğidir. Zira bu tevhid türü ile ibâdetlerin her çeşidi; tevekkül, havf ve reca, bedeni ve malî ibadet şekillerinin hepsi O'na has kılınmış olur.²⁴

Allah (c.c.) Nahl (16/36) ve Âraf (7/85) sûrelerinde, peygamberlerin davetinin ana gayesi olan tevhîd-i ulûhiyyet için mukaddes kitapların indirildiğine ve peygamberlerin gönderildiğine şu şekilde işaret etmiştir: “*Andolsun biz, her ümmete, “Allah’a kulluk edin, tâğûttan kaçının” diye peygamber gönderdik. Allah, onlardan kimini doğru yola iletti; onlardan kimine de (kendi iradeleri sebebiyle) sapıklık hak oldu. Şimdi yeryüzünde dolaşın da peygamberleri yalanlayanların sonunun ne olduğunu görün.*”²⁵ Peygamberlerin gönderiliş amacı tevhide davet ve Rabbe itaate çağrı olmakla beraber, dalaletle sebep olan bütün tağutlardan uzaklaştırmak ve putlara ibadetten men etmek olduğu vurgulanıyor.²⁶ Zira ârifin ziyneti olan ibadet, onu hizmet ve ubûdiyyet alanında en güzel makama çıkarır. Allah’a ait olanı O’na has kılar.²⁷ Dolayısıyla gönderilen bütün peygamberler, vahdaniyeti ilahiyeyi esas alarak kavimlerine Allah’a ibadet etmeyi ve putlara ibadeti bırakmaları konusunda tebliğ ile görevlendirilmişlerdir.²⁸

İnsanın, ubûdiyyetini sadece Allah ‘a (c.c.) has kılması gerektiğine ve O’ndan başka ilâh olmadığına şu şekilde işaret edilmiştir: “*Dedi ki: “Ey kavimim! Allah’a kulluk edin. Sizin için O’ndan başka hiçbir ilâh yoktur.*”²⁹ İbadetin sadece şeriki olmayan Allah'a yapılması vâcibdir. Zira hiç kimsenin hakkıyla kendisini zikir ve sena edemediği Allah, ibadete layık olan yegâne varlıktır.³⁰ Mahlukâtın ibadette, takvada, tevekkül vb.

²³ Topaloğlu, “Allah”, 2/478.

²⁴ Ebu Bekr Muhammed Zekerriyya, *eş-Şirk fi'l Kadim ve'l-Hadis*, (Riyad: Mektebetü'r Rüşd, 2000), 69.

²⁵ Nahl 16/36.

²⁶ Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmud Şehhâte, (Beyrut: Dâru İhyâi't-turâs, 1423), 2/468.

²⁷ Ebû Muhammed Sehl b. Abdullah et-Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, thk Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd, (Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1423/2002, 90.

²⁸ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, thk. Mecdi Baslum, (Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye Beyrut,2005), 1/461.

²⁹ Araf 7/85.

³⁰ Ebi'l-Fidâ İsmail bin Ömer bin Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Sâmi bin Muhammed es-Selâme, (Beyrut: Dâru Tayyibe, 1420/1999), 1/316.

konularda O'nun şeriki olması söz konusu olamaz. Bundan dolayı bütün peygamberler de O'na ubudiyeti iktiza eden tevhîd-i ulûhiyyete çağırarak için gönderilmişlerdir.³¹

Ayrıca, Allah Kur'ân da, “Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.”³² “Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin ki, Allah'a karşı gelmekten sakınasınız.”³³ âyetlerinde, mahlukâtı, kendisine ibadet ve itaat etmesi için yarattığını söylemektedir. İbadet ise vahdaniyetin habercisi olup,³⁴ tevhîd-i ulûhiyyete delâlet ediyor. İbadetin bütün çeşitlerini içeren tevhîd-i ulûhiyyet, ‘abdin ibadetini sadece O'na has kılması olup, Rabbinin şeriksiz vahdaniyetini kabul etmesini ifade eder.

1.1.1.2. Tevhîd-i Rubûbiyyeti

Kalpleri döndüren ve ölüm, yaşam, uyku ve uyanıklık halinde ruhların elinde olduğu Rezzak ve Muğni (zengin) olan Allah'ın (c.c.), ihtiyaçları gidermesi ve şifa vermesi tevhîd-i rubûbiyyete işaret eder.³⁵ Tevhîd-i Rubûbiyyet; Allah'ın, her şeyin Rabbi, hâkimi ve sahibi olduğuna şahadet etmek³⁶ ve her şeyin yaratıcısının Allah olduğunu, sıfatları ve fiilleri bakımından âlemde başka bir yaratıcı olmadığını³⁷ bilmektir.

Rab isminin anlamı üzerine bina edilen tevhîd-i rubûbiyyet, seyyid (efendi), Mâlik (sahip), Mürebbi (eğiten, terbiye eden), Muslih (düzelten), anlamına gelmektedir. Müteahhirun uleması, tevhîd-i rubûbiyyeti: Her şeyin Rabbinin, sahibinin ve mahlukâtın rızkını verenin Allah, olduğunu bilmektir. Zira O muhyî (hayatı veren) ve mümittir (ölümü veren), fayda ve zarar elinde olandır. Duâlara cevap veren ve şeriki olmayandır.³⁸ şeklinde tarif etmişlerdir.

Müşriklerin, Allah'ın, ilâh ve mabud olduğu noktasında şüpheleri olmadığı halde O'na yaklaştırdıkları gerekçesiyle putlara ibadet ediyorlar. İnadlarından dolayı Allah'ın, ulûhiyyetine ve rubûbiyyetine deliller istiyorlar. Halbûki gözlerinin önünde gerçekleşen

³¹ İbn Teymiyye, *et-Tedmuriyye*, 199.

³² Zâriyât 51/56

³³ Bakara 2/21.

³⁴ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 1/461.

³⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk bin Mende, *et-Tevhid*, (Riyâd, Daru'l-Fazîle, 2007), 64.

³⁶ İbn Teymiyye, *et-Tedmuriyye*, 1.

³⁷ Sadruddin Ali b. Ali b. Muhammed b. İbn Ebi'l-İz, ed-Dimeşkî el-Hanefî. *Şerhu'l-akîdeti't-tahâviyye*, (Mısır, 2005), 79.

³⁸ Amal binti Abdülaziz, *Elfaz ve'l-Mustelihat' ul- Mütealikat bi't Tevhidi Rubûbiyyeh*, 26.

bütün olaylar vahdaniyetin ve rubûbiyyetin apaçık delilleri olup,³⁹ tevhîd-i rubûbiyyeti ispat ediyorlar.

Allah (c.c.) şöyle buyuruyor; *“Peygamberleri dedi ki: ‘Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında şüphe mi var? (Hâlbuki) O, günahlarınızı bağışlamak ve sizi belli bir zamana kadar ertelemek için sizi (imana) çağırıyor.’”*⁴⁰ İslam fitratı üzerine yaratılan insanın,⁴¹ tevhîd-i rubûbiyyeti anlamak için delil aramasına ihtiyaç yoktur. Zira kendi yaratılışında geçirdiği aşamalara bakması,⁴² tevhîd-i rubûbiyyetin delillerini görmesi için yeterlidir.⁴³

Allah (c.c.) insanın islam fitratı üzerinde yaratıldığını şöyle ifade etmektedir: *“Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah’ın insanları üzerinde yarattığı fitrata sınıksız tutun. Allah’ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur. İşte bu dosdoğru dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler.”*⁴⁴ Arap müşriklerinin kabul ettiği rubûbiyyet hakikatını,⁴⁵ Allah, şöyle ifade ediyor: *“Andolsun, eğer onlara, ‘Gökleri ve yeri kim yarattı?’ diye sorsan, mutlaka ‘Allah’ derler. De ki: ‘Hamd, Allah’a mahsustur.’ Fakat onların çoğu bilmezler.”*⁴⁶ Bu ayette aynı zamanda hem tevhîd-i rubûbiyyete hem de tevhîd-i ulûhiyyete işaret edilerek, tevhîd-i ulûhiyyetin, tevhîd-i rubûbiyyeti de kapsadığı ifade edilmektedir. Zira yaratma tevhîd-i rubûbiyyetin delili iken, *“الحمد لله”* kelâmı ile de ibadete müstehak olanın ancak Allah, olduğuna vurgu yapılmakla tevhîd-i ulûhiyyet ile beraber tevhîd-i rubûbiyyete de işaret edilmektedir.⁴⁷

Allah, rubûbiyyetine dikkatleri çekmek için şöyle buyuruyor: *“De ki: ‘Sizi gökten ve yerden kim rızıklandırıyor? Ya da işitme ve görme yetisi üzerinde kim mutlak hâkimdir? Ölüden diriyi, diriden ölüyü kim çıkarıyor? İşleri kim yürütüyor?’ ‘Alla’ diyecekler. De ki: ‘O hâlde, Allah’a karşı gelmekten sakınmayacak mısınız? İşte O, sizin gerçek Rabbiniz olan Allah’tır. Hak’tan sonra sadece sapıklık vardır. O hâlde,*

³⁹ el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne*, 6/369-371.

⁴⁰ İbrahim 14/10.

⁴¹ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *el-Câmi’u’l-Beyân an Tefsîri Âyi ‘l-Kur’ân*. thk. Abdullah Abdulmuhsin et-Türkî, (Kahire: Dâru’l Hicr, 1422/2001), 8/246.

⁴² bkz. Târik 86/7.

⁴³ İbn Ebi’l-İz, *Şerhu’l-akîdeti’t-tahâviyye*, 247.

⁴⁴ Rûm 30/30.

⁴⁵ İbn Ebi’l-İz, *Şerhu’l-akîdeti’t-tahâviyye*, 81.

⁴⁶ Lokman 31/25.

⁴⁷ İbn Ebi’l-İz, *Şerhu’l-akîdeti’t-tahâviyye*, 440.

nasıl oluyor da (Hak'tan) döndürülüyorsunuz?''⁴⁸ Allah, Peygamber'e (s.a.v.), putlara tapan müşriklere, yağmuru yağdıranın, güneşin ve ayın hareketlerini düzenleyenin, hem gökten hem yerden rızıklandırmanın, duymalarını ve görmelerini sağlayanın, cansız şeyden canlı şeyleri ve canlı şeyden cansız şeyleri yaratanın yani bütün işleri yürütenin kim olduğunu sormasını istiyor. Müşriklerin bu sorulara "Allah " diye cevap ⁴⁹ vereceklerini bildiriyor. Sonra onlara, her şeyin malikinin "Allah" olduğunu bildikleri halde ibadetlerinde hiçbir faydası olmayan şeyleri neden O'na şirk koştuklarını sormasını ve uyarmasını istiyor.⁵⁰

Allah, Yûnus Suresinde (10/31- 32) İnsanın yaratılış olayına dikkatleri şu şekilde çekmektedir: *"Allah, sizi önce topraktan, sonra da az bir sudan (meniden) yarattı. Sonra sizi (erkekli dişili) eşler yaptı. Allah'ın ilmine dayanmadan hiçbir dişi ne hamile kalır, ne de doğurur. Herhangi bir kimseye uzun ömür verilmez yahut ömrü kısaltılmaz ki bu bir kitapta (Levh-i Mahfuz'da yazılı) olmasın. Şüphesiz bu, Allah'a kolaydır."⁵¹ Bu âyet ile insanın, ilk başta topraktan daha sonra ise nutfeden yaratıldığına yani aslının toprak ve su olduğuna dikkat çekiliyor. Allah (c.c.), insan soyunun devamı ve birbirleriyle ünsiyet etmeleri için kadın ve erkek olmak üzere çift olarak yarattığı insanın her halini bildiğini bildiriyor. İnsanın baştan sona geçirmiş olduğu bütün değişiklikleri hatta yaşayacağı süreye kadar her şeyin O'nun bilgisi ve takdiri ile olduğunu nazara veriyor.⁵²*

Zikredilen âyetler gibi birçok âyet Kur'ân-ı Kerim'de, tevhîd-i rubûbiyyete işaret etmektedir. Fıtrat üzere yaratılan ve kevni delillerle Allah'ın varlığını bulabilecek olan insan için, rubûbiyet delilleri sayılamayacak kadar çoktur. Bunun için sadece tevhidi bir nazara sahip olması yeterlidir.

1.1.1.3. Tevhîd-i Esmâ ve Sıfât

Tevhîd-i esmâ ve sıfât; Allah'ın, Kur'ân da, Hz. Peygamber'in ise sünnette ifade ettiği esmâ ve sıfâtın anlamları ile hükümlerini ulûhiyyetinin ispatı olarak görüp onaylamaktır. Dolayısıyla tevhîd-i ulûhiyyetin ispatı olan bütün deliller, O'nun

⁴⁸ Yûnus 10/31- 32.

⁴⁹ et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 15/83-84.

⁵⁰ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 8/444.

⁵¹ Fâtır 35/11.

⁵² el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 8/474-475.

vahdaniyetine şehadeti gerektirir. Bu da Allah'ın esma ve sıfatlarından yola çıkarak hiçbir şeye benzemediğini bilmek, zatının keyfiyetini düşünmeden ve tarif etmeden kabul etmekle olur. *لا إله إلا الله* cümlesi ile kendisini tarif ve tavsif eden Allah esmâ ve sıfatlarında kemâl noktaya dikkati çekiyor. Dolayısıyla Allah'ın kemâline yakışır tenzih ve takdisin yapılması esma ve sıfatlarının bilinmesiyle mümkündür.⁵³ Zira Allah'ın isimlerini, sıfatlarını ve fiillerini bilmek, dinî ilimlerin en önemlisi, en şerefli ve en değerlisi olduğu gibi, hepsinin menşeidir.⁵⁴ Kur'ân'ın üçte birini kapsadığı söylenen *قُلْ هُوَ اللهُ أَحَدٌ* âyetinde, tevhîd-i esmâ ve sıfatın cem olduğu söylenmektedir.⁵⁵

Tevhid-i esmâ ve sıfât, Allah'ı, kendisini nitelediği şekilde, nitelemektir.⁵⁶ Mesela Allah, şu âyet ile kendisini şöyle tarif etmektedir, “*O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.*”⁵⁷ Allah (c.c.), hiçbir konuda şerikinin olmadığını, bunun da fiileri ve sıfatlarıyla sabit olduğunu bildirmektedir. Bu âyet ile Allah'ın, mevcudatı, ademden vücada çıkarması, yaratma fiili ve herşeyin öncesini ve sonrasını bilmesi noktasında benzerinin olmadığına da işaret edilmektedir.⁵⁸

Bir diğer âyeti kerimede: “*En güzel isimler Allah'ındır. O'na o güzel isimleriyle dua edin ve O'nun isimleri hakkında gerçeği çarpıtanları bırakın. Onlar yaptıklarının cezasına çarptırılacaklardır.*”⁵⁹ Allah'ı, muhtelif isimlerle anmak mümkündür. Dolayısıyla vâhid olan Allah'ı, en güzel isimlerle zikretmek, hoşuna gitmeyen ve uygun olmayan bir şeyle tavsif etmemek gerektiği vurgulanıyor.⁶⁰ Zira Allah'ın, isimleri dinen sabit ve sarîh bir şekilde bildirilen isimler olduğu için, bu isimlerle Allah'a, seslenmek ve ubûdiyyet lisanını o isimlerle süslemek gerekir.⁶¹ Allah'ın, isimlerinin her birinin özel bir anlamı olmakla beraber, bunların kalbe ve davranışa önemli bir etkisi vardır.

⁵³ İbn Teymiyye, *Der'u't-Tearudi'l-Akl ve'n-Nakl*, thk. Muhammed Reşad Sâlim, (Riyad, 1991), 1/224-226.

⁵⁴ Muhammed b. Halife b. Ali et-Temîmi, *Mu'tekıdu Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat fi Tevhîdi Esmâ ve Sıfat*, (Riyad, 1999), 14.

⁵⁵ Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî el-Beyhakî, *el-Esmâ' ve's-sıfât*, thk. Abdullah b. Muhammed el-Hâşidî, (Cidde: Mektebetü's-Sevâdî, 1993), 1/110.

⁵⁶ Âmal binti Abdülaziz, *Elfaz ve'l-Mustelahat' ul- Mütealikat bi't Tevhidi Rubûbiyeh*, 27.

⁵⁷ Şûrâ 42/11.

⁵⁸ el-Mâtürîdî, et-Tevhid, 233.

⁵⁹ A'râf 7/180.

⁶⁰ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 5/98.

⁶¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, (İstanbul: Akpınar Yayınevi, ts.), 2/1129-1130.

Bundan dolayı Allah, kullarını, isim ve sıfatlarıyla kendisini tanımaya davet ediyor. Bunda da hem ibadet hem sena olan duânın rolüne dikkatleri çekiyor.⁶²

Kur'ân'da, kulun Rabbine hangi ismi ile seslenirse seslensin bütün güzel isimlerin Rabbine ait olmasından dolayı sıkıntı olmayacağı şu şekilde ifade ediliyor: “*De ki: (Rabbinizi) ister Allah diye çağırın, ister Rahman diye çağırın. Hangisiyle çağırırsanız çağırın, nihayet en güzel isimler O'nundur.*”⁶³ Hangi isim ile Allah'a, seslenilmiş olursa olsun, bütün güzel isimler Allah'ın, rubûbiyyetinin ve ulûhiyyetinin itirafı olan لا إله إلا الله cümlesinin kapsamına girdiği için O'na işaret eder.⁶⁴ Dolayısıyla bütün isimleri zatına delalet ettiği için, O'nun güzel isimlerinden herhangi biriyle O'na seslenmek diğer bir ismiyle seslenmeye engel değildir. Çünkü her bir ismi O'nun zatına delâlet eder. Mesela Alîm isminin, ilmine; Kadîr isminin, kudretine; Rahîm isminin, rahmetine delalet etmesi gibi.⁶⁵

Allah, Kur'ân' da isim ve sıfatlarına vurgu yaparak tevhid-i esmâya kuvvetli delillerle dikkatleri çekmiştir. Bununla beraber Peygamber'in (s.a.v.) en büyük davası da, Allah'ın (c.c.) esma ve sıfatına işaret etmekle Vacibü'l Vücut 'un vahdetini, ehadiyetini ispat etmek olmuştur.⁶⁶

Tevhîd-i esmâ ve sıfât; tevhîd-i ulûhiyyet ve tevhîd-i rubûbiyyet gibi Allah'ın (c.c.) hiçbir konuda şerikinin olmadığına işaret etmektedir. Bütün mahlûkatın tesbihlerinin kendisine yapıldığı Allah, kulunun bilinçli bir şekilde kendisini anmasını ve kendisine yönelmesini istiyor. Bunun için Kur'ân'da esmâsına dikkati çekerek isimleri ile kendisini kuluna tarif ediyor. Her ne kadar bütün isimler lafza-i Celâl olan Allah ismine delâlet etse de her bir ismin anlamını düşünerek Allah'a seslenmek, kul açısından özel bir anlam ifade edebilir.

⁶² *et-Temîmi, Mu'tekîdu Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat fi Tevhîdi Esmâ ve Sıfat*, 24.

⁶³ İsrâ 17/110.

⁶⁴ Ebi'l-Fidâ İsmail bin Ömer bin Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Sâmi bin Muhammed es-Selâme, (1420/1999), 4/460.

⁶⁵ İbn Teymiyye, *Mukaddimetun fi Usûli't-Tefsîr*, (Beyrût, Dâru Meketebeti'l-Hayât, 1980), 11.

⁶⁶ Nursi, *Asa-yı Musa*, 126.

1.2. Rab Kavramının Anlam Çerçevesi

1.2.1. Rab (رب) Kavramı

Kur'ân-ı Kerim'de 965 yerde Allah'a (c.c.) doğrudan nispet edilen⁶⁷ ve 971 yerde zikredilen⁶⁸ Rab sözcüğü, çeşitli isimlere ve zamirlere, çoğunlukla da ikinci tekil şahıs zamirine muzaf olarak kullanılmıştır. Rab sözcüğünün, 200'den fazlası Peygamber'e (s.a.v.) yönelik olan bu hitap, 242 yerde tekrarlanmıştır. 243 yerde ise "Sizin Rabbiniz, onların Rabbi" biçimindeki çoğul zamiriyle ve 178 yerde "ey Rabbim, ey Rabbimiz" şeklindeki niyaz ifadesiyle geçmektedir.⁶⁹

Rab (الرَّبُّ) sözcüğü sözlükte; "Mâlik, yaratan, efendi, ıslah eden, yöneten, muhafaza eden, eğiten, rızıklandırıcı, tedbir alan, tamamlayan (kemâle erdiren)" anlamlarında kullanılmıştır. Rab (الرَّبُّ) sözcüğü her şeyin maliki,⁷⁰ yani sahibi anlamına gelmektedir. Bütün yaratılmışlara hayat veren, onları terbiye eden, rızıklandırıcı ve onlar üzerinde tasarruf sahibi olandır. O, hiçbir konuda şeriki olmayan, âlemlerin Rabbi, efendilerin efendisi⁷¹ ve bütün mahlûkatı yaratıp, onları ıslah (düzeltme) edendir.⁷² Cahiliye döneminde hükümdarlar için kullanılan bu kelime, her şeyin maliki olan Allah'ın, isimlerindedir.⁷³ Terbiye etmek anlamında kullanılan رَبُّ kelimesi, bir şeyi kemâl noktasına ulaşıncaya dek aşama aşama inşa etmektir.⁷⁴ Hâkimiyet sahibi anlamında da kullanılan⁷⁵ ve masdarı رَبَّ يَرْبُ رَبًّا şeklinde gelen رَبُّ sözcüğü mahlukâtın yaratıcısı olan Allah'ın (c.c.) yarattığı mahlukâtın eğitimini, rızıkını, ıslahını, huzurunu dinî ve dünyevî olarak üstlenmesidir.⁷⁶ Bu kelime Allah (c.c.) dışındakiler için izafetsiz kullanılamaz.⁷⁷

⁶⁷ Hasan Nas, "Kur'ân'ın Nüzûl Sürecinde Rab Kavramının Semantik Alanı", Mütefekkir, Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi (2021), 192.

⁶⁸ M. Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-müfehres lielfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Kahire: Dâru'l-hadîs, 2007), 350-367.

⁶⁹ Bekir Topaloğlu, "Rab", DİA, 34/372.

⁷⁰ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, "رب", 8/ 257.

⁷¹ el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, "رب", 15/128.

⁷² Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî, *Mekâyisü'l-Lüğa*, thk Abdüsselam Muhammed Harun, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979), "رب", 2/ 381-382.

⁷³ el-Cevherî, *Tacü'l-Lüğa ve Şihahu'l-Arabiyye*, "رب", 1/130.

⁷⁴ el-İsfehâni, *el-Müfredât*, "رب", 336-337.

⁷⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "رب", 1/ 399-408.

⁷⁶ Ebû Muhammed (Ebû'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî, *Tecridü't-Tevhidi'l-Müfid*, thk. Tâhâ Muhammed ez-Zeyni, (el-Medinetü'l-Münevvere: el-Camiatü'l-İslamiyye), "1989/1402", "رب", 5

⁷⁷ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, "رب", 8/ 257.

Rab sözcüğünün türevleri farklı anlamlarda kullanılmıştır: Mesela kişinin annesinin eşi yani üvey baba için ربيب, kişinin babasının evli olduğu kadın yani üvey anne için ربيبة,⁷⁸ olarak kullanılan رَبُّ sözcüğü herhangi bir şeyin veya kişinin sorumluluğunu üstlenenler ve kontrolünü elinde tutanlar için de kullanılır. Mesela evini gözetip kollayan ve evinin idaresini üstlenen kişi için مَرْبُوبُ الْمَنْزِلِ, gemi kaptanı için çoğulu الرَّبَابِنَةُ olan الرُّبَانُ ve yetimleri koruyup kollayan, onlara iyi muamelede bulunan kişi için رَجُلٌ رَبِّي,⁷⁹ hayvan sahibi olan kimse için رَبُّ الدَّالِبَةِ, ev sahibi (efendisi) için رَبُّ الدَّارِ, ev hanımı (sahibesi) için رَبَّةُ الْبَيْتِ⁸⁰ ifadeleri kullanılır.

Eğiten ve eğitilen için de رَبُّ sözcüğü kullanılır. Mesela, eğitime ihtiyacı olduğu için üvey kız çocuğuna رَبِيْبَةٌ, üvey erkek çocuğuna رَبِيْبٌ, üvey çocuğun eğitimini üstlendiği için üvey babaya رَابٌ, üvey anneye رَابَةٌ,⁸¹ çocuğunun bakımı ile meşgul olup, çocuğunu terbiye eden ve yetiştiren kadın için رَبُّ الصَّبِيِّ, terbiye edilen çocuğa veya herhangi bir şeye مَرْبُوبٌ, çocuğun eğitimini üstlendiği için bakıcı veya dadı anlamında رَبِيْبَةٌ,⁸² ifadeleri kullanılır.

Allah'ı (c.c.) tanıyan, O'na gönül veren, O'nu seven kimse için رَبَّائِي,⁸³ yönetici anlamında; ben onlardan üstün olduğum için halkı (kavmi) yönettim رَبَّبْتُ الْقَوْمَ,⁸⁴ filan kişinin beni yönetmesini, filancanın yönetmesine tercih ederim (hoşuma gider) لِأَنَّ يَرْبِيَنِي لِأَنَّ يَرْبِيَنِي,⁸⁵ ifadeleri kullanılır.

Toprağın, yağmurla verimli hale gelmesinden dolayı sürekli yağmura sebep olduğu için buluta رَبَابًا,⁸⁶ birikmiş bol suya رَبَبٌ,⁸⁷ görülmeyecek kadar şeffaf olan beyaz buluta الرَّبَابُ,⁸⁸ yetiştirilen üzüm vb. meyvelere ve iyi yetiştirilmiş kısrığa مَرْبُوبٌ,⁸⁹

⁷⁸ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, , "رب", 8/ 257.

⁷⁹ et-Tâlekânî, *El-Muhît fi'l Lüğâ*, , "رب", 2/427

⁸⁰ Seyyid Muhammed Murtaza el-Huseyn ez-Zebîdî, *Tacü'l-Arûs min Cevheri'l-Kâmûs*, thk. Absussabur Şahin, (Kuveyt, Turasu'l-Arabiyy, 1965), "رب", I2/ 467, 468,471.

⁸¹ İbn Fâris, *Mekâyisü'l-Lüğâ*, 2/ 382.

⁸² Ebu'l-Hasen, Ali b. İsmail bin Sîde el-Mursî, *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-A'zam*, thk. Abdulhamid Hindavi, (Beyrut: Dâru'l Kitâbi'l-İlmiyye, 2000), "رب", 3/435 ve 10/ 234-237

⁸³ el-Cevherî, *es-Sihah*, "رب", 1/130

⁸⁴ el-Cevherî, *es-Sihah*, "رب", 1/130

⁸⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "رب", 1/ 408.

⁸⁶ İbn Fâris, *Mekâyisü'l-Lüğâ*, "رب", 2/ 382.

⁸⁷ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, "رب", 87-88.

⁸⁸ ez-Zebîdî, *Tacü'l-Arûs* "رب", I2/ 468,471

⁸⁹ İbn Fâris, *Mekâyisü'l-Lüğâ*, "رب", 2/ 382.

denilir. Sürekli yeşil kalan bazı bitkiler ve keçiboynuzu ağacı için رَبَّةٌ,⁹⁰ birçok bitkinin yetiştiği yer için مَرَبٌ,⁹¹ ifadeleri kullanılır.

Ayrıca, nefesine hâkim olan kişi için رَبٌّ⁹² sözcüğü, cahiliye döneminde Lat ismindeki put ve diğer bütün putlar için الرَّبَّةُ şeklinde kullanılmıştır.⁹³ Bir şeyin tamamlanmasına, kemale erdirilmesine, kullanışlı hale getirilmesine رَبِّ الضَّيْعَةِ,⁹⁴ yavrusunun ihtiyacını karşılaması (süt) için ağıla hapsedilen koyuna رَبِّي, damızlık deve için مَرَبٌ,⁹⁵ yemin anlamında çoğulu رَبَابٍ olan رَبَّةٌ sözcükleri kullanılır.⁹⁶

Malik (sahip), seyyid (efendi), müdebbir (idare eden), mürebbi (eğiten), kayyım (bir şeyi üstlenen), mun'im (lütuf ve ihsanda bulunan) anlamını taşıyan ر ب ب⁹⁷ sözcüğüne Kur'an da yüklenen anlamlar şu şekildedir: **Birincisi:** الرباني العالم الصابر: Sıkıntılara karşı tahammül edip, hakkı söylemekten sakınmayan sabırlı âlim. Kur'an'da, لَوْلَا يَنْهَيْهِمُ الرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَنْبِيَاءُ "Bunları, din adamları ve bilginler günah söz söylemekten ve haram yemekten sakındırsalardı ya!"⁹⁸ âyetinde geçtiği gibi. **İkincisi:** الرب الملك و السيد, Yönetici, hükümdar, efendi. اذْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ "Efendinin yanında benden bahset"⁹⁹ ارجع الى ربك,¹⁰⁰ "Haydi efendine dön." âyetlerinde geçtiği gibi. **Üçüncüsü:** الرب الكبير Yarattıcı فَادْهَبْ اَنْتَ وَرَبُّكَ "Sen ve Rabbin gidin."¹⁰¹ âyetinde geçtiği gibi. **Dördüncüsü:** وَرَبَّانِيكُمْ الَّتِي فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمُ الَّتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ, الربيب, Evinde üvey çocuğunu yetiştiren baba. "Kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız."¹⁰² âyetinde geçtiği gibi.¹⁰³

Tefsirlerde رَبٌّ sözcüğü şu şekilde yorumlanmıştır: Mahlukâtı yaratıp terbiye eden, onları besleyip ezeli ilmi ile onlar üzerinde tasarruf eden onlardan sorumlu olan, الرب¹⁰⁴ hiçbir şeyin kendisine benzemediği ve hâkimiyet noktasında dengi olmayan efendi,

⁹⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Dâr-u Sâdır, I/ 399-408.

⁹¹ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, "رب", 87-88.

⁹² et-Tâlekânî, *El-Muhît fi'l-Lüğâ*, "رب", 2/427

⁹³ ez-Zebîdî, *Tacü'l-Arûs*, "رب", I2/ 468,471.

⁹⁴ el-Cevherî, *es-Sıhah*, "رب", I/130

⁹⁵ İbn Fâris, *Mekâyisü'l-Lüğâ*, 2/ 382

⁹⁶ ez-Zebîdî, *Tacü'l-Arûs*, "رب", I2/ 468,471.

⁹⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "رب", 1/ 399-408.

⁹⁸ Maide 5/ 63.

⁹⁹ Yusuf 12/42.

¹⁰⁰ Yusuf 12/50.

¹⁰¹ Maide 5/24.

¹⁰² Nisa 4/23.

¹⁰³ Ebû Abdillâh Hüseyin b. Muhammed ed-Dâmegâni, *Kâmûsu'l-Kur'an (Islâhu'l-Vücûh ve'n-Nezâir Fi'l Kur'âni'l-Kerîm)*, (Beirut: Dâru'l-İlm, 1983), "رب", 189-190.

¹⁰⁴ et-Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 23.

yarattığı mahlukâtına bol nimet verip, işlerini ıslah eden, Yaratma ve emir sahibi olan mâlik.¹⁰⁵ رَبّ sözcüğü sadece malik ve efendi anlamında olmayıp terbiyeyi de ifade eder.¹⁰⁶ Tedbiri ve terbiyeyi ifade eden ربّ sözcüğü, hayatı, rızkı ve çoğalmayı içine alan bütün alanları kapsar.¹⁰⁷

Kur’ân’da; ihtiyaçları karşılayan, eğiten, veli, garantör, himaye eden, bir toplulukta önemli bir konumda olan ve kendisine tabi olanların başkanı, sözü geçen, üstünlüğü kabul edilen ve tasarruf hakkına sahip kimseler için kullanılan Rab sözcüğü, secde ve rûkü edilen mabud, duâların ulaştığı, kendisine tevekkül edilen ve mahlûkatın ihtiyaçlarını üstlenen mâlik. Emir ve nehiy yetkisine sahip kanun koyucu,¹⁰⁸ anlamlarında da kullanılmaktadır.

“*Rab* kelimesi, *sahip* ıslah eden *efendi* ve yetiştiren şeklindeki sözlük anlamlarını karşılayan (مالك), (مصلح), (سَيِّد) ve (مَرَبِّي) kelimeleri yerine kullanılabilirken; bu sözcükler *Rab* sözcüğü yerine kullanılamazlar. Bu da *Rab* kavramının semantik alanının diğerlerine göre daha kapsamlı olduğunun bir göstergesidir.”¹⁰⁹ Bununla beraber Rab ismi Allah’ın, birçok ismini de ihata etmektedir.¹¹⁰

الربوبية kelimesi الرَّبِّي ve الرَّبَّانِي kelimeleri gibi ربّ kelimesinden türemiş mastar olup Allah için kullanılır.¹¹¹ Şeriki olmayan Allah’ın, bütün her şeyin sahibi olması ve onlar üzerindeki hâkimiyetidir.¹¹² Müşriklerin bile inkâr edemeyip hem kendilerinin hem de yerin ve göğün yaratıcısı olduğunu itiraf ettikleri Allah’ın, yarattığı mahlukâtın rızkını, terbiyesini ve idaresini üstlenmesidir.¹¹³

¹⁰⁵et-Taberî, Câmi‘u’l-Beyân, 1/143.

¹⁰⁶ Muhammed Reşid Rıza, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Hakîm (Tefsîru’l-Menâr)*.(Beyrut, 1999), 1/30.

¹⁰⁷ Ahmed b. Mustafa Merâğî, *Tefsîru’l-Merâğî*, Mustafa el-Bâbî Mat. (Mısır, 1946), 1/30.

¹⁰⁸ Ebu’l A’la el-Mevdudî, *Kur’an’ın Dört Temel Terimi*, çev. Cahit Koytak, s.14-15,42.

¹⁰⁹ Aydın Temizer, “*Kur’ân’da “Rab” Kavramı Üzerine Semantik Bir Analiz*”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 44 (2013/1).

¹¹⁰ Rubûbiyyet kavramı ile ilgili yapılan bir çalışmada Rab kavramının semantik alanında, Allah’ın (c.c.) Rab ismi, şu isimleri ile ilişkilendirilmiştir. الخالق (Yaratan), المالك (Mülkün Sahibi), الاكرم (En Büyük Kerem Sahibi), الرزاق (Rızık Veren), القدير (Her Şeye Gücü Yeten), البصير (Her Şeyi Gören), السميع (İşiten), العليم (Her Şeyi Bilen), الخبير (Her Şeyden Haberdar Olan), الهادي (Hidayete Erdiren), المحي (Dirilten) ve المميت (Öldüren), الاله (Kendisine İbadet Edilen), القريب (Kuluna Yakın Olan) ve الدعاء (Duaya İcabet Eden), الولي المولى (Kulunun Dostu) ve النصير (Yardımcısı olan), الفعال, القويم (Her An Kâinata Tasarruf Eden), Bkz. Hasan Nas, *Zihniyet İnşası Bağlamında Kur’an’da Rubûbiyyet*, (İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi 2020), 58-86.

¹¹¹Bkz. el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s.337.

¹¹² İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “رب”, 1/399.

¹¹³ el-Makrîzî, *Tecridü’t-Tevhidi’l-Müfid*, s.7.

Allah; kullarının mutmain ve kendisinden razı olmuş bir şekilde amel etmeleri için rubûbiyyetinin, kahr ve zorbalık olmadığını, rahmet ve ihsan olduğunu zikretmektedir.¹¹⁴ Zira Allah, bütün mahlûkatı insan için yaratmış yani onun hizmetine sunmuştur. İnsanoğlunun dikkatini bu yaratılıştaki ibda, inşa, rızık, ıslah, tedbir ve terbiyeye çekerek insanı da kendisine kulluk yapması için yarattığına işaret etmiştir.¹¹⁵ Dolayısıyla rubûbiyyet, âlemdeki düzeni sağlama konusunda merkezi otoriteyi elinde tutan Allah'ın, yaratma, idare ve yönetim noktasındaki mutlak hâkimiyetidir.¹¹⁶ Yani ihya, imâte (öldürme), emir, mülk, rızık, halk (yaratma), ibda, icâd, vücud, kıdem, ebediyet, ezeliyet ve vahdaniyet¹¹⁷ kavramları rûbubiyete işaret etmektedir. Aslında yaratılışa dair bütün fiiller Allah'ın rubûbiyyetine dikkatleri çekerken O'nun, evrendeki yegâne yaratıcı olduğunu da göstermektedir.

1.3. 'Abd Kavramının Anlam Çerçevesi

1.3.1. 'Abd (ا ب ع) Kavramı

“Sâmî menşeli olduğu için İbrânî ve diğer akraba dillerde de görülen 'abd, Arapça'da bazı mâna farklılıklarıyla birlikte rakîk, rakabe, memlûk, vasîf, milk-i yemîn ve sadece kadın köle” mânasına câriye, emet kelimeleriyle de ifade edilmiştir. Kelimenin kökünü teşkil eden ibâdet ve ubûdiyyet mefhumunda 'kulluk' ve 'itaat' mânası vardır. Kulluk ve itaat Allah'a yapıyorsa abd “hür insan”, kula itaat ediliyorsa “köle” mânasına gelir.”¹¹⁸

Çoğulu عبيد olan عبد,العبد sözcüğü insanlara hizmet edenler için köle,¹¹⁹yani hürün zıddı anlamında kullanılır.¹²⁰ عِبْدٌ؛ وَأَعْبُدُ وَعَبِيدٌ وَعِبَادٌ وَعَبْدِي وَعِبْدَانٌ وَعِبْدَانٌ وَمَعْبُودًا وَمَعْبُودَةً: عِبْدٌ şeklindeki kullanımı hür için, Allah'ın (c.c.) kulu anlamında kullanılırken, وَأَعْتَبَدَهُ وَأَسْتَعْبُدُهُ şeklindeki kullanımı ise köle (esir etmek, köle almak) anlamında kullanılır.¹²¹ Köle anlamındaki عِبْدٌ kelimesi ise efendisine hizmet eden kişi şeklinde

¹¹⁴ el-Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, 1/31.

¹¹⁵ İbn Teymiye, *Kaidetun fi'l-Fark Beyn İbadet Ehlu'l-İman ve'l-İslam ve Ehlu's-Şirk ve'n-Nifak*, thk. Süleyman b. Salih, (Riyad: Dârü'l-Âsime, 1997), 6.

¹¹⁶ el-Mevdudî, *Kur'an'ın Dört Temel Terimi*, s.42.

¹¹⁷ Amal binti Abdülaziz el- Ömer, *Elfaz ve'l-Mustelihat' ul- Mütealikat bi't Tevhidi Rubûbiyeh*, 6.

¹¹⁸ Muhammed Hamîdullah, “Abd” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1988)*, 1/5.

¹¹⁹ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, 2/48-49.

¹²⁰ el-Cevherî, *es-Sıhah*, 2/502-503.

¹²¹ et-Tâlekânî, *El-Muhît fi'l Lüğa*, 1/77.

ifade edilir. Yoksa efendisine ibadet etti anlamında kullanılmaz.¹²² Doğuştan köle olanlar için العَبْدِي, kadın köle için عَبْدَةٌ, kendisi ve ataları önceden köle edinilen kişi için عَبْدٌ,¹²³ sözcükleri kullanılır.

د ب ع sözcüğü tevhid, itaat, köle¹²⁴ yani kanunen alınıp satılabilen insan anlamında kullanıldığı gibi sadece Allah'a (c.c.) kul olmak, ibadet ve hizmet ile mükellef olmak anlamında da kullanılır. Bu da iki kısma ayrılır: a. Allah'a (c.c.) tam bir teslimiyetle (halis) kul olmak. b. Dünya ve dünya malına kul olmak yani kendini dünya hizmetine adanmak,¹²⁵ gibi farklı anlamlarda kullanılır.

Tevhid inancına sahip kimse için الْعَابِدُ,¹²⁶ sadece Allah'a (c.c.) ibadet edenler için عِبَادَةٌ, الْعَبْدِيَّةُ وَالْعَبُودِيَّةُ وَالْعُبُودَةُ,¹²⁷ itaat etme anlamında الْعَبِيدُ, الْعَبِيدُ, الْعَبِيدُ,¹²⁸ kendisine ibadet edilecek kadar yüce olan الْمُعْبَدُ,¹²⁹ dindar, mütedeyyin için مُتَعَبِّدٌ¹³⁰ sözcükleri kullanılır. Teslimiyet içinde ibadet ve itaat etmek için التَّعَبُّدُ¹³¹ sözcüğü kullanılırken teslimiyet içinde¹³² secde, tevekkül, tövbe, takva, tekbir, tehlil, tahmid, istiğfar, boyun eğmek¹³³ yani Allah'ın (c.c.) razı olacağı fiilleri ifade etmek için ise الْعِبَادَةُ¹³⁴ sözcüğü kullanılır.

Müşrikler için عَبَادَةُ الطَّاغُوتِ وَالْأَوْثَانِ, putlara tapan, Müslümanlar için عَبَادَةُ اللَّهِ: Allah'a (c.c.) ibadet edenler şeklinde kullanılır.¹³⁵ Sîbeveyhi,¹³⁶ isim olarak kullanılan bu kelimenin (رَجُلٌ عَبْدٌ) köle adam cümlesinde olduğu gibi aslında bir sıfat olduğunu söyler.¹³⁷

العَبْدُ الْجَرَبُ, uyuz hastalığı için الْعَبْدَةُ:¹³⁸ beka, الْعَبْدَةُ : iyinin duası, vahşi deve, الْمُعْبَدُ: silecek, الْعَبَادِيدُ: höyükler, الْعَبَائِدُ: uzak bölgeler, الْعَبْدُ: Tai dağlarında bilinen vadi¹³⁹ الْعِبَادُ:

¹²² İbn Faris, *Mekâyisü'l-Lüğa*, “عَبْدٌ”, 4/205,206.

¹²³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “عَبْدٌ”, 3/70-76

¹²⁴ ed-Dâmegâni, *Kâmûsu'l-Kur'ân*, “عَبْدٌ”, 315.

¹²⁵ el- İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l Kur'ân*. عبد md., s.542.

¹²⁶ ez-Zebîdî, *Tacü'l-Arûs min*, “عَبْدٌ”, 8/327,330.

¹²⁷ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, “عَبْدٌ”, 2/48-49.

¹²⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “عَبْدٌ”, 3/70-76

¹²⁹ İbn Side, *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-A'zam*, “عَبْدٌ”, 2/25-28.

¹³⁰ İbn Faris, *Mekâyisü'l-Lüğa*, “عَبْدٌ”, 4/205,206.

¹³¹ el-Cevherî, *Tacü'l-Lüğa*, “عَبْدٌ”, 2/502-503.

¹³² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “عَبْدٌ”, 3/70-76

¹³³ el-Makrîzî, *Tecridü't-Tevhidi'l-Müfid*, “عَبْدٌ”, s.22.

¹³⁴ ez-Zebîdî, *Tacü'l-Arûs*, “عَبْدٌ”, 8/327,330.

¹³⁵ İbn Faris, *Mekâyisü'l-Lüğa*, “عَبْدٌ”, 4/205,206.

¹³⁶ Ebû Bîşr (Ebû Osmân, Ebü'l-Hasen, Ebü'l-Hüseyn) Sîbeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî (ö. 180/796)

¹³⁷ İbn Side, *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-A'zam*, “عَبْدٌ”, 2/25-28.

¹³⁸ İbn Side, *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-A'zam*, “عَبْدٌ”, 2/25-28.

Kendilerine العبيد (köle) denilmesini reddeden ve biz العباد (ibâdız) diyen Arap kabilelerinden Hristiyan bir kabilenin adı. العبادَة: teslimiyet içinde itaat etmek, عِبْدَ عَبْدًا: Kızmak, öfkelenmek, أَعْبُدُوا بِهِ: Toplanıp birini dövmek, عِبْدَة: kelimesi, نَافَةٌ ذَاتُ عِبْدَةٍ: güçlü ve besili deve, مَا لَثُوبِكَ عِبْدَةٌ: Elbisen sağlam değil, (kalitesiz elbise) örneklerinde olduğu gibi güç, kuvvet ve kaliteyi ifade eder. العباديد: Ayrı ayrı, grup grup, صار القوم عباديد: İnsanlar çeşit çeşit oldu cümlesinde olduğu gibi.¹⁴⁰ العبدُ: Güzel kokan bitki, kısa geniş bıçak, Beni Esed mevkiinde bulunan dağ, kışkırtma, kızgınlık, şiddetli uyuz, pişmanlık, hırs ve inkar.¹⁴¹

(عُبُودِيَّة) ubûdiyyet kavramı ise; عِبْدٌ kelimesinin masdarı olup bazı dilbilimcilere¹⁴² göre Allah'tan (c.c.) gelen şeye rıza göstermek, bazılarına göre ise itaat etmek ve boyun eğmek,¹⁴³ aczini göstermek,¹⁴⁴ tevazu ve tâbi olmak anlamına gelmektedir. Ubûdiyyet, ibadın (kulların) kibirden uzak bir şekilde ubûdiyyetleri ile Allah'a, dayanmalarıdır. Zira bütün yaratılmışların Rabbi olan Allah, buna müstehaktır.¹⁴⁵ (حَقِيقَةُ الْعُبُودِيَّةِ) ubûdiyyet hakikatı ve sırrı ise, Allah'ın, emirlerine uymak ve yasaklarından sakınmakla gerçekleşir. Zira emirlere ve yasaklara uymakla, Allah'a itaat ve muhabbet ortaya çıkar.¹⁴⁶

Kur'an'da 'abd (عبد, العبد) sözcüğü farklı anlamlarda kullanılmıştır: Mesela, اَعْبُدُوا "Allah'a kulluk edin. O'ndan başka sizin hiçbir ilâhınız yoktur."¹⁴⁷ ve اَهُؤَلَاءِ إِيَّاكُمْ كَانُوا يَعْبُدُونَ "Allah'a ibadet edin."¹⁴⁸ gibi bir çok ayette tevhid, "Ey Âdemoğulları! Ben, size, şeytana kulluk etmeyin...demedim mi?"¹⁵⁰ âyetlerinde itaat, يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ "Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım!"¹⁵¹ ve

¹³⁹ Çin Shandong eyaleti Tai'an sınırları içinde, büyük tarihi ve kültürel öneme sahip bir dağ.

¹⁴⁰ İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, 3/70-76

¹⁴¹ el-Fîrûzâbâdî, el-Kâmûsu'l-Muhît, "عبد", 296.

¹⁴² ez-Zebidi, hocasının bu yorumların dilbilimcilerin yorumu olmayıp sofilere ait bir yorum olduğunu söylediğini ifade eder.

¹⁴³ ez-Zebidî, Tacü'l-Arûs, "عبد", 8/330

¹⁴⁴ el- İsfahânî, el-Müfredât S.319.

¹⁴⁵ İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, "عبد", 3/71.

¹⁴⁶ el-Makrîzî, Tecridü't-Tevhidi'l-Müfid, "عبد", 62.

¹⁴⁷ Hud 11/50.

¹⁴⁸ Nisa 4/36.

¹⁴⁹ Sebe 34/40.

¹⁵⁰ Yâsîn 36/60.

¹⁵¹ Zümer 39/53.

وَالصَّالِحِينَ “kölelerinizden ve cariyelerinizden salih olanları”¹⁵² ayetlerinde de köle anlamında kullanılmaktadır.¹⁵³

Ayrıca sözcüğü, ... الْعَبْدُ بِالْعَبْدِ .. “köleye köle”¹⁵⁴, ... وَعَبْدًا مَمْلُوكًا لَا يَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ ...¹⁵⁵ âyetlerinde, hiçbir şeye gücü yetmeyen ve başkasının malı olan bir köle...¹⁵⁶ kanunen köle sayılan, alınıp satılabilen kişi anlamında, إِنَّ كُلَّ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ إِلَّا آتِي الرَّحْمَنِ عَبْدًا “Göklerdeki ve yerdeki herkes Rahman’a kul olarak gelecektir.”¹⁵⁷ وَادْكُرْ عَبْدَنَا أَيُّوبَ “(Ey Muhammed!) Kulumuz Eyyûb’u da an.”¹⁵⁸ Gerçek şu ki, o çok şükreden bir kuldu.”¹⁵⁹ ... عَلَى عِبْدِهِ ... “...kuluna Furkân’ı indiren...”¹⁶⁰ نَزَلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عِبْدِهِ “Şüphesiz kullarım İNنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ”¹⁶¹ “kuluna Kitab’ı (Kur’an’ı)”¹⁶² ... الْكِتَابِ ... “...bana kullar olun...”¹⁶³ كُونُوا عِبَادًا لِي “Ancak onlardan ihlâslı kulların müstesna.”¹⁶⁴ وَعَدَّ الرَّحْمَنُ عِبَادَهُ بِالْغَيْبِ “...Rahmân’ın, kullarına gıyaben vaad ettiği...”¹⁶⁵ وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا “Rahmân’ın kulları, yeryüzünde vakar ve tevazu ile yürüyen kimselerdir.”¹⁶⁶ فَأَسْرِبِعِبَادِي “Derken فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا ...”¹⁶⁷ O hâlde kullarımı geceleyin yola çıkar, ...”¹⁶⁷ âyetlerinde Allah’a, ibadet eden ve ihlâslı olan kulları ifade etmek için kullanılmıştır.

‘Abd, ibadet ve ubûdiyyet kavramları aynı kökten gelen sözcüklerdir. İbadet ve ubüdiyyet birbirine benzer kavramlar olmakla beraber aralarında bazı farklar vardır. Mesela ibadet Allah’ın razı olduğu şeyi yapmak, ubûdiyyet ise Allah’ın (c.c.) yaptığına razı olmak diye de tefsir edilmiştir. Bu iki kavram da itaat mânâsını ifade ederler ki, itaatin özel mânâsı ibadet, genel mânâsı da ubûdiyyettir. Ubûdiyyet, alçalmanın ifadesi

¹⁵² Nur 24/32.

¹⁵³ ed-Dâmegâni, *Kâmûsu’l-Kur’ân*, “عَبْدٌ”, 315.

¹⁵⁴ Bakara 2/178.

¹⁵⁵ Nahl 6/ 75.

¹⁵⁶ Meryem 19/ 93.

¹⁵⁷ Sâd 38/41.

¹⁵⁸ İsrâ 17/3.

¹⁵⁹ Furkân 25/ 1.

¹⁶⁰ Kehf 18/1.

¹⁶¹ Hicr 15/ 42.

¹⁶² Âl-i İmrâ 3/79.

¹⁶³ Hicr 15/ 40.

¹⁶⁴ Meryem 19/ 61.

¹⁶⁵ Furkân 25/ 63.

¹⁶⁶ Duhân 44/ 23.

¹⁶⁷ Kehf 18/ 65.

iken, ibadet bunun daha kuvvetlisi olarak tevazunun, alçakgönüllülüğün ve hürmetin en son derecesidir.¹⁶⁸

Ubûdiyyet, Kişinin kendisini kusurlu görüp, Allah'ı (c.c.) yüceltmek suretiyle itaat etmesi,¹⁶⁹ muhabbet,¹⁷⁰ acizlik ve zayıflığın en son noktasından sadır olan zilletin nihâi noktasıdır.¹⁷¹ Allah'ın (c.c.) kulunda rızasına uygun görmek istediği ve hoşlandığı hale denir.¹⁷²

İslâmî literâtürde insanın Allah'a (c.c.) karşı hürmet, tevazu, sevgi ve itaatini göstermek, rızasını elde etmek niyetiyle ortaya koyduğu dinî içerikli davranışlar için ibâdet, hayatını daima Allah'a karşı saygı ve itaat bilinci içinde sürdürmesi şeklindeki kulluk duyarlılığı için de ubûdiyyet ve ubûdet kelimeleri kullanılmıştır.¹⁷³

Ubûdiyette insanın, Allah'a (c.c.) karşı tazim, tesbih, tekbir, tehlil, tahmid ile O'nun büyüklüğüne şahadet etmesidir. Bunun karşısında ise kendi aczini, fakrını, ihtiyacını görüp tevazu ile boyun eğmesi ve O'na ihlas ile ibadet etmesidir. Kısacası ubudiyet Allah'tan (c.c.) gelen her şeye rıza göstermektir.

1.4. Duâ Kavramının Anlam Çerçevesi

1.4.1. Duâ (د ع و) Kavramı

Hz. Peygamber, “Duâ: ibadetin özü, ibadetin tâ kendisi, rahmet kapılarını açan anahtar, dinin direği ve mü'minin silâhıdır.” diye buyurmaktadır.¹⁷⁴ İbn Manzûr (ö.711/1311), duayı: “Allah'ın birliğini dile getirme ve O'nu övgüyle anma. Allah'tan af, merhamet gibi isteklerde bulunma. Allah'tan (c.c) dünyevî isteklerde bulunma”.¹⁷⁵ Şeklinde ifade eder.

Mazi ve muzarisi دعا, يدع olan ve و ع د /d-a-v kök harflerinden türeyen duâ sözcüğü, Arapça bir kelime olup, kaynaklarda şu şekilde geçmektedir.

¹⁶⁸ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 104.

¹⁶⁹ Ebü'l-Kâsım Zeynü'lislâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye*, Kahire, thk. Abdul Halim Mahmoud, (Dâru'l-Ma'ârif, ts), 2/347.

¹⁷⁰ İbn Teymiyye, *el Ubudiyye*, el-Mektebetü'l İslamiyye, (Beyrut, 1426/2005), s.107.

¹⁷¹ Said Ramazan el- Bûti, *Hürriyet'ül İnsan fi Zilli Ubûdiyetihi Lillah*, (Dımaşk: Daru'l Fikir, 1992), 11.

¹⁷² Mecdü el Hilali, *Hakikatu'l Ubûdiye*, (Kahire: Müessesetü ikra li neşri ve tevzii ve tercüme, ts), 9.

¹⁷³ Semih Ceyhan, “Ubûdiyyet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2012, İstanbul, .42/ 33.

¹⁷⁴ Tirmizî, *Da'avât*, I; İbn Mâce, *Duâ*,

¹⁷⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 1/260.

ed-Duâ (الدُّعَاءُ); söz, ibadet, nida, sormak, yardım talebi ve istemek anlamındadır.¹⁷⁶ **الدَّعْوَةُ, دَعَا**: Hakka veya batıla davet, yemeğe davet, biatleşmeye davettir. Bu açıdan bakıldığında duâ, davet anlamında da kullanılmaktadır.¹⁷⁷ Mazisi ve muzarisi **دَعَا, يَدْعُو** (deâ-yed'û) olan **دُعَاء** (duâ) kelimesinin mastarı olarak zikredilen **دَعَا** sözcüğü¹⁷⁸ kişinin sesi ve sözüyle bir şeyi kendine meylettirmesidir.¹⁷⁹ **دَعَا**'nın (Dea) mastarlarından olan **الدَّعْوَةُ** (ed-dâ'vetu) kelimesi, **مَدْعَاة** (medâtun) kelimesi gibi davet edilen yeri ifade eder.¹⁸⁰ **دَعَا** sözcüğü, soru sormak (istifham), istemek ve azap gibi anlamları taşımaktadır.¹⁸¹ **الدَّعْوَى** (ed-da'va): Duâ anlamındadır.¹⁸² **الدُّعَاءُ** kelimesi **النِّدَاءُ** kelimesi gibi seslenme ve çağırmaı ifade eder. Bu iki kelime birbirlerinin yerine kullanılabildikleri halde **النِّدَاءُ** kelimesi, isim almaksızın kullanılabilirken, **الدُّعَاءُ** ancak isim ile beraber kullanılabilir. **الدُّعَاءُ** (ed-duâ) **دَعَا دُعَاءً وَدَعْوَى** şeklinde gelen **الدُّعَاءُ** (ed-duâ) Allah'a (c.c.) rağbet (saygı duymak) ve yalvara yakara yardım istemek.¹⁸⁴ Allah'a (c.c.) rağbetin ifadesi olan **الدُّعَاءُ** (ed-duâ), O'nun katında olan hayır için talepte bulunmaktır. **الدُّعَاءُ** (ed-duâ) **لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ** (), tevhid, temcid (övme, yüceltme), tazim (hürmet ile yüceltme) ve tenzih (kusur ve noksanlıklardan uzak tutmak) olmakla beraber, Allah'a, (saygı duymak), İstiğase (yardım talebi) ve ibadet anlamındadır. **الدُّعَاءُ لِلَّهِ**, Allah'a (c.c) duâ etmenin; tevhid ve sena, af ve rahmet talebi, dünya nimetlerini istemek gibi üç yönü vardır: Birincisi, “ **رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ** ” ve “ **يَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ** ” cümlelerindeki gibi O'nun birliğinin ilan edilmesi ve övülmesidir. İkincisi “ **اللَّهُمَّ اغْفِرْ لَنَا** ” cümlesinde olduğu gibi Allah'tan, af ve bağışlanma dilemektir. Üçüncüsü de “ **اللَّهُمَّ ارْزُقْنِي مَا لَا وُؤلَدَا** ” cümlesinde olduğu gibi kişinin kendisi için mal ve evlat türünden bir şey istemesidir.¹⁸⁶ **الدَّعْوَى** (ed-da'va) kelimesi Yûnus Suresinde¹⁸⁷ geçtiği gibi **الدُّعَاءُ** (ed-duâ) duâ anlamında kullanılmıştır.¹⁸⁸

¹⁷⁶ Mukâtil b. Süleymân, *el-Vücûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-azim*, “دَعَا”, 138-139.

¹⁷⁷ Halil b.Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, “دَعَا”, 2/221.

¹⁷⁸ İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Luğa*, “دَعَا”, 2/ 666;

¹⁷⁹ İbn Fâris, *Mekâyisi'l-Luğa*, “دَعَا”, 2/ 279-281.

¹⁸⁰ el-Cevherî, *es-Sihah*, “دَعَا”, 6/2336-2337.

¹⁸¹ ed-Dâmegâni, *Kâmûsu'l-Kur'ân*, “دَعَا”, 173-175.

¹⁸² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “دَعَا”, 14/257.

¹⁸³ el-İsfehâni, *el-Müfredât*, “دَعَا”, 315-316.

¹⁸⁴ Fîrûzâbâdî *Kâmûsu'l-Muhît*, “دَعَا”, 1/1282-1283.

¹⁸⁵ ez-Zebîdî, *Tacû'l-Arûs min Cevheri'l-Kâmûs*, “دَعَا”, 38/46-52.

¹⁸⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “دَعَا”, 14/257.

¹⁸⁷ “ **وَأَخْرَجُ دَعْوَاهُمْ أَنْ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ** ” dualarının sonu ise, “Hamd âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur” sözleridir. Yûnus Suresi 10/10

¹⁸⁸ el-İsfehâni, *el-Müfredât*, “دَعَا”, 315-316.

¹⁸⁹ الدَّعْوَةُ (ed-di'vetu) çocuğu babasından başkasına nispet etme anlamındadır. Ahzab Sûresinde¹⁹⁰ çoğulu kullanılan الدَّعِيَّ (ed-deyyu) kelimesi evlat edinilen çocuk demektir. ¹⁹¹ تَدَاعَوْا عَلَيْهِ aleyhinde toplanmak. ¹⁹² تَدَاعَى (tedâî), bir kabilenin bir kabileyi bir diğèrinin aleyhinde toplanmak için çağırmasıdır. ¹⁹³ دَاعِيَةُ اللَّبَنِ (dâiyetu el-leben) ifadesindeki دَاعِيَةٌ, sütü sağarken hayvanın memesinde (devamının gelmesi için) bırakılan süt için kullanılır. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in, دَعِ دَاعِيَةَ اللَّبَنِ hadisi zikredilir. ¹⁹⁴ المَدْعَاة: Çağırıda bulunmak, talep etmek. ¹⁹⁵ دَوَاعِي الدَّهْرِ (devâiye'd-dehr) zamanın gidişinin sanki olayları kendisine meylettirmesi gibi. دَعَا (deâ), mecazi kullanımda, bir yere gitmek kastedildiğinde دَعَا فُلَانًا مَكَانًا كَذَا (deâ fulanen mekanu keza) demek suretiyle, sanki mekan kişiyi davet ediyormuş gibi ifade edilir.¹⁹⁶

أُدْعِيَةٌ (ud'ıyyetu) gizli olanın ortaya çıkarılmasına davet gibidir. (duâ), الدُّعَاءُ (duâ), (el-ed'ıyyetu) talep ve ricadan birini ifade etmek için kullanılır.¹⁹⁷ ادَّعَى (ed-dâî) davet eden. المُدْعَاةُ (el-mudââtu), delil getirmek. ائْدَعَى (indeâ) davete icabet etmektir. ¹⁹⁸ تَدَاعَى (tedâî), bir kabilenin bir kabileyi bir diğèrinin aleyhinde toplanmak için çağırmasıdır. دَعَا المَيِّتَ (dea'l-meyyite) ölünün arkasından ağıt yakarak yas tutan kişi. دَعَا أَنْفَهُ الطَّيِّبَ (dea anifehu et-tayyib) güzel kokunun kişiyi çekmesi anlamında kullanılır.¹⁹⁹ مَنْ أَدْبَرَ وَتَوَلَّى ²⁰⁰ âyetinde zikredilen تَدْعُوا kelimesi bilinen anlamıyla duâyı ifade etmeyip yaptıklarından dolayı cehennem ateşinin kafirleri davet ettiğini belirtir. التَدَاعَى (et-tedâî) kelimesi Düşmanın her taraftan kuşatması anlamında kullanılmıştır. Ayrıca التَدَاعَى (et-tedâî) kelimesi, الحِيطَانِ (el-hıytan/duvar) kelimesiyle beraber kullanıldığı zaman, biri diğèrini davet edercesine peş peşe duvarların çökmesini ve yıkılmasını ifade eder.²⁰¹

¹⁸⁹ Halil b.Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, “دَعُو” 2/221.

¹⁹⁰ وَمَا جَعَلْنَا أَدْعِيَاءَكُمْ أَبْنَاءَكُمْ “ Yine evlatlıklarınızı da öz çocuklarınız (gibi) kalmamıştır.” Ahzab 33/4.

¹⁹¹ el-Cevherî, *es-Sıhah*, “دَعُو” 6/2336-2337.

¹⁹² Fîrûzâbâdî, *Kâmûsü'l-Muhît*, “دَعُو” 1/1282-1283.

¹⁹³ ez-Zebîdî, *Tacü'l-Arûs*, “دَعُو” 38/46-52.

¹⁹⁴ Halil b.Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, “دَعُو” 2/221.

¹⁹⁵ İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Luğa*, “دَعُو” 2/ 666;

¹⁹⁶ İbn Fâris, *Mekâyisi'l-Luğa*, “دَعُو” 2/ 279-281.

¹⁹⁷ el-Cevherî, *es-Sıhah*, “دَعُو” 6/2336-2337.

¹⁹⁸ Fîrûzâbâdî *Kâmûsü'l-Muhît*, “دَعُو” 1/1282-1283.

¹⁹⁹ ez-Zebîdî, *Tacü'l-Arûs*, 38/46-52.

²⁰⁰ Mearic 70/17, “ O, (hakka) arka döneni ve (imandan) yüz çevireni; servet toplayıp yığıcı kendine çağırır.”

²⁰¹ Halil b.Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, “دَعُو” 2/221.

Duâ, küçüğün büyükten, âcizin güçlüden, ihtiyaç ve arzusunu ciddi olarak istemesi ve rica etmesi²⁰² demektir. Duânın ana hedefi insanın halini Allah'a (c.c.) arzetmesi ve O'na niyazda bulunması olduğuna göre kul ile Allah, arasında bir diyalog anlamını taşır. Bunun gerçekleşmesi için Allah, önce insanı kendi varlığından haberdar etmiş, insan da varlığını kabul ettiği, kendisinden daha üstün olan bu yüce kudret karşısında duyduğu saygı ve ümit hisleriyle ile O'nunla iletişim kurma ihtiyacını duymuştur. Duâ, böyle bir irtibat neticesinde insanın kendi ihtiyaç ve eksikliklerinin telafisi için çabalaması ve daha mükemmele ulaşmasını hedefleyen bir diyalog vasıtasıdır. Bir başka ifadeyle duâ, sınırlı, sonlu ve aciz olan varlığın, sınırsız ve sonsuz kudret sahibi ile kurduğu bir diyalog köprüsüdür. Bundan dolayı insanoğlu tarihin hiçbir döneminde duâdan uzak kalmamıştır.²⁰³ “Duâ gönlün Tanrı'yla yaptığı en mahrem özel sohbetir.”²⁰⁴

1.4.1.1. Kur'ân-ı Kerim'de Duâ Kavramının Kullanıldığı Anlamlar

Kur'ân-ı Kerim'de duâ kavramı; söz, ibadet, nida, istiğase (yardım talebi), sormak, davet etmek, duâ etmek, yalvarmak, yüceltmek, iman etmek, istemek ve azap anlamlarında kullanılmıştır.

1.4.1.1.1. Söz

الدُّعَاء (ed-duâ), söz²⁰⁵ anlamında da kullanılmıştır. Mesela, “فَمَا كَانَ دَعْوَاهُمْ إِذْ جَاءَهُمْ ”²⁰⁶ “Azabımız onlara gelip çattığında, başka söyleyecekleri söz kalmadı.”²⁰⁶ Allahın azabını gördüklerinde zalimlerden olduklarını söylemek dışında diyecekleri bir söz kalmayacaktır.²⁰⁷ Pişman olup zulümlerini itiraf edecekler.²⁰⁸ âyetinde, دَعْوَاهُمْ kelimesi, söz anlamında kullanılmıştır.²⁰⁹

²⁰² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/ 8.

²⁰³ Osman Cilacı, “Dua”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 1/ 529.

²⁰⁴ Izutsu, *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*, 287.

²⁰⁵ Mukâtil b. Süleymân. *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, “دَعْوَا”, 138-139.

²⁰⁶ A'râf, 7/5.

²⁰⁷ Mukâtil b. Süleymân. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2/29.

²⁰⁸ Muhammed Ali es-Sâbûni, *Safvetu't-Tefâsîr*, (Kâhire: Dâru's-Sâbûni, 1997), 1/424, 1/405.

²⁰⁹ Mukâtil b. Süleymân, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, “دَعْوَا”, 138.

Aynı şekilde “...فَمَا زَالَتْ تِلْكَ دَعْوَاهُمْ...”²¹⁰, “...bu feryatları devam etti.”²¹⁰ azab gelmeden yani helâktan önce²¹¹ onlar, bu sözleri tekrarlayıp durdular.²¹² ve “...دَعْوَاهُمْ...”²¹³ “Bunların oradaki duaları, “Seni eksikliklerden uzak tutarız Allah’ım!”²¹³ âyetlerinde de **الدَّعَاءُ (ed-duâ)**, kelimesi, söz anlamında kullanılmıştır.²¹⁴

Zikredilen âyetlerden de anlaşılacağı üzere Kur’ân-ı Kerimde, **الدَّعَاءُ (ed-duâ)**, sözcüğü söz, söylemek, ifade etmek, dile getirmek anlamlarında da kullanılmıştır.

1.4.1.1.2. İbadet Etmek

الدَّعْوَى (ed-duâ) sözcüğü, hem ibadet hem de duâ anlamında yorumlanmıştır. Zira Hz. Peygamber’ de (s.a.v.): “Duâ ibadettir.” demiştir. İbn Manzûr (ö. 711/1311), **الدَّعَاءُ (ed-duâ)**, sözcüğünün aynı zamanda ibadet²¹⁵ anlamında kullanıldığını söylemektedir.

Kur’ân’da, bazı âyetlerde **الدَّعَاءُ (ed-duâ)** sözcüğü ibadet anlamında da kullanılmıştır. Mesela: **قُلْ أَدْعُو مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا: “De ki: “Allah’ı bırakıp da bize faydası olmayan, zararı da dokunmayan şeylere mi tapalım?”**²¹⁶ âyetinde ibadet anlamında²¹⁷ kullanıldığı gibi sadece Allah’a (c.c.) ibadet edilmesi de **الدَّعْوَى (ed-duâ)** sözcüğü ile ifade ediliyor: **وَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ: “Sen Allah ile beraber başka bir ilâha ibadet etme”**²¹⁸ âyetinde de ibadet anlamında²¹⁹ kullanılmıştır.

Allah (c.c.) Kur’ân-ı Kerim’de bir diğer âyette de şöyle buyurmaktadır: **وَقَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ “Bana dua edin, duânıza cevap vereyim. Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler aşağılanmış bir hâlde cehenneme gireceklerdir.”**²²⁰ âyetinde olduğu gibi ibadeti duâ olarak isimlendirmektedir. Yani Allah (c.c.) ibadeti emretmektedir.²²¹ ...
قُلْ مَا يَعْجَبُكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ “(Ey Muhammed!) De ki: “Duanız olmazsa, Rabbim size ne

²¹⁰ Enbiya 21/15.

²¹¹ et-Taberî, *el-Câmi‘u l-Beyân*, 12/304.

²¹² es-Sâbûni, *Safvetu t-Tefâsîr*, 2/235.

²¹³ Yunus 10/10

²¹⁴ ed-Dâmegâni, *Kâmûsu l-Kur’ân*, “دَعْوَى”, 173.

²¹⁵ İbn Manzûr, *Lisânu l-Arab*, “دَعْوَى”, 14/257.

²¹⁶ En’âm 6/71.

²¹⁷ Mukâtil b. Süleymân, *el-Vücûh ve’n-Nezâir*, “دَعْوَى”, 138.

²¹⁸ Kasas 28/88.

²¹⁹ ed-Dâmegâni, *Kâmûsu l-Kur’ân*, “دَعْوَى”, 173

²²⁰ Mü’min 40/60.

²²¹ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi‘ li-ahkâmi l-Kur’an*, thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrahim Atfeş, (Kahire: Dâru l Kütübi l-Mısıriyye, 1964), 2/309.

diye değer versin!”²²² Bu âyet ile Allah (c.c.) insanı, vahdaniyetini tasdik etmeye ve kendisine itaat etmeye çağırıyor. İnsanın ancak itaati ve şükrü ile azaptan kurtulabileceğini bildiriyor.²²³ Ayrıca ibadet ve taatten mahrum olanların Allah (c.c.) katındaki durumlarından haber veriyor.²²⁴

İbadeti ve taati ile Rabbine yaklaşması gereken insan, ibadetten ve taatten çekinirse O’ndan uzaklaşmış olur. Allah (c.c.) katında hiçbir kıymeti kalmaz. Bundan dolayı insanın, yaratılış gayesine uygun hareket etmesi yani ubûdiyyet tavrını takınması gerekir. Dolayısıyla insanın, duâyı da kapsayan ibadeti bu şuurla yapması onu, Rabbi nezdinde kıymetli kılacaktır. Ahseni takvim makamına çıkaracaktır. Kur’ân- ı Kerim de الدَّعْوَى (ed-duâ) sözcüğünün ibadet anlamında kullanılması da bunun bir işareti olarak görülebilir.

1.4.1.1.3. Nida

الدَّعَاء (ed-duâ) sözcüğü النداء kelimesi gibi seslenme ve çağırma ifade ediyor.²²⁵ Mesela اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِحَمْدِكَ وَتَطَهَّرْتُكَ بِحَمْدِكَ وَتَطَهَّرْتُكَ بِحَمْدِكَ “Allah’ın sizi (kabirlerinizden) çağıracağı, sizin de O’na hamd ederek emrine hemen uyacağınız ve (kabirlerinizde) pek az kaldığınızı sanacağınız günü hatırla!”²²⁶ âyetinde İsrâfil’in seslenmesi, “وَلَا يَسْمَعُ الصُّمُّ” “O da Rabbine, ‘Ey Rabbim! Ben yenilgiye uğradım, yardım et’ diye dua etti.”²²⁹ “إِنْ تَدْعُوهُمْ لَا يَسْمَعُوا”²²⁷ âyetinde nida anlamında,²²⁸ kullanılmıştır. Aynı şekilde, فَدَعَا رَبَّهُ أَنِّي مَغْلُوبٌ فَأَنْتَصِرُ “O da Rabbine, ‘Ey Rabbim! Ben yenilgiye uğradım, yardım et’ diye dua etti.”²²⁹ “إِنْ تَدْعُوهُمْ لَا يَسْمَعُوا”²²⁷ âyetinde nida anlamında²³⁰ kullanılmıştır.

الدَّعَاء sözcüğü seslenme, çağırma yani nida anlamında da kullanılmaktadır. Nitekim Kur’ân-ı Kerim’de الدَّعَاء sözcüğünün nida anlamında kullanıldığı, zikredilen âyetlerden de anlamak mümkündür.

²²² Furkân 25/77.

²²³ el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehlî’s-Sünne*, 8/47.

²²⁴ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerim’in Türkçe Meâli*, 5/2436-2437.

²²⁵ el-İsfahâni, *el-Müfredât*, “النداء”, 316.

²²⁶ İsrâ 17/52.

²²⁷ Enbiyâ 21/45.

²²⁸ Mukâtil b. Süleymân, *el-Vücûh ve’n-Nezâir*, “النداء”, 138.

²²⁹ Kamer 54/10

²³⁰ ed-Dâmegâni, *Kâmûsu’l-Kur’ân*, “النداء”, 174.

1.4.1.1.4. İstiğase / Yardım Talebi

الدُّعَاءُ (ed-duâ) sözcüğü, istiğase yani yardım talebi anlamında da kullanılmıştır. Duâ sözcüğünün istiğase anlamında kullanımı şu şekildedir: “وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ”, “Allah'tan başka, güvendiklerinizi de yardıma çağırın.”²³¹ Allah (c.c.) müşrikleri, kendisi dışında ibadet ettikleri ve kutsadıkları ilâhlarını, şairlerini ve hatiplerini yardıma çağırmaya davet ediyor.²³² Şu âyette de: “وَادْعُوا مَنْ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ”, “Allah'tan başka, çağırabileceğiniz kim varsa onları da yardıma çağırın.”²³³ Buyurarak onları, söylediklerinin doğruluğunu ispatlamaları için ilâhlarını yardımını çağırılmalarını istiyor.²³⁴

Ayrıca şu âyette: “...وَلْيَدْعُ رَبَّهُ...”, “Rabbini yardıma çağırın!”²³⁵ Firavun Hz. Musa'yı, kendi zulmünden koruması için Rabbinden yardım istemeye davet ediyor.²³⁶ Yani burada **الدُّعَاءُ (ed-duâ)** sözcüğü yardım talebi anlamında²³⁷ kullanılmıştır.

Zikredilen âyetler, **الدُّعَاءُ (ed-duâ)** sözcüğünün Kur'ân' da yardım anlamında kullanıldığını göstermektedir.

1.4.1.1.5. Sormak

الدُّعَاءُ (ed-duâ) sözcüğü soru sormak (istifham) anlamını da taşımaktadır.²³⁸ Aşağıdaki âyetlerde Hz. Musa'nın (a.s.) kavminin Hz. Musa'dan (a.s.), Allah'tan (c.c.) öğrenip onlara bildirmesini istedikleri bir takım sorular ve Allah'ın (c.c.) müşriklere sorulmasını istediği sorular **الدُّعَاءُ (ed-duâ)** sözcüğüyle ifade edilmiştir.

Mesela: “فَالْوَا اذْع لَنَا رَبَّكَ بِيَيْنِنَا مَا هِيَ”²³⁹ “Rabbine bizim adımıza yalvar da, mahiyetini bize bildirsin.”²³⁹ Onlar Hz. Musa'dan kesilmesi istenen hayvanın özelliklerini Rabbinden sormasını²⁴⁰ ve “فَالْوَا اذْع لَنَا رَبَّكَ بِيَيْنِنَا مَا لُونَهُآ”²⁴⁰ “Onlar, ‘Bizim için Rabbine

²³¹ Bakara 2/23.

²³² el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 1/401.

²³³ Yûnus 10/ 38.

²³⁴ es-Semerkindî, *Bahru'l-Ulûm*, 2/141.

²³⁵ Mü'min 40/ 26.

²³⁶ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 5/151.

²³⁷ Mukâtil b. Süleymân, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, 140.

²³⁸ ed-Dâmegâni, *Kâmûsu'l-Kur'ân*, 174.

²³⁹ Bakara 2/68.

²⁴⁰ et-Taberî, *el-Câmi'u'l-Beyân*, 2/189.

dua et de, rengi neymiş? Açıklasın' dediler."²⁴¹ Ayrıca Allah'ın (c.c.) kesilmesini istediği hayvanın rengini sormasını da istemişlerdir.²⁴²

Ayrıca, " وَيَوْمَ يَقُولُ نَادُوا شُرَكَائِيَ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ ", "*Bana ortak olduklarını iddia ettiklerinize seslenin" der.*"²⁴³ yani onlar ilah mı? diye sorun.²⁴⁴ " فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا... " "...fakat kendilerine (çağırdıklarının) cevap vermeyecekler..."²⁴⁵ âyetlerinde de sormak anlamında kullanılmıştır.

الدُّعَاءُ (ed-duâ) sözcüğünün soru sormak anlamında kullanıldığı zikredilen âyetlerden açıkça anlaşılmaktadır.

1.4.1.1.6. İstemek / Talep Etmek

الدُّعَاءُ (duâ), اِدْعِيَّةٌ (el-ed'ıyyetu) talep ve ricadan birini ifade etmek için kullanılır.²⁴⁶ Mesela, " قَالُوا يَا مُوسَى ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ " "*Ey Mûsâ! Rabbinin sana verdiği söz uyarınca bizim için dua et.*"²⁴⁷ Hz. Musa'dan (a.s.) Rabbinden kendisine verilen söz gereği sıkıntılarının kaldırılmasını talep etmesi isteniyor.²⁴⁸

Şu âyette : " ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ " "*Bana dua edin, duânıza cevap vereyim.*"²⁴⁹ Benden isteyiniz, vereyim.²⁵⁰ Mü'minin Rabbinden istemesi ve Rabbinin ona rahmetiyle vermesinden bahsediliyor.²⁵¹ Şu âyetlerde de: " وَقَالَ الَّذِينَ فِي النَّارِ لِخَازِنَةِ جَهَنَّمَ ادْعُوا رَبَّكُمْ يُخَفِّفْ " "*Ateşte bulunanlar cehennem bekçilerine: Rabbinize dua edin, bizden, bir gün olsun azabı hafifletsin! diyecekler.*"²⁵² " وَقَالُوا يَا آيَةَ السَّاحِرِ ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ " "*(Onlar azabı görünce) "Ey büyücü! Sana verdiği söze dayanarak, bizim için Rabbine dua et. Çünkü biz artık doğru yola gireceğiz" dediler.*"²⁵³ İstemek²⁵⁴ anlamında kullanılmıştır.

²⁴¹ Bakara 2/69.

²⁴² et-Taberî, *el-Câmi 'u'l-Beyân*, 2/198.

²⁴³ Kehf 18/ 52.

²⁴⁴ Mukâtil b. Süleymân, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, 140.

²⁴⁵ Kehf 18/ 52.

²⁴⁶ el-Cevherî, *es-Sıhah*, "دَعَوٌ", 6/2336-2337.

²⁴⁷ A'râf 7/ 134.

²⁴⁸ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru'l Mukâtil*, "دَعَوٌ", 3/797.

²⁴⁹ Mü'min 40/60.

²⁵⁰ ed-Dâmegâni, *Kâmûsu'l-Kur'ân*, "دَعَوٌ", 174.

²⁵¹ Fahrüddin er-Razî, *et-Tefsîrü'l Kebir (Mefatihü'l Gayb)*, (Beyrut: Daru ihyai't-türasi'l-arabî, 1420), 25/69.

²⁵² Mü'min 40/49.

²⁵³ Zuhruf 43/49

²⁵⁴ Mukâtil b. Süleymân, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, "دَعَوٌ", 141.

Zikredilen âyetlerden anlaşılacağı gibi, **الدُّعَاءُ** (duâ), sözcüğü talep etmek, rica etmek, istemek anlamında kullanılmıştır.

1.4.1.1.7. Yalvarmak

الدُّعَاءُ ed-duâ, yalvara yakara istemektir.²⁵⁵ Yalvarmak aczin izharı olup, ihtiyacın şiddetini gösterir. İnsanın, elde edemediği ihtiyaçlarına ulaşmak için Rabbine yalvararak duâ ettiği bilinmektedir.

Kur'ân'da duâ kavramının yalvarma anlamında kullanıldığı bazı âyetler: Mesela, لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ بِشَيْءٍ إِلَّا كَبَاسِطٍ كَفَّيْهِ إِلَى الْمَاءِ لِيَبْلُغَ فَاهُ وَمَا هُوَ بِبَالِغِهِ *“Gerçek duâ ancak O’ nadır. O’ndan başka yalvardıkları ise onların isteklerine ancak, ağzına ulaşmayacağı hâlde, ulaşsın diye avuçlarını suya uzatan kimsenin isteğine suyun cevap verdiği kadar cevap verirler.”*²⁵⁶ gerçek duânın, ancak işiten ve icabet edene yapılan duâ olduğu, bunun da ancak bütün duâların ulaştığı Allah’a (c.c.) yapılması gerektiği ifade ediliyor. O’nun dışındakilere yapılan duâlar yani yalvarmalar, avuçlarını suya uzatıp suyu ağızlarına götürmeye çalışanların haline benzer. Zira su cansız olduğu için ne uzanan avucu ne de susayan kişinin susuzluğunu hissedebilir. Aynen onun gibi Allah (c.c.) dışında yalvardıkları şeyler de onları ne duyar ne de onların ihtiyaçlarını hisseder.²⁵⁷ *“فَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَاً”*, *“İnsana bir zarar dokunduğu zaman bize yalvarır.”*²⁵⁸ İnsan sıkıntılı anlarında ve kendisine zarar dokunduğu zamanlarda Allah’a (c.c.) yönelip yalvararak duâ eder.²⁵⁹ *“قُلْ إِنَّمَا أَدْعُوا رَبِّي”*. *“De ki: “Ben sadece Rabbime yalvarırım.”*²⁶⁰ Allah (c.c.), Hz. Peygamber’e (s.a.v.) müşriklere karşı sadece Rabbine kulluk ettiğini, O’na yalvardığını ve O’na tevekkül ettiğini söylemesini istiyor.

261

الدُّعَاءُ ed-duâ sözcüğü, yalvarmak anlamında da kullanılmıştır. Nitekim zikredilen âyetlerde de **الدُّعَاءُ** ed-duâ sözcüğü, yalvarma anlamında kullanılmıştır Yalvarmak ihtiyacın şiddetinden ileri geldiğine göre ihtiyacı karşılayabilecek olana yapılmasının

²⁵⁵ Firûzâbâdî, *Kâmûsü'l-Muhît*, “دَعْوُ”, 1/1282-1283.

²⁵⁶ Ra’d 13/14.

²⁵⁷ er-Razî, *Mefatihü'l Gayb*, 19/24.

²⁵⁸ Zümer 39/49.

²⁵⁹ *Ebi'l-Fidâ İsmail bin Ömer bin Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Sâmî bin Muhammed es-Selâme, (1420/1999), 7/105.

²⁶⁰ Cin 72/20.

²⁶¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 8/245.

gerekliliği anlaşılıyor. Zira bir tarafta aciz olan ‘abd, diğer tarafta her şeye kâdir olan Rab vardır. Abdin yalvarması Rabbinin rahmetinin celbine vesile olması yönüyle önemlidir. Dolayısıyla ‘abdin bu rahmeti üzerine çekmesi için nasıl davranması gerektiği de bu âyetler ile bildirilmektedir.

1.4.1.1.8. Duâ Etmek

الدَّعْوَى (ed-da’va) sözcüğü Yûnus Sûresinde²⁶² geçtiği gibi الدَّعَاء (ed-duâ) duâ anlamında²⁶³ şu şekilde kullanılmıştır :

“دَعُواهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ وَأَخِرُ دَعْوَاهُمْ أَنْ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ”

“Oradaki duaları: "Münezzehsin ey Allah'ım", dirlik temennileri: "Selam size" ve dualarının sonu da: "âlemlerin Rabbi Allah'a hamd olsun"dur.”²⁶⁴ Onlar, konuşmalarına tevhid ile başlayıp tahmid ile bitirirler.²⁶⁵ İlk duâları sübhanallah ile başladığı gibi son duâları da âlemlerin Rabbine hamd ile biter.²⁶⁶

Arzuları, temennileri, talepleri, tenzihi, tazîmi ve teşekkürü ifade eden duâ kavramı bu âyette hem Allah’ı (c.c.) tenzih (sübhanallah), hem de O’na karşı şükür (elhamdülillah) anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla الدَّعْوَى (ed-da’va) sözcüğü bilinen anlamıyla yani duâ anlamında kullanılmıştır.

1.4.1.1.9. Tazîm - Yüceltmek

الدَّعَاء (ed-duâ), tazim (hürmet ile yüceltme) ve Allah’a (c.c.) râğbeti (saygı duymak)²⁶⁷ ifade eder. “قُلْ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى”²⁶⁸ “(Rabbinizi) ister Allah diye çağırın, ister Rahman diye çağırın. Hangisiyle çağırırsanız çağırın, nihayet en güzel isimler O’nundur.”²⁶⁸ Allah’ın (c.c.) celal sıfatları ve kemal sıfatlarını zikretmektir.²⁶⁹ Yani Allah’ı (c.c.) bu isimlerle tazim etmektir.

²⁶² dualarının sonu ise, “Hamd âlemlerin Rabbi Allah’a mahsustur” sözleridir. Yûnus Suresi 10/10

²⁶³ el-İsfehâni, *el-Müfredât*, “دَعْوَى”, 315-316.

²⁶⁴ Yûnus 10/10

²⁶⁵ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim en-Nisâbüri es-Sa’lebî, *el-Keşf ve’l Beyân ‘an tefsiri’l-Kur’ân (Tefsîru’s-Sa’lebî)*, thk. Muhammed b. ‘Âşûr, (Beyrut: Dâru İhyâi Turâsî’l-‘Arabi, 2002), 14/174.

²⁶⁶ Ali b. Muhammed b. Habîb Ebû’l-Hasen el-Basr el-Mâverdi, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, thk. Abdulkâsûd b. Abdurrahîm, Beyrut, ts. 2/424.

²⁶⁷ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “دَعْوَى”, 14/257.

²⁶⁸ İsrâ 17/110.

²⁶⁹ er-Razî, *Mefatihü’l Gayb*, 15/412.

Şu âyette de: “وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا”²⁷⁰, “O’na o güzel isimleriyle dua edin.”²⁷⁰ Bütün yüce sıfatların kendisinde toplandığı ilim ve kudret sahibi olan Allah’ı (c.c.) isimleriyle takdis etmektir.²⁷¹ Bu âyette de Allah’ı (c.c.) yüceltme anlamında kullanılmıştır.

Tazim; bir şeyi veya bir kimseyi yüceltmek veya ona hürmet etmek demektir. Bu âyetlerde Allah, kendisine güzel isimleriyle seslenilmesi ve yüceltilmesi gerektiğini vurguluyor. Dolayısıyla zikredilen âyetlerde الدَّعَاءُ (ed-duâ), sözcüğü Allah’ı (c.c.) tazîm anlamında kullanılmıştır.

1.4.1.1.10. Azap

الدَّعَاءُ (ed-duâ) sözcüğü, azap anlamını da taşımaktadır.²⁷² Mesela Me’âric Sûresinde;

نَزَّاعَةً “ Ama ne mümkün! O, alev alev yanar bir ateştir.” كَلَّا إِنَّهَا لَأَنْزَىٰ لَلشَّوَىٰ “Uzuvları bedenden ayıran, derileri soyup çıkaran, yakıp kavuran bir ateş!” تَدْعُو “Çağırır kendisine, gerçeğe sırtını döneni ve Allah’a kulluktan yüz çevireni,”²⁷³ Âyetlerinde duâ sözcüğü azap anlamında kullanılmıştır.²⁷⁴ Cehennem, tevhîdi inkâr eden ve Allah’a (c.c.) itaat etmeyenlerin kendisinden kaçmalarına ve kurtulmalarına izin vermeyecek şekilde kendisine çeker.²⁷⁵ Ateş müşrikleri ve münafıkları, imandan ve haktan yüz çevirmelerinden dolayı isimlerini vererek onları “bana gel” diyerek azabına çağırır.²⁷⁶

Bu âyetlerde azap anlamında kullanılan duâ kavramı, cehennem ve ateşi ifade etmektedir.

1.4.1.2. Duâ Kavramının Eş Anlamlıları

Dilde aynı nesne, durum veya olaya karşılık gelen farklı kelimeler bulunur. Bu kelimeler yazının türü ve mahiyetine göre ilgili metinde yer alır. Mesela edebi bir

²⁷⁰ A’râf 7/180.

²⁷¹ es-Sa’lebî, *el-Keşf ve’l Beyân*, 23/109.

²⁷² ed-Dâmegâni, *Kâmûsu’l-Kur’ân*, , “دَعُو”, 173-175.

²⁷³ Me’âric70/15-17.

²⁷⁴ ed-Dâmegâni, *Kâmûsu’l-Kur’ân*, s. 173-175.

²⁷⁵ el-Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sünne*, 10/203.

²⁷⁶ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes’ûd el-Beğavi, *Meâlimu’t-Tenzil*, thk. Muhammed Adullah en-Nemr, Osman Cum’a Damiriyye, Süleymân Müslim el-Harsî,(Riyad: Dâru’t-Tayyibe, 1409/1989), 8/233.

metinde sözcülemi şiirde aynı durum farklı kelimelerle ifade edilebilmektedir. Zira buna güzel bir örnek de Arap şiiridir. Hatta bazen aynı metinde bile aynı durumun farklı kelimelerle ifade edildiği görülür. Dolayısıyla bu çalışmanın omurgasını oluşturan duâ kavramının daha iyi anlaşılması açısından duâ sözcüğü ile aynı anlama gelen kelimelerin bilinmesi önemlidir. Duâ kelimesinin kavramsal çerçevesinde yer alan bazı kelimeler ve anlamları şu şekildedir:

1.4.1.2.1. Salât (صَلَاةٌ)

Salât (صَلَاةٌ) sözcüğü; duâ, zikir, sena, mağfiret dileme, rahmet, istiğfar, ibadet yeri,²⁷⁷ manasında kullanılmakla beraber daha çok namaz ibadetini ifade eder.²⁷⁸ Dilbilimcilerin çoğuna göre duâ ve tebriktir.²⁷⁹ İsim olarak kullanılan salât sözcüğü mastar olup, صلوات صلاة yani namaz kıldım şeklinde kullanılır.²⁸⁰

Aslı duâ olan salât sözcüğü İslamın şartlarından olan namaz ibadetinin ismi olup,²⁸¹ Allah'ın (c.c.) salât etmesi şeklinde kullanılınca rahmet ve lütuf, meleklerin salât etmesi şeklinde kullanılınca istiğfâr,²⁸² insanlar için kullanılınca duâ,²⁸³ kıyâm, kıraat, sücûd²⁸⁴ ve tesbîh olarak anlaşılır.²⁸⁵

Salavât “الصَّلَوَاتُ”²⁸⁶ sözcüğünün anlamı ise Allah (c.c.) tarafından kullarının bağışlanması ve onların övülmesidir.²⁸⁷ Rûkü ve sücûd manasını taşıyan salât, sözlükte ta'zîm anlamında kullanılır. Bundan dolayı bu ibadet, Allah'ı (c.c.) ta'zîm ve O'nu noksanlıklardan tenzîh etme manasını taşıdığı için salât (namaz) olarak isimlendirilmiştir.²⁸⁸

Hiz. Peygamber (s.a.v.) ; (وَإِنْ كَانَ) إذا دُعِيَ أَحَدُكُمْ إِلَى طَعَامٍ فَلْيُجِبْ، فَإِنْ كَانَ مُفْطَرًا، فَلْيُطْعَمْ، وَإِنْ كَانَ) (صَلَاةً) “Sizden birisi yemeye çağrıldığı zaman icâbet etsin. Eğer oruçlu değilse

²⁷⁷ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, “صَلَاةٌ”, 7/154.

²⁷⁸ el-Cevherî, *es-Sıhah*, 6/2402.

²⁷⁹ el- İsfahânî, *el-Müfredât*, “صَلَاةٌ”, 490-491.

²⁸⁰ el-Cevherî, *es-Sıhah*, “صَلَاةٌ”, 6/2402.

²⁸¹ “Çünkü namaz, mü'minlere belirli vakitlere bağlı olarak farz kılınmıştır.” Nişâ 4/103.

²⁸² “Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber'e salât ediyorlar.” Ahzâb 33/56.

²⁸³ “Ey iman edenler! Siz de ona salât edin, selâm edin.” Ahzâb 33/56.

²⁸⁴ “Namazı kılın.” Bakara 2/43.

²⁸⁵ el- İsfahânî, *el-Müfredât*, s.490-491.

²⁸⁶ “İşte Rablerinden bağışlamalar ve rahmet hep onlardır. Ve doğru yolu bulanlar da onlardır. Bakara 2/157

²⁸⁷ el-Ezherî, *Tehzibü'l-Lügâ*, “صَلَاةٌ”, 12/ 166.

²⁸⁸ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, “صَلَاةٌ”, 14/464--466,

yesin, oruçlu ise duâ etsin.”(1431) ²⁸⁹ Ebu abid, (فليصل) sözcüğü ile duânın kastedildiğini söyleyerek, “Ona hayır ve bereketle duâ etsin.” diye hadisi yorumlamaktadır. ²⁹⁰

Salât sözcüğü Kur’ân-ı Kerim’de duâ anlamında da kullanılmıştır. ²⁹¹ Mesela şu âyette: “خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ”, “Onların mallarından, onları kendisiyle arındıracağın ve temizleyeceğin bir sadaka (zekât) al ve onlara dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir (Onların kalplerini yatıştırır.) Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.” ²⁹² Allah, Hz. Peygamber’den, Müslümanların mallarını temizlemesi ve amellerinin ıslahı için onların mallarından bir kısmını sadaka olarak almasını emrediyor. Onlar için duâ etmesini yani istiğfarda bulunmasını istiyor. Zira Hz. Peygamber’in (s.a.v.) onlar için ettiği mağfiret duâsının onlar için sükûnete vesile olacağını vurguluyor. ²⁹³ Bu âyette geçen salât sözcüğü de, Hz. Peygamber’in, hadisinde geçen salât sözcüğü gibi duâ anlamında kullanılmıştır.

Salât kavramı, ister ibadetin somut hali olan namaz için ister talebin adı olan duâ için kullanılsın her durumda rahmeti, mağfireti. îtâyı (vermek) ifade eden bir kavramdır. Salât sözcüğü, namaz için kullanıldığı zaman ubûdiyetin ilanı hükmündeki “duâ, kıyam, kıraat, rûkü, sücûd ve tesbih” makamına işaret eder. Duâ için kullanıldığında ise ubûdiyetin izharı olan aczi, fakrı, talebi, tevbeyi ve sığınmayı gösterir. Her durumda Rabbin rahmetini çekmeye yönelik olan salât, ‘abd açısından ubûdiyetin ifadesi iken Rab açısından rubûbiyyetin gereği olan affı, mağfireti, rahmeti, ıslahı, rızıklandırmayı, terbiyeyi ve korumayı ifade eder.

1.4.1.2.2. Zikir (ذکر)

Zikir (ذکر); Şeref, ses, lisanda dolaşan ve ezberlenen şeyin anılmasıdır. İçinde dinin anlatıldığı kitap, bütün enbiyanın kitapları ve sâlat, duâ, sena, ²⁹⁴ Kur’ân kıraati, tesbih, şükür, taat ²⁹⁵ anlamlarında kullanılan bir kelimedir.

²⁸⁹ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîh-i Müslim, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Beyrut: Dâru'l-İhyai't-Turâsi'l-Arabî, 1955, 2/1054.*

²⁹⁰ el-Ezheri, *Tehzibü'l-Lüğa*, “ذکر”, 12/ 166.

²⁹¹ el- İsfahânî, *el-Müfredât*, “ذکر”, 491.

²⁹² Tevbe 9/103.

²⁹³ Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkindî, *Bahru'l-Ulûm*, ts. 2/86.

²⁹⁴ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, “ذکر”, 5/346.

İnsanın ancak hıfz yoluyla elde ettiği marifetin (bilginin) muhafazası, zikir (hatırlamak, anmak) ile mümkündür. Bu da kalbi zikir (tahattur, çağrışım) ve kavli zikir olmak üzere iki türdür. Bu, bazen unutulmuş şeyin akla veya kalbe gelmesi şeklinde olur. Bazen de unutulmadan hafızada varlığını sürdüren şeyin akla veya kalbe gelmesi şeklinde olur.²⁹⁶ Âyeti kerimede Allah, فَادْكُرُونِي اَذْكُرْكُمْ “Öyleyse yalnız beni anın ki ben de sizi anayım.”²⁹⁷ buyurmaktadır. Tefsir kaynaklarında bu âyetteki zikir kavramı şu şekilde yorumlanmıştır. Kulun Allah’ı zikretmesi O’nun emirlerine itaat etmesidir. Allah’ın kulunu zikretmesi ise kuluna rahmeti ve mağfireti ile muamelede bulunmasıdır.²⁹⁸ Denilir ki, kulun zikri, şükür; Allah’ın zikri, şükürü ziyadeleştirmesi; kulun zikri, duâ, Allah’ın zikri ise icabettir. Kulun zikri dünyada ihlas, Allah’ın zikri ise ahirette halastır (kulunu kurtarmasıdır).²⁹⁹ Zikir, Allah’ın esma ve sıfatını, rubûbiyyetinin ahkâmını ve vazife-i ubûdiyyeti, enfüsî ve afakî mahlûkatı ve bunların esrarını temaşa ve tefekkür etmektir.³⁰⁰

Duâ sözcüğünün eş anlamlısı olan zikir; insan tarafından Allah’a karşı yapılan, tefekkürü, teşekkürü, tesbihi, senayı, salâtı, duâyı, ifade ederken, Allah’tan kullarına karşı icabeti, af, rahmet ve mağfiretini ifade etmektedir. Dolayısıyla zikir; abdin ubûdiyyet tavrını takınarak Rabbinin rubûbiyyetini şükürü, övgüsü, tesbihi, takdisi ve duâsı ile ilan etmesidir

1.4.1.2.3. İnâbe (إِنَابَةٌ)

İnâbe إِنَابَةٌ, İtaat için rücu etmek,³⁰¹ kusurunun farkına varıp tövbe ile Allah’a itaat için dönmektir.³⁰² Halis amel ve tevbe ile Allah’a yönelip,³⁰³ günah işlemekten vazgeçip itaatini göstermektir.³⁰⁴

Günahı terk etmek ve istiğfara devam etmek olan inâbe, seyiattan (kötülük ve gûnahtan) hasenata (hayra ve güzelliğe), masivadan (Allah dışındaki her şey) Allah’a ve

²⁹⁵ el-Ezherî, *Tehzîbü’l-Lüğâ*, “نكر”, 10/94.

²⁹⁶ el- İsfahânî, *el-Müfredât*, “نكر”, 328.

²⁹⁷ Bakara 2/152

²⁹⁸ et-Taberî, *el-Câmi’u’l-Beyân*, 3/211.

²⁹⁹ es-Semerkindî, *Bahru’l-Ulûm*, 1/104.

³⁰⁰ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1/541.

³⁰¹ Halil b. Ahmed, *Kitâbu’l-Ayn*, “توب”, 8/381.

³⁰² el-Ezherî, *Tehzîbü’l-luğâ*, “توب”, 15/350.

³⁰³ el- İsfahânî, *el-Müfredât*, “توب”, 827.

³⁰⁴ İbn Manzur, *Lisanü’l-Arab*, “توب”, 1/233.

Allah'ın gazabından, O'nun rahmetine yönelmektir.³⁰⁵ İnâbe, küfürden, imana³⁰⁶ şirkten, hakka yönelmektir.³⁰⁷ Mesela: “وَإِذَا مَسَّ النَّاسَ ضُرٌّ دَعَوْا رَبَّهُمْ مُنِيبِينَ إِلَيْهِ”³⁰⁸ *İnsanlara bir zarar dokunduğu zaman, Rablerine yönelerek O'na dua ederler.*”³⁰⁸ âyetindeki منيبين kelimesi ile kastedilen دَعُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ³⁰⁹ âyetindeki gibi isyanı bırakıp ihlas ile Allah'a yönelmektir. Zira inâbe, şirkten dönerek ihlas ile ibadete yönelmek ve tevhidi benimsemektir.³¹⁰

Duâ kavramı gibi inâbe kavramı da Allah'a yönelmeyi, O'na tevbe etmeyi, aczini gösterip O'nun kudretine dayanmayı ifade eder. Şirksiz halis bir imanın ve teslimiyetin yani tevhîdin ilânıdır inâbe. Allah'ın hükmüne rıza gösterip sadece O'na yönelmeyi ifade eden inâbe, ihlas ile hareket etmektir. Dolayısıyla inâbe; ‘abdin her durumda Rabbine yönelmesidir.

1.4.1.2.4. İstiğâse (استغاثة)

Yardım talebini ifade eden غوث (ğavs) kökünden ve bol yağmur anlamında kullanılan غيث (ğays) kökünden gelen استغاثة (istiğâse) sözcüğü talep etmek, istemek anlamında kullanılır.³¹¹ (فُلَانٌ فُلَانًا إِذَا اسْتَعَاثَهُ) cümlesinde olduğu gibi bir kişinin diğer bir kişiden³¹² zor anlarında³¹³ ağlayarak ve yalvararak yardım talep etmesini³¹⁴ ifade eder.

İstiğâse sözcüğü إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ، *“Hani Rabbinizden yardım istiyor, yalvarıyordunuz.”*³¹⁵ ve “فَاسْتَعَاثَهُ الَّذِي مِنْ شَيْعَتِهِ عَلَى الَّذِي مِنْ عَدُوِّهِ”³¹⁶ *“Kendi tarafından olan, düşmanına karşı ondan yardım istedi.”* âyetlerinde duâ sözcüğü gibi yalvarmak ve yardım istemek anlamında kullanılmıştır.

Ubûdiyyet lisanıyla Rabden yardım talebinde bulunmak, âlemde rubûbiyyetin icrasının görülmesinin ifadesidir. Zira yardım, gücün ve kuvvetin elinde bulunduğu kimseden istenir. Dolayısıyla bu yardım talebi abd açısından güçsüzlüğünün ifadesi

³⁰⁵ et-Tehânevî, *Mevsuatü Keşşâfi Istulâhâtî'l-Fünûn*, 1, 274.

³⁰⁶ et-Taberî, *el-Câmi 'u'l-Beyân*, 4/280.

³⁰⁷ es-Semerkindî, *Bahru'l-Ulûm*, 2/226.

³⁰⁸ Rum 30/33.

³⁰⁹ “Dini Allah'a has kılarak O'na dua ederler.” Ankebût 29/ 65.

³¹⁰ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 8/24.

³¹¹ el- İsfahânî, *el-Müfredât*, “غوث”, 617.

³¹² İbn Fâris, *Mekâyîsi'l-Luğa*, “غوث”, 1/398.

³¹³ İbn Fâris, *Mekâyîsi'l-Luğa*, “غوث”, 4/400.

³¹⁴ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab* “غوث”, 2/174.

³¹⁵ Enfal 8/9.

³¹⁶ Kasas 28/15.

olmakla beraber, Rabbin ihtiyaçları gidermesi noktasındaki rubûbiyyetinin kabulü olup abdin ihtiyacı olan konuda yardım için Rabbine yalvarmasıdır.

1.4.1.2.5. İsti'âze, (استعاذة)

عود kökünden gelen استعاذة (İsti'âze) kelimesi, bir kimsenin korktuğu şeyden Allah'a (c.c.) sığınmasını ifade eder. Bir korunma talebidir.³¹⁷ “Fılan kişiden sana sığınırım.” veya “Allah'ım, her şerden sana sığınırım.”³¹⁸ Cümlelerinde olduğu gibi, iltica ve sığınmayı ifade eder.³¹⁹ Mesela Allah, Kur'ân-ı Kerim'de “فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ”³²⁰ “Kur'an okuduğun zaman, kovulmuş şeytandan Allah'a sığın.”³²⁰ âyeti ile kovulmuş şeytandan ve onun fitnesinden kendisine, sığınılmasını emrediyor.³²¹ İsti'âze, (استعاذة), yaratılandan yaratıcıya rüçudur.³²² Kişinin korktuğu şeyden dolayı Rabbinden korunma talebidir.³²³

İsti'âze insanın, yaratılan bütün mahlukâtın şerrinden, Allah'a, ilticası, sığınması ve yardım talebidir. Hayatının her aşamasında yardıma ve korunmaya ihtiyacı olan insanın şuurlu bir şekilde yardımı ve korunmayı doğru yerden talep etmesi ubûdiyyetin gereğidir. Zira aciz olan kul, bu haliyle Allah'ın (c.c.) rubûbiyyetini kabul ettiğini O'na istiazede bulunmakla göstermiş olur.

1.4.1.2.5. Tevbe (توب/ التوبة)

Hayâ etmek, utanmak, yüzü kızarmak, ³²⁴ anlamında kullanılan tevbe (توب) sözcüğü, mağfiret için Allah'a (c.c.) yönelip,³²⁵ yapmadım veya şundan dolayı yaptım ya da kötü yaptım, bir daha yapmayacağım diye beyan edilen ve dördüncü bir yolu olmayan özrün en güzel ifadesidir.³²⁶

³¹⁷ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, “عود”, 2/229.

³¹⁸ el-Ezherî, *Tehzibu'l-luğa*, “عود”, 3/94.

³¹⁹ el- İsfahânî, *el-Müfredât*, “عود”, 95.

³²⁰ Nahl 16/98.

³²¹ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, “عود”, 3/499.

³²² er-Razî, *Mefatihü'l Gayb*, 1/99.

³²³ Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer. Muhammed el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzil*, thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mar'aşlî, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1418, 4/122.

³²⁴ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, “توب” 8/138.

³²⁵ el-Ezherî, *Tehzibu'l-luğa*, “توب” 14/236.

³²⁶ el- İsfahânî, *el-Müfredât*, “توب”, 169.

Günahtan pişmanlık hissedip,³²⁷ Allah'a, yönelmeyi ifade eden³²⁸ (التَّوْبُ) sözcüğü, إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَبَيَّنُّوا فَأُولَٰئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ ۗ التَّوَابُ الرَّحِيمِ³²⁹ sözcüğünün çoğuludur.³²⁹ Allah, âyeti kerimede: “Ancak tevbe edip hallerini düzeltenler ve gizledikleri gerçekleri açıklayanlar başka; ben onların tevbesini kabul ederim. Çünkü ben, tevbeleri çokça kabul eden ve merhameti bol olanımdır.”³³⁰ Bu âyet ile münafıklara tevbe ile kendilerini düzeltmeleri, sadakat ve ihlas ile Allah'a (c.c.) yönelmeleri emredildiği gibi mü'minlere de küçük olsun büyük olsun bütün insanların tevbe etmeleri gerektiği mesajı verilerek,³³¹ isyan ile Rabbinden kaçan abdin tevbe ile Allah'a, yönelmesi istenmektedir. Dolayısıyla Allah'ın, kendisine yönelen abdine af ve mağfiretiyle muamelede bulunacağını ifade eden tevbe sözcüğü, Rab ve abd ilişkisinde kullanılan ortak bir sözcüktür.³³²

Tevbe sözcüğü, kul açısından pişmanlığı, özrü, bağışlanma talebini ifade ederken, Rab nezdinde ise kuluna karşı affını, mağfiretini, rahmetini ve şefkatini simgelemektedir. Yani tevbe 'abdin, ubûdiyyetin gereği olan teslimiyeti tam gösterememesinden dolayı pişman olup Rabbinden bağışlanmayı istemesidir ve Rabbine yönelip rubûbiyyetin şumulüne O'nun rahmetiyle girmeye çalışmasıdır.

1.4.1.2.6. İstiğfar (الاستغفار)

İstiğfar (الاستغفار), köken itibarıyla غفر (ğafera) kökünden gelir. غفر örtmek anlamında olup المغفر başın örtülmesi (korunması), bir şeyi kirden korumak için elbiseye büründürmesi,³³³ المغفران ve المغفرة ise Allah'ın, kulunu cehennem azabından korumasıdır.³³⁴

İstiğfar (الاستغفار), sözlü ve fiili olarak günahların affedilmesini talep etmek, istemektir. Sadece dil ile yapılan istiğfar yeterli olmayıp fiili olarak da yapılması elzemdır. Zira sadece dil ile mağfiret dilemek yalancılardan işidir.³³⁵

³²⁷ el-Cevheri, *es-Sıhah*, “توب” 1/91.

³²⁸ İbn Fâris, *Mekâyisi'l-Luğa*, “توب” 1/357.

³²⁹ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, “توب” 1/233.

³³⁰ Bakara 2/160.

³³¹ Ebü'l-Muzaffar Mansûr b. Muhammed el-Mervezî es-Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*. thk. Yasir b. İbrahim – Ganîm b. Abbâs. (Riyad: Dâru'l-vatan, 1418/1997), 3/524.

³³² er-Razî, *Mefatihü'l-Gayb*, 3/468.

³³³ Halil b. Ahm *Kitâbu'l-Ayn*, “غفر”, 4/406.

³³⁴ el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “غفر”, 609.

³³⁵ el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “غفر”, 609.

وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ وَمَنْ يَخْتَفِرْ إِلَيْ اللَّهِ فَإِنَّهُ هُوَ الْبَاسِعُ الَّذِي يُغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا لِلَّذِينَ ظَلَمُوا وَإِنَّهُمْ بِرُحْمَةِ رَبِّهِمْ فَحَصَّاتٍ”³³⁶ Allah âyeti kerimede; *“Yine onlar, çirkin bir iş yaptıkları yahut nefislerine zulmettikleri zaman Allah’ı hatırlayıp hemen günahlarının bağışlanmasını isteyenler -ki Allah’tan başka günahları kim bağışlar- ve bile bile işledikleri (günah) üzerinde ısrar etmeyenlerdir.”*³³⁶ Bu âyette istiğfarda bulunanların durumu şu şekilde açıklanıyor: Kötü bir amel işleyip nefisine zulmedenler Allah’a (c.c.) karşı istiğfarda buldukları zaman muhakkak ki O’nu, Gafûr ve Rahim olarak bulacaklardır.³³⁷ Dolayısıyla istiğfar (الاستغفار), cehaletten dolayı Allah’a, karşı yapılan hatalar için kalben tevbe ve lisan ile af talebinde bulunarak,³³⁸ geçmişte yapılanlardan dolayı pişmanlık duymak, gelecekte yapmamaya azmetmektir.³³⁹

Sözlü ve fiili olarak yapılan istiğfar, Allah’ın rahmetini celbetme noktasında duâ ile aynı işlevi görmektedir. Ubûdiyyet noktasındaki kusur ve eksikliklerini, Allah’a itiraf edip hem kusurlarının örtülmesi için hem de ıslahı için bir taleptir.

1.4.1.2.7. Hamd (حمد) ve şükür (شكر)

Hamd (حمد), Zemmin zıddı olup, övgü ve sena ifadesidir.³⁴⁰ Allah’ın (c.c.) lütfuna karşı gösterilen teşekkürün ifadesi³⁴¹ olan hamd (حمد), şükürü de içinde barındıran bir kavramdır.³⁴² Hamd (حمد), Saygı ile sena etmektir. Medhe göre daha özel, şükre göre ise daha geneldir. Her hamd medihdir ama her medih hamd değildir.³⁴³ Hamd Allah’a, mahsus olup, O’nun verdiği bütün nimetlerine karşı yapılan şükürdür.³⁴⁴

Allah’tan (c.c.) gelen her şeyin hayır olduğunu düşünerek hamdeden insan, teslimiyetini ifade ederken bunu en güzel şekliyle nasıl ifade etmesi gerektiğini Kur’ân’dan öğreniyor.³⁴⁵ Yani bir nevi yaptığı hamd ile âlemlere tecelli eden rahmeti görüp sadece Rabbinin senaya müstehak olduğunu âlemler adına ifade ediyor. Hamdi

³³⁶ Âl-i İmrân 3/135.

³³⁷ et-Taberî, Câmi‘u’l-beyân, 9/195.

³³⁸ Nizamuddîn el-Hasen b. Muhammed b. Huseyin el-Kummî en-Nisâbûrî. *Garâibu’l-Kur’an ve regâibu’l-Furkân*, thk. Zekeriye Umeyrat. 6 Cilt. Beyrut: Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1416/1996, 1/ 565.

³³⁹ en-Nisâbûrî. *Garâibu’l-Kur’an*, 2/261.

³⁴⁰ Halil b. Ahmed, *Kitâbu’l-Ayn*, “حمد”, 3/188

³⁴¹ el-Ezherî, *Tehzibu’l-luğâ*, “حمد”, 4/252.

³⁴² el-Cevheri, es-Sihah, “حمد”, 2/466.

³⁴³ el- İsfahânî, *el-Müfredât*, . “حمد”, 256.

³⁴⁴ İbn Manzûr, *Lisanü’l-Arab*, “حمد”, 3/155.

³⁴⁵ “*Hamd, Alemlerin Rabbi Allah’a mahsustur.*” Fâtiha 1/2.

ile kendisiyle birlikte terbiye ve idare edilen âlemlerin de rubûbiyyet kanunlarına tâbi olduğunu göstermeye çalışıyor.

İrfan ve ihsan anlamındaki Şükür (الشُّكْرُ) sözcüğü ise³⁴⁶ küfran-ı nimetin zıddı olup³⁴⁷ ihsan sahibini bilinen özelliklerinden dolayı övmektir.³⁴⁸ Nimet karşılığında yapılan ve hamde göre daha özel bir kavram olan şükür (الشُّكْرُ), aynı zamanda hamd olarak kabul edilmiştir.³⁴⁹ İmanın zirve noktası ihlas olduğu gibi, nimetin izharı ve senası da şükürün zirve noktadır.³⁵⁰ Dolayısıyla nimeti verene karşı sena ve şükür ile karşılık vermek takvanın göstergesidir.³⁵¹ Şükür (الشُّكْرُ), Allah'ın, verdiği nimete karşı bir cevaptır.³⁵² Allah'a (c.c.) tevekkül, emrine teslimiyet, hükmüne razı olmak ve dördüncü olarak da O'nun verdiği nimetlere ve takvaya karşı yapılan şükür (الشُّكْرُ), imanın göstergesidir.³⁵³ Geçmişte verilen nimetin karşılığı olan şükür (الشُّكْرُ), nimetin artmasına sebep olduğu³⁵⁴ gibi içinde sâfi bir imanı ve halis bir tevhidi barındırır.³⁵⁵

Allah'ın (c.c.) verdiği nimetlere karşı minnetin ifadesi olan şükür, insan ile Rabbi arasında önemli bir iletişim unsurudur. Zira nimet Allah'a (c.c.) karşı şükür³⁵⁶ gerektirirken, şükür de insanın ödüllendirilmesinin³⁵⁷ ve nimetin artmasının³⁵⁸ sebebidir. Dolayısıyla şükür de duâ gibi bir nevi verilen nimetin devamı ve artması için insan tarafından Rabbinden sözlü ve fiili bir taleptir.

1.4.1.2.8. Tazarru (تضرع)

Tazarru (تضرع): **ضرع** kökünden gelir. Kök hali, koyun, deve gibi hayvanların annelerini emmesi anlamında kullanılırken, **تضرع** zelil olmak, yalvarmak, alçak gönüllülük ve Allah'a, yalvarmak anlamında kullanılır.³⁵⁹ Zayıflık ve zilleti ifade eden

³⁴⁶ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, “شُّكْرُ”, 5/299.

³⁴⁷ el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luġa*, “شُّكْرُ”, 10/110.

³⁴⁸ el-Cevherî, *es-Sıhah*, “شُّكْرُ”, 2/702.

³⁴⁹ el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “شُّكْرُ”, 256.

³⁵⁰ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, “شُّكْرُ”, 3/156.

³⁵¹ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, “شُّكْرُ”, 4/423.

³⁵² Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 4/801.

³⁵³ et-Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 6/366.

³⁵⁴ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*,

³⁵⁵ Said Nursî, *Mektubat*, İstanbul: Envar Neşriyat, 2003, 366-367.

³⁵⁶ “Onlar için bu hayvanlarda (daha pek çok) yararlar ve içecekler vardır. Hâlâ şükretmeyecekler mi?” Yâsîn Suresi 73

³⁵⁷ “Biz şükredenleri mükâfatlandıracağız.” Âl-i İmrân 3/145.

³⁵⁸ “Hani Rabbiniz şöyle duyurmuştu: “Andolsun, eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım.” İbrahim 14/ 7.

³⁵⁹ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, “ضرع”, 1/270

ضرع kökünden gelen تضرع kelimesi Kur'an-ı Kerim'de geçtiği³⁶⁰ gibi Allah'a (c.c.) yalvarıp yakarmak anlamında da kullanılır.³⁶¹

Âyeti kerimede: “أَدْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً” “Rabbinize gönülden ve gizlice yalvarın.”³⁶² تَضَرُّعًا yani alçak gönüllü bir şekilde boyun eğerek,³⁶³ kendi kusurunu görüp, kusursuz olan Rabbinin huzurunda olduğunu³⁶⁴ açık ve gizli bir şekilde ihlas,³⁶⁵ itaat ve huşu ile göstermektir.³⁶⁶

Tazarru, kulun Rabbi karşısındaki konumunu anlamasının ve gereğini en güzel şekilde yapmaya çalışmasının sonucudur. Zira bir tarafta aciz ve ihtiyaç sahibi olan insan, diğer tarafta ise her şeyin kontrolünde olduğu rahmeti âlemleri kuşatan bir Rab. Elbetteki bu durumda aciz olan tarafın konumuna göre bir pozisyon alması gerekir. Bu da duâda olduğu gibi kulun, aczini ve zayıflığını bilerek, tazarru ile sonsuz güç ve kudret sahibi olan Rabbine iltica etmesidir.

1.4.1.2.9. İbtihâl (ابتِهال)

İbtihâl (ابتِهال): köken olarak بهل (behl) kelimesinden gelen ابتِهال kelimesi kök itibariyle bir şeyin çobansız olmasını ifade eder. Nitekim الباهل (bâhilun), bağlanmamış, serbest dolaşan deve ya da memesindeki torba alınmış dişi deve anlamlarındadır. ابتِهال kelimesi, ihlas ile Allah'a (c.c.) yalvarmaktır. Yani duâ etmektir.³⁶⁷ Gönülden yalvararak duâda ısrarcı olmaktır.³⁶⁸ Mesela ‘abd fatiha sûresinin arkasında amîn (أمين) dediğinde istenilenlere cevap verilmesi, başarı ve muvaffakiyet için lisan-ı ibtihâl ile Rabbinden talepte bulunur.³⁶⁹

³⁶⁰ قُلُوا إِذْ جَاءَهُمْ بِأَسْنَا “...yalvarıp yakarsınız diye...” A'râf 7/94, “لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ” “gizli gizli yalvarır yakarırsınız.” En'âm 6/63, تَضَرَّعًا وَخُفْيَةً “Hiç olmazsa onlara azabımız geldiği zaman yakarıp tövbe etselerdi ya.” En'âm 6/43

³⁶¹ el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “ضرع”, 506.

³⁶² A'râf 7/55.

³⁶³ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 12/485.

³⁶⁴ er-Razî, *Mefatihü'l Gayb*, 14/280.

³⁶⁵ el-Mâtürîdî *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 4/461.

³⁶⁶ Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf es-Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-hisân f tefsîri'l- Kur'ân*, thk. Muhammed Ali Muavvid ve Âdil Ahmed Abdu'l Mevcûd, (Beyrut: Dâru'l ihyâ-i turâsi'l-'Arabi, h.1418), 3/38.

³⁶⁷ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, “بهل”, 4/53.

³⁶⁸ İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l Kur'ân*, “بهل”, s.149.

³⁶⁹ Abdülkerim el-Kuşeyrî, *Letâ'ifü'l-işârât*, thk. İbrahim el-Besyûnî. (Mısır: el-Hey'eti'l- Mısriyyeti li'l-Kitâb, h.1431), 1/52.

من بعد ما جاءك من العلم فقل تعالوا ندع أبناءنا وأبنائكم ونساءنا ونساءكم وأنفسنا
 وَأَنْفُسَكُمْ تَمْ نَبْتِهَل فَنَجْعَل لَعْنَةَ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ “Sana bu ilim geldikten sonra seninle bu konuda
 çekişenlere de ki: Geliniz, sizler ve bizler de dahil olmak üzere, siz kendi çocuklarınızı
 biz de kendi çocuklarımızı, siz kendi kadınlarınızı, biz de kendi kadınlarımızı çağıralım,
 sonra da dua edelim de Allah'tan yalancılar üzerine lânet dileyelim.”³⁷⁰ Allah (c.c.) Hz.
 Peygamber'in (s.a.v.) Necran Hristiyanları ile karşılıklı lanetleşme için duâ etmelerini
 ibtihâl sözcüğü ile ifade etmiştir.³⁷¹ “وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا لِجَنْبِهِ أَوْ قَاعِدًا أَوْ قَائِمًا فَلَمَّا كَشَفْنَا
 عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ كَأَنْ لَمْ يَدْعُنَا إِلَى ضُرِّ مَسَّهُ”. “İnsana bir sıkıntı dokundu mu, gerek yan üstü
 yatarken, gerek otururken, gerekse ayakta iken (her hâlinde bu sıkıntudan kurtulmak
 için) bize dua eder Ama biz onun bu sıkıntısını ondan kaldırdık mı, sanki kendisine
 dokunan bir sıkıntı için bize hiç yalvarmamış gibi geçer gider.”³⁷² İnsanın zor
 durumlarda Rabbine ibtihâl makamına geçerek yani gönülden yalvarması, rahata
 erdiğinde sanki yalvaran kendisi değilmiş gibi davranması anlatılıyor. Oysa kul daima
 Rabbine yalvarmak zorundadır.³⁷³

İnsanın, halis imanı ve ibadeti ile Allah (c.c.) katında kıymet kazanacağı
 Kur'ân'da belirtilmektedir. İmanın gereği olarak ‘abd Rabbine diğer ibadetlerinde
 devamı mecbur olduğu gibi Rabbine yaptığı duâlarına da devam etmelidir. Nitekim
 ibtihâl bu devamın ve ısrarın adıdır. Dolayısıyla ‘abdin daima Rabbine gönülden
 yalvarmak zorunda olduğunu bilerek hareket etmesi gerekir.

1.4.1.2.10. Tevekkül (تَوَكَّل)

Tevekkül (تَوَكَّل) sözcüğü, veکل (وَكَّل) sözcüğünden türemiş bir sözcük olup; kişinin
 aczini anlayıp başkasına dayanması³⁷⁴ veya başkasına itimad edip onu vekil edinmesi³⁷⁵
 anlamına gelmektedir. İşini başkasına havale etmek anlamındaki veکل (وَكَّل)
 sözcüğünden türeyen ve işin havale edildiği, kullarının rızkıyla ilgilenen kimse
 anlamındaki el-vekîl (الْوَكِيل) sözcüğü de Allah'ın (c.c.) isimlerinden biridir.³⁷⁶ Aslı
 tevhidin ikrarı olan tevekkül, ubûdiyyeti kabul etmek, yani kendi havl ve kuvvetinden

³⁷⁰ Âl-i İmrân 3/61.

³⁷¹ es-Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 1/327.

³⁷² Yûnus 10/12.

³⁷³ ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşaf*, (Beyrut, Darul Kütübil Arabiyye, h.1407), 2/332.

³⁷⁴ İbn Fâris, *Mekâyisi'l-Luğa*, 6

³⁷⁵ el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 882.

³⁷⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 11/734.

vazgeçip, kalben Allah'ın (c.c.) rubûbiyyetine dayanmaktır.³⁷⁷ Vekl (وكل) sözcüğünden türeyen vekâletin (الوكالة) anlamı ise kendisine bırakılan işi yerine getirmektir.³⁷⁸ Yönelme anlamına gelen³⁷⁹ tevekkül, bazı cahillerin söylemiyle sebepleri göz ardı ederek insanın kendisini ihmal etmesi değildir. Bilakis zahiri sebepleri gözettiği halde kalben onlara bağlanmayıp, Allah'ın (c.c.) himayesine dayanmaktır.³⁸⁰ Yani sebepleri, Allah'ın, kudret elinin perdesi olarak görüp, sebeplere teşebbüsü fiili birer duâ olarak telakki etmektir. Ancak neticeyi tamamiyle sebeplere bağlamayıp, hem sebeplerin hem de neticelerin mâliki olan Allah'tan, bilmek ve istemektir.³⁸¹

Kur'ân-ı Kerim'de vekâlet konusunda Allah (c.c.) ve şeytan arasında geçen şu diyalog çok önemlidir: “Şeytan: *“Benden üstün tuttuğun kişi bu mu, söyler misin? Andolsun eğer beni kıyamete kadar ertelersen, onun soyunu, pek azı hariç, (azdırarak) kontrolüm altına alacağım.”* Allah, şöyle dedi: *“Çekil, git. Onlardan kim sana uyarırsa, kuşkusuz cehennem tam bir karşılık olarak hepinizin cezası olacaktır. (Haydi) onlardan gücünün yettiğinin ayağını çağrıyla kaydır. Atlıların ve yayalarınla onların üzerine yürü. Onların mallarına ve evlatlarına ortak ol. Onlara vaadlerde bulun.”* Hâlbuki şeytan onlara aldatmadan başka bir şey va'detmez. *“Şüphesiz, (gerçek) kullarım üzerinde senin hiçbir hâkimiyetin olmayacaktır. Vekil olarak Rabbin yeter!”*³⁸² Hz. Âdem'in (a.s.) yaratılması ve ona secde edilmesi emri karşısında kibirlenen şeytanın, insanoğlunu azdırma teşebbüsüne izin verildiğini ve ona uyanların yaptıklarının karşılığının muhakkak cehennem olacağı bildiriliyor. Ancak Allah, şeytanın, ihlaslı olan kulları üzerinde bir etkisinin olamayacağını zira onların vekilinin kendisi olacağını bildirmektedir.³⁸³ O ihlaslı kulların, şeytana uymadıkları için koruma altına alındıklarından dolayı onun, onlar üzerinde bir etkisi olmaz.³⁸⁴ Fakat nefislerine uydukları için kulluk etmeyenler, küfrü tercih ettiklerinden dolayı bu koruma kapsamına giremezler.³⁸⁵

³⁷⁷ et-Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 54.

³⁷⁸ et-Taberî, *el-Câmi'u'l-Beyân*, 9/193.

³⁷⁹ el-Kuşeyrî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 3/971.

³⁸⁰ er-Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 9/410.

³⁸¹ Nursi, *Sözler*, 314.

³⁸² İsrâ 17/61-65.

³⁸³ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 7/77-81.

³⁸⁴ es-Semerkindî, *Bahru'l-Ulûm*, 2/320.

³⁸⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 3/426.

Şeytanın gerçek mü'minler üzerinde bir etkisi olmayacağını haber veren şu âyet: "*Gerçek şu ki; şeytanın, inanan ve yalnız Rablerine tevekkül eden kimseler üzerinde bir hâkimiyeti yoktur.*"³⁸⁶ Allah'a (c.c.) ve Rasûlüne inanan, Allah'ın, emrettiklerini yapan ve yasakladıklarını yapmayanlar üzerinde şeytanın hiçbir hükmünün olmadığı bildiriliyor.³⁸⁷ Zira Rablerine tevekkül edenler, şeytanın vesveselerine kaşı korunmak için O'na kalben istiaze de bulunanlardır.³⁸⁸ Dolayısıyla Allah'ın (c.c.) koruması altında olan mü'minleri aldatma ve küfre sokma noktasında şeytanın doğrudan bir etkisinin olması söz konusu değildir.³⁸⁹ Allah'a, yönelip bütün işlerinde O'na itimad eden hiç kimse yardımsız kalmaz.³⁹⁰

Allah'ın, mü'minlerden, sadece kendisinden yardım talep edilmesini ve kendisine tevekkül edilmesini istediği şu âyetten anlaşılmaktadır: "*Allah size yardım ederse, sizi yenecek yoktur. Eğer sizi yardımsız bırakırsa, ondan sonra size kim yardım edebilir? Mü'minler, ancak Allah'a tevekkül etsinler.*"³⁹¹ Zafer ancak düşmana karşıdır denilir. Halbûki insanda bulunan nefis onun en büyük düşmanıdır. Nefse karşı zafer de ancak Allah'a, yakınlığa mani olan nefsin arzularından ve beşeri vasıflardan olan şüphelerden korunmakla mümkündür. Bu da Allah'ın (c.c.) yardımı ve rahmetiyle elde edilebilir.³⁹² Allah, Bedir savaşında mü'minlere yardım ettiği gibi kuluna yardım ederse hiç kimse onu yenemez ve eğer Uhud savaşında, mü'minleri hayal kırıklığına uğrattığı gibi kulunu hüsrana uğrattırsa kimse ona yardım edemez. O halde, onun dışında gerçekte yardım edecek kimse yoktur.³⁹³ Yani eğer Allah, birine yardımını bahşederse, ona galip gelecek yoktur. O halde, sadece O'ndan yardım istenmeli. Zira hiç kimse Allah'a, galip gelmemiştir ve O, her şeye boyun eğdirmiştir. O'nun izni olmadan hiçbir hayvan bile hareket edemez.³⁹⁴

Mü'minlerin vasıflarının anlatıldığı şu âyette, onların sadece Rablerine tevekkül etmeleri de övülmektedir: "*Mü'minler ancak o kimselerdir ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. O'nun âyetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını*

³⁸⁶Nahl 16/99.

³⁸⁷ et-Taberî, *el-Câmi 'u'l-Beyân*, 17/294.

³⁸⁸ er-Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 15/436

³⁸⁹ el-Kurtubî, *el Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 10/175.

³⁹⁰ en-Nîsâbûrî, *Garâibu'l-Kur'an*, 4/304.

³⁹¹ Âl-i 3/160.

³⁹² el-Kuşeyrî, *Letâ'ifu'l-işârât*, 1/292.

³⁹³ el- Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, 2/45.

³⁹⁴ es-Sa'dî, *Teyisirü'l Kerimi'r Rahman*, 154.

artırır. Onlar sadece Rablerine tevekkül ederler.”³⁹⁵Mü’minler o kimselerdir ki Allah’a ve Rasulüne inanırlar ve Kur’ân’daki hükümleri kabul ederler. Bundan dolayı onlara Allah’ın (c.c.), âyetleri okunduğu zaman etkilenirler ve imanları artar. Onlar sadece Rablerine dayanırlar.³⁹⁶ Kur’ân’daki emir ve yasaklar onlara okunduğu zaman hem tasdikleri hem de korkuları artar. Zira onlar dünyadaki sıkıntılardan korkup, Allah’a, sığınırken ahirette de amellerine sevap vermesini umarlar.³⁹⁷ Yani her işlerinde Rablerine dayanırlar ve O’na güvenirler.³⁹⁸

Hız. Hûd (a.s.) kavminin kendisine inanmamasına karşılık, Rabbine dayanıp güvendiğini şu şekilde ifade etmektedir: “İşte ben, hem benim, hem sizin Rabbiniz olan Allah’a dayandım. Yeryüzünde bulunan hiçbir canlı yoktur ki, Allah, onun perçeminden tutmuş olmasın. Şüphesiz Rabbim dosdoğru bir yol üzerindedir.”³⁹⁹ Hız. Hûd (a.s.) kavmine, hayvanların dahi emrinde hareket ettiği hem kendi hem de onların Rabbi olan Allah’a, dayandığını söylüyor.⁴⁰⁰ Zira her şeyin hükümlerini elinde tutan ve âdil olan Rabbinin, dosdoğru hükmedeceğini ifade ediyor.⁴⁰¹

Kur’ân’da, Medine’ye hicret eden muhacirlerin sabırları ve tevekkülleri şöyle anlatılmaktadır: “Onlar, sabreden ve yalnız Rablerine tevekkül eden kimselerdir.”⁴⁰² Rablerinin ahirette kendilerini ödüllendireceğine inandıkları için, başlarına gelen sıkıntılara veya hicretin zorluklarına sabreden muhacirler, sadece Rablerine dayanıyorlardı.⁴⁰³ Hiçbir şeyleri olmadan hicret etmek zorunda kalan muhacirler, müşriklerin eziyetlerine ve yurtlarından ayrı kalmaya sabrettikleri için medihle anılmışlardır. Halktan hakka yani yaratılanlardan yaratana yönelmelerinden dolayı göstermiş oldukları tevekkülleri nazara verilmiştir.⁴⁰⁴

Hız. Şu’ayb, kavmine, başarısının kaynağının Allah’a (c.c.) tevekkül etmesi olduğunu şu şekilde ifade ediyor: “Şu’ayb, şöyle dedi: “Ey kavmim! Söyleyin bakayım, ya ben Rabbinden gelen açık bir delil üzere isem ve katından bana güzel bir rızık

³⁹⁵ Enfâl 8/ 2.

³⁹⁶ et-Taberî, *el-Câmi ‘u’l-Beyân*, 13/385.

³⁹⁷ el-Mâverdi, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, 2/295.

³⁹⁸ es-Sem’âni, *Tefsîru’l-Kur’ân*. 2/248.

³⁹⁹ Hûd 11/56.

⁴⁰⁰ en-Nesefî, *Medarikü’t-Tenzîl*, 2/68.

⁴⁰¹ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm*, 4/330.

⁴⁰² Ankebût 29/59.

⁴⁰³ el-Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sünne*, 6/508.

⁴⁰⁴ er-Râzî, *Mefâtihu’l Gayb*, 20/210.

vermişse! Ben size yasakladığımı kendim yapmak istemiyorum. Ben sadece gücüm yettiğince (sizi) düzeltmek istiyorum. Başarım ancak Allah'ın yardımı iledir. Ben sadece O'na tevekkül ettim ve sadece O'na yöneliyorum.”⁴⁰⁵ Hz. Şu'ayb'ın, kavmine karşı güzel bir şekilde hitap etmesi, onlara yumuşak bir üslup ile tebliğde bulunduğu açık bir işarettir. O üstlendiği misyon gereği onları şirkten ve yanlış alışkanlıklarından vazgeçirmek için uğraşüyor. İşlediği bütün salih amellerin ise ancak Allah'ın, hidayeti ve yardımı ile olduğunu vurguluyor. Dolayısıyla tevekkül etmesi yani sadece Allah'a, dayanması tevhide işarettir.⁴⁰⁶

Allah, Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Peygamber'e (s.a.v) şöyle hitap ediyor: “(Ey Muhammed!) Böylece seni, kendilerinden önce nice ümmetlerin geçmiş olduğu bir ümmete gönderdik ki, onlar Rahmân'ı inkâr ederken sana vahyettiğimizi kendilerine okuyasın. De ki: “O, benim Rabbimdir. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Ben yalnız O'na tevekkül ettim, dönüşüm de yalnız O'nadır.”⁴⁰⁷ Allah, Hz. Peygamber'e, önceki toplumlara gönderilen peygamberler gibi kendisinin de Allah'ın vahdaniyetini inkâr ve tekzib eden bir topluluğa gönderildiğini bildiriyor. Onlara Rabbinin kendisinden başka ilâh olmayan Allah, olduğunu ve sadece O'na yöneldiğini söylemesini emrediyor.⁴⁰⁸ Hz. Peygamber'in, kavmini, Allah'a, ibadete çağırmasını⁴⁰⁹ ve işlerini O'na havale ettiğini, O'na tövbe ettiğini ve O'na döneceğini söylemesini istiyor.⁴¹⁰

Hız. İbrâhim ve kendisine inananlar ile kavminden inanmayanlar arasında arasında geçen tartışmada onlar şu sözlerle Allah'a dayanıp tevekkül ettiklerini söylemişlerdir: “Ey Rabbimiz! Ancak sana dayandık, içtenlikle yalnız sana yöneldik. Dönüş de ancak sanadır.”⁴¹¹ Hz. İbrâhim (a.s.) ve beraberindekiler bütün işlerinde Allah'a (c.c.) dayandıklarını, O'nun hoşlanmadığı şeylerden tevbe ederek sevdiği ve razı olduğu şeyeye döndüklerini söyleyerek tazarruda ve duâda bulunmuşlar.⁴¹²

Allah (c.c.), Hz. Peygamber başta olmak üzere bütün mü'minlere, her işlerinde sadece kendisini vekil edinmelerini emretmektedir: “O, doğunun da batının da Rabbidir.

⁴⁰⁵ Hûd 11/88.

⁴⁰⁶ er-Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 18/389.

⁴⁰⁷ Ra'd 13/30.

⁴⁰⁸ et-Taberî, *el-Câmi'u'l-Beyân*, 16/445.

⁴⁰⁹ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 6/340.

⁴¹⁰ es-Semerkindî, *Bahru'l-Ulûm*, 2/227.

⁴¹¹ Mümtehine 60/4.

⁴¹² el-Merâğî, Ahmed b. Mustafa, *Tefsîru'l-Merâğî*, 28/67.

O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Öyle ise O'nu vekil edin."⁴¹³Zayıf ve sabırsız olan insanın kalben dünyayı terk edip Rabbine yönelmesi ve her şeyin O'nun kudret elinde olduğunu bilmesi gerekir. Zira O, doğunun ve batının yani bütün âlemlerin Rabbidir.⁴¹⁴ Dolayısıyla insan, rubûbiyyet vasfına sahip olan Allah'a, yönelmeli, ibadetini ve taatini sadece O'na yapmalıdır. Her işinde O'na dayanmalı ve muvaffakiyet için O'ndan yardım istemelidir.⁴¹⁵

Tevekkül; kulun aczini anlayıp başkasına dayanması, işini ona havale etmesi ve onu vekil edinmesidir. Bundan dolayı 'abd (kul) bu saik ile hareket etmelidir. Vekil olarak gördüğü mercii iyi tanınmalıdır. Zira vekâletini verdiği ve kendisinden medet beklediği yer çok önemlidir. Bu konuda yanlış arayışlara giren insanın, zaman içinde fikri ve ameli sapmalar yaşadığı bir gerçektir. Nitekim güçlerine, mallarına, makamlarına ve Allah, dışında kutsal gördükleri şeylere güvenip ubûdiyyetin gereği olan Allah'a, teslimiyeti bırakanlar hüsrana uğramışlardır. Bunun en açık örneği geçmiş toplumlarda yaşanan helak olaylarıdır. Dolayısıyla 'abd her zaman kendisine düşen sorumluluğu yerine getirdikten sonra kendisini koruyabilecek, ihtiyaçlarını verebilecek kısacası her durumda vekâletini üstlenebilecek Rabbine itimad edip, O'na tevekkül etmelidir. Allah, 'abdin (kul) nasıl tevekkül etmesi gerektiğini, Kur'ân'da geçen tevekkül ile ilgili âyetlerle bildirmiştir.

1.5. Rubûbiyyet Ubûdiyyet ve Duâ İlişkisi

Evrendeki düzen, mahlûkatın bir takım yasalar çerçevesinde hareket ettiğini açıkça göstermektedir. Sünnetullah da denilen bu yasalar, kâinatta cari olan Allah'ın rubûbiyyetinin birer yansımalarıdır. Zira evrendeki işleyiş, yaratılış, yönetim, tedbir, terbiye, rızık vb. konular rubûbiyyetin delilleridir. Evrendeki düzeni, koyduğu yasalar ile sağlayan Allah, yarattıkları içinde en değerli gördüğü insanı da dünyadaki yolculuğunun başlamasıyla beraber bu yasalar kapsamında terbiye ve talime tabi tutmuştur. İnsanın yalnız bırakılmayıp sürekli irşad edilmesi bunun açık bir göstergesidir. Bu terbiye ve tâlim ile insana, evrendeki vazifesi bildirilmiş ve Allah'a, karşı ubûdiyyetin nasıl yapılması gerektiği konusunda bilgilendirilmiştir. Dolayısıyla

⁴¹³ Müzzemmil 73/ 9.

⁴¹⁴ er-Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 26/265.

⁴¹⁵ Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli*, 8/3876.

ubûdiyyetin de insanın Allah'a karşı zillet, hürmet, tevazu, sevgi ve itaatini göstermek, rızasını elde etmek niyetiyle ortaya koyduğu davranışlar olduğu belirtilmiştir. İçinde duânın da olduğu ubûdiyyetin her çeşidi, sadece Allah'a, has kılınmıştır. Bundan dolayı fitratı gereği inanma, sığınma, isteme ve itaat etmeye meyilli yaratılan insan, diğer fiillerinde olduğu gibi duâ ederken de bütün aracılara devre dışı bırakarak sadece Allah'a, yönelmesi gerektiği konusunda uyarılmıştır.

Tevhid inancıyla âlemin merkezine konumlandırılan insan, zaman içinde geçirmiş olduğu bir takım değişiklikler sonucunda sahih imanı rencide edecek veya bozacak davranışlarda bulunmuştur. Tâgûta⁴¹⁶ yani azgınlıkta haddi aşanlara (şeytan, put, vb. şeylere tapanlar)⁴¹⁷ meleklerle,⁴¹⁸ cinlere,⁴¹⁹ yıldızlara,⁴²⁰ ateşe⁴²¹ ve kendince kutsal saydıklarına⁴²² tapmaya başlamış, onlardan yardım beklentisine girmiş ve yolunu şaşırmıştır. İlâhî dinlerin gayesi zihinlerde tevhid akidesini yerleştirmek iken yanlış algılamalar sonucunda şirki netice veren uygulamalar ortaya çıkmıştır. İlâhî dinlere mensup olanlar da bu sapmalardan nasiplerini almışlardır.

Hz. Peygamber (s.a.v.): "Ben ve benden önce gelen bütün peygamberlerin söylediği en faziletli söz: 'Lâilâhe illallahü vahdehü lâ şerike leh' sözüdür."⁴²³ buyurmakla tevhîdi inancın önemine değinirken, önceki peygamberlerin de aynı amaç için uğraştıklarına dikkatleri çekmiştir. Aynı şekilde Kur'ân'ı Kerim'de, Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır: "*Hani biz peygamberlerden sağlam söz almıştık. Senden, Nûh'tan, İbrahim, Mûsâ ve Meryem oğlu İsa'dan da. Evet biz, onlardan sapa sağlam bir söz almıştık.*"⁴²⁴ Bu âyet ile peygamberlerden hiçbir şeyi şirk koşmadan Allah'a (c.c.) ibadet etmeleri⁴²⁵ hak dine daveti ve tebliği esas almaları,⁴²⁶ yani insanları imana

⁴¹⁶ el-İsfehâni, *el-Müfredat*, 520.

⁴¹⁷ Nisâ 4/117, Mâide 5/ 60, En'âm 6/136-139, A'râf 7/190-198, Tevbe 9/1-3, Nahl 16/ 36, 86, Meryem 19/82, Hac 22/12-13,73, Furkân 25/3, Ankebût 29/25, Fâtır 34/13-14,40, Yâsîn 36/60-61, Necm53/19-20,23.

⁴¹⁸ Sebe 34/41-42, Tevbe 9/31,

⁴¹⁹ Sebe 34/41, Cinn 72/6.

⁴²⁰ Hac 22/17.

⁴²¹ Hac 22/17

⁴²² Kehf 8/102. Sâffât 37/22-23, 27-32,

⁴²³ وَأَفْضَلُ مَا قُلْتُ أَنَا وَالنَّبِيُّونَ مِنْ قَبْلِي لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ

⁴²⁴ Ahzâb 33/7.

⁴²⁵ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr'u Mukâtil*, 3/475.

⁴²⁶ Ebussuud Muhammed bin Muhammed el-İmâdi el-İskilbi, *İrşadü'l-Akl-ı Selim ila Mezaya'l-Kitabi'l-Kerim*, (Beirut: Darü İhya'üt-Turas'il-Arabî, ts.), 7/91.

çağrılmaları⁴²⁷ için alınan söz hatırlatılıyor. Bu sözün gereği olarak peygamberlere uyanların da Allah'ın, rubûbiyyetine karşı ubudiyetle mukabelede bulunmaları gerekmektedir. Zira insanı; hissine, hevesine ve başka şeylere ubûdiyyetten koruyan, ancak Allah'a, has kılınan ubûdiyyettir. İnsan, Allah, dışındakilere ubûdiyyetten sakınmadığı müddetçe kendisi için takdir edilen yüksek dereceye çıkamaz.⁴²⁸

Allah'a (c.c.) karşı ubudiyetin merkezinde de ihlasın olması şarttır. Amelin kemâlini bulduğu nokta olan ihlas ile abd, sadece Allah'ın, rızasını kazanmak düşüncesiyle hareket eder ve rızaya uygun fiilleri sergiler. Böylece rubûbiyyetin gereği olan ubudiyeti, itaati ile göstermiş olur. Kur'ân-ı Kerim'de birçok âyette, rubûbiyyet ve ubûdiyyet birarada ifade edilmektedir. Mesela: “*Şüphesiz ki ben Allah'ım. Benden başka hiçbir ilâh yoktur. O hâlde bana ibadet et ve beni anmak için namaz kıl.*”⁴²⁹ bu âyet ile öncelikli olarak Allah'ın, şeriksiz vahdaniyetine vurgu yapılırken,⁴³⁰ O'ndan başka ilâh olmadığını tasdik etmenin gerekliliği üzerinde durulmakla beraber bunun ibadet⁴³¹ olduğu da bildirilmektedir. Bununla beraber vahdaniyet ile ilgili âyetlerin bir kısmında, "Rab" isminin zikredilmesi dikkat çekicidir.⁴³² Mesela Fatıha Suresinde, “*Hamd, Âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur.*”⁴³³ âyeti ile Allah'ın (c.c.) rubûbiyyetinin kapsamına ve tevhid akidesine dikkat çekilirken, “*(Rabbimiz!) Ancak sana kulluk ederiz ve yalnız senden medet umarız.*”⁴³⁴ âyeti ile de kul açısından ubûdiyyetin ilanının nasıl olması gerektiği noktasında önemli ipuçları verilmektedir. Zira Fatıha Sûresindeki, “*الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ*”⁴³⁵ âyetleri ile Allah'ın (c.c.) yaratıcı olarak, hem dünya hem de ahiret ile ilgili her şeyi tanzim etmesine yani rubûbiyyetine ve rahmetine işaret edilmektedir. Aynı zamanda “*إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ*”⁴³⁶ âyetleri ile de kulun, ancak Allah'ın (c.c.) yardımı ve hidayeti ile zahirî amellere ve batınî keşiflere

⁴²⁷ Seyyid Kutub, *Fi Zilâli'l-Kur'an*, (Beyrut: Dar'üş-Şûruk, h.1412), 6/3483.

⁴²⁸ Ali Bin Nayif Eş-Şuhud, *el İnsan Beyne Ubudiyeti lillah ve Ubudiyeti lil Abid*, (2012), 2.

⁴²⁹ Tâ-Hâ 20/14.

⁴³⁰ İbn Kesîr. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/277.

⁴³¹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil*, 3/23.

⁴³² Abdullah Sevgi, *Kur'an'da Rubûbiyyet*, (Diyarbakır, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 58.

⁴³³ Fatıha 1/2.

⁴³⁴ Fatıha 1/5.

⁴³⁵ Fatıha 1/2- 4

⁴³⁶ Fatıha 1/5

erişebileceği vurgulanıyor. Dolayısıyla ubûdiyyetin; teslimiyeti, aczi ve ihtiyacı ifade ettiğine işaret ederek kulun Rabbi karşısındaki konumunu gösteriyor.⁴³⁷

Allah'ın, yarattığı en değerli varlık olan ve mü'min, kafir ayrımı yapılmaksızın 'abd olarak nitelendirilen⁴³⁸ insanla ilişkisi, Hz. Âdemle, başlayıp kıyamete kadar sürecek olan bir ilişkidir. Bu ilişkiye bakıldığında, Rab olan Allah, açısından, O'nun azameti, egemenliği, mutlak gücüyle ilgili bütün kavramları, insan açısından ise, O'nun kulu (abd) olarak, acizliği, tevazuyu, tam itaati ve bir kuldan istenen her şeyi kapsadığı⁴³⁹ görülür.

Rubûbiyyet ve ubûdiyyet ilişkisinde, ubûdiyyet dairesinin, bütün kuvvetiyle rubûbiyyet dairesi hesabına çalıştığı⁴⁴⁰ görülecektir. Zira azamet ve kibriya rubûbiyyete has olup, kemâli ise Allah'ın, kendisini seven kulunu sevmesini ifade eder. Muhabbet ve zilletin kemâl noktası ise ubûdiyyet olarak tezahür eder.⁴⁴¹ Rubûbiyyet ve ubûdiyyet ilişkisinde, insanın hayatında ve davranışlarında önemli rol oynayan ilâhi muhabbet, Allah'ın, hak eden kuluna bir ihsanı ve lütfü⁴⁴² olup kemâline vesile olur.

Rubûbiyyet ve ubudiyyet ilişkisinde etkili iki unsur, vahiy ve duâ kavramlarıdır. Zira vahiy hem yaratıcıyı anlatması hem de kuldun bekleneni ifade etmesi açısından büyük önem arz ederken, duâ da kulun isteklerine ulaşmak için sonsuz güç ve kudret sahibi olan Allah'ı (c.c) tanınmasına, O'na yönelmesine ve O'nunla konuşmasına vesiledir. Rabden abde yani yukarıdan aşağıya doğru olan iletişim tipi, vahiy iken, abden Rabbe yani aşağıdan yukarıya doğru olan ise duâ formunu alır.⁴⁴³ Tevhid ve ibadetin esrarına numune olan duâ,⁴⁴⁴ Rab ile abd arasında önemli iletişim unsurlarından biridir. Bu iletişimde insanın Allah'a (c.c.) karşı olan hitabı elbette çok önemlidir. Mesela tazim, ıslah, terbiye, tedbir, rızık, sığınma vb. kavramları kapsayan Rab isminin namazlarda rükû ve secdede okunan tesbihlerdeki vurgusu,⁴⁴⁵ Kur'ân-ı

⁴³⁷ er-Razî, *Mefatihü'l Gayb*, 1/157.

⁴³⁸ Zekerîya Pak, *Kur'an'da Kulluk*, (İstanbul: Kayihan Yayınları, 1999), 118.

⁴³⁹ İzutsu, *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*, s.126.

⁴⁴⁰ Said Nursi, *Mesnevi-i Nuriye*, (İstanbul: Envar Neşriyat, 1993),32.

⁴⁴¹ İbn Teymiyye, *el Ubudiyye*, s.99,107.

⁴⁴² Hidayet Aköz, *Kur'an'da Allâh-Kul (İnsan) İlişkisi*, (Bursa: Seriyeye Yayınevi, 2000), 24.

⁴⁴³ İzutsu, *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*, 125.

⁴⁴⁴ Nursi, *Mesnevi-i Nuriye*, 86

⁴⁴⁵ Hasan Nas, *Zihniyet İnşası Bağlamında Kur'an'da Rubûbiyyet*, (İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 47

Kerim’ de geçen duâların genellikle Rab ismiyle yapılması⁴⁴⁶ rubûbiyyet ve ubûdiyyet ilişkisinde usulü göstermesi açısından dikkate değerdir.

Kur’ân-ı Kerim’in tertibi Allah’ın, rubûbiyyetini nazara verdiğinin açık bir delili olup; rubûbiyyet vasfının, ubûdiyyeti,⁴⁴⁷ ubûdiyyetin ise nefsin rubûbiyyetten vazgeçip ubûdiyyet tavrını takınmasını,⁴⁴⁸ ahde vefayı, var olanla yetinmeyi ve kaybedilenlere karşı sabrı⁴⁴⁹ gerektirdiğini göstermektedir. Zira Allah, insandan ubûdiyyetin gereği olan doğruluktan ve O’na karşı teslimiyet ve itaatten başka bir şey istemediği⁴⁵⁰ gibi duâsıyla da O’nun katında kıymet kazanacağını da ifade etmektedir.⁴⁵¹ Yani insan, ubûdiyyeti ile tam bir tevazu ve teslimiyet ile emre uyacağını ve yasaklardan kaçınacağını ifade ederken,⁴⁵² duâsı ile de ubûdiyyetini fiili ve kavli bir şekilde ilan etmiş oluyor.

Allah, âlemdaki icraatına hem kevnî âyetler ile hem de Kur’ân’daki âyetler ile dikkatleri çekmektedir. Zira evrendeki nizam, bir tek ilâhın icraatını gösteren kâmil ve küllî bir nizamdır. Bu nizam; siyasî, ahlakî, toplumsal ve metafizik anlamda merkezi otoritenin sahibinin şeriksiz hâkimiyetini göstermektedir. Allah’ın, rubûbiyyetine delâlet eden bu hâkimiyet, O’nun yegâne mabud olduğunun da ifadesidir. Dolayısıyla rûkû ve secdenin kendisine yapıldığı Allah, duâların ulaşacağı hedef, tevekkül edenlerin destekçisi, ihtiyaçları gideren, emir ve yasağın tek sahibidir. Bunun için ubûdiyyetin her şekli de sadece O’na olmalıdır.⁴⁵³

İnsanın her dönemde Allah’ın, varlığı konusunda sürekli irşad edildiği, Kur’ân’da geçen âyetlerden de açıkça anlaşılmaktadır. Rubûbiyyetin açık bir delili olan âyetler ile Allah, kuluna önemli mesajlar vermektedir. Bu mesajların en önemlisi Rubûbiyyet noktasında kendisini tanıtmayı ve insanın fitratına yerleştirdiği çağırma, isteme, sığınma, yalvarma vb. duyguların su-i istimal edilmemesidir. İnsanın, Allah’ı doğru tanımak ve O’na yaklaşmak için kendisine verilen maddî ve manevî cihazları yanlış

⁴⁴⁶ Bu duâlardan bazıları; bkz. Bakara, 2/201, 286; Âl-i İmran, 3/8, 16, 53, 191-194; İbrahim, 14/40- 41; Furkân, 25/65, 73.

⁴⁴⁷ Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-muhît*, thk. Sıdkı Muhammed Cemil, (Beyrût, Dâru’l-Fikr, h. 1420), 1/35,153.

⁴⁴⁸ es-Sa’lebî, *el-Keşf ve’l Beyân*, 3/193.

⁴⁴⁹ en-Nesefî, *Medarikü’t-Tenzîl*, 1/356.

⁴⁵⁰ İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu’l-Beyan*, (Beyrut: Daru'l-Fikr, ts.), 2/57.

⁴⁵¹ Furkân 25/77.

⁴⁵² es -Seâlibî, *el-Cevâhiru’l-hisân*, 1/27.

⁴⁵³ *Mevdudi, Kur’an’ın Dört Temel Terimi*, 42.

kullanması, Allah'ı unutmasına ve yaratılış gayesinden uzaklaşmasına sebep olur. Bundan dolayı insan sahih imanı kazanmak ve gereğini yerine getirmek zorunda olduğunu hiçbir zaman unutmamalıdır. İnsanın Allah'a imanı da ihlas ile O'na karşı ubûdiyyet tavrını takınmasını ve bunu da duâ lisanıyla göstermesini gerektirmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

RAB VE ABD İLİŞKİSİNDE DUÂ

2.1. Rubûbiyyet ve Ubûdiyyet Telakkisi

Bu bölümde öncelikle Kur'ân öncesi toplumlarda rubûbiyyet ve ubudiyyet telakkileri ele alınmış olup bunun o toplumların ibadet hayatlarındaki izdüşümleri üzerinde durulmuştur. İnanç boyutundaki sapmaların fiili yansımalarının toplumlara nasıl etkilediğinin anlaşılması için başta Kur'ân-ı Kerim olmak üzere tefsirler ve bu konuda yazılmış kaynaklardan faydalanılmıştır.

2.1.1. Kur'ân Öncesi Toplumlarda Rubûbiyyet ve Ubûdiyyet Telakkisi

İnsanın Allah'a, karşı zillet, hürmet, tevazu, sevgi ve itaatini göstermek, rızasını elde etmek niyetiyle ortaya koyduğu davranışları ifade eden ubûdiyyetin Kur'ân' da sınırları belirtilmiştir. Yani içinde duânın da olduğu ibadetin her çeşidi sadece Allah'a, has kılınmıştır.

Allah (c.c.), Rubûbiyyetinin tecellilerini kevnî âyetlerle gösterdiği gibi, peygamberler vasıtasıyla da insanlara bildirmiştir. İnsanların bir kısmı bunları kabul ettikleri halde bir kısmı ise yanlış algıları sebebiyle batıl akideleriyle amel etmişlerdir. Rubûbiyyete karşı ubûdiyyet yoluyla mukabelede bulunmak ancak sahih bir iman ile olabilir. İman ise,⁴⁵⁴ İbn Abbas'ın tabiriyle şirki terk edip Allah'a, yönelmektir.⁴⁵⁵ Zira rubûbiyyetin gereği, güç ve kuvvet sahibinin sadece Allah, olduğunu bilmek, O'nu tanıyıp, tazimde bulunup, emirlerine itaat etmektir.⁴⁵⁶ Müşrikler ve ehli kitabın bid'atçıları, ya Allah ile birlikte başkalarına da yalvarmışlar veya “ Bunlar Allah, katında bizim şefaathimiz, bizi O'na yaklaştırmaları için onlara ibadet ediyoruz.”⁴⁵⁷ iddiasında bulunmuşlardır.

⁴⁵⁴ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 2/330.

⁴⁵⁵ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed el- Vâhidî en-Nişaburi, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavviz, (Beyrut: Dar'ul Kutub-il İlmiye, 1994), 2/543

⁴⁵⁶ el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, 134.

⁴⁵⁷ İbn-i Teymiye, *Kaidetun Azimetun fi'l-Fark Beyn İbadet Ehlu'l-İman ve'l-İslam ve Ehlu's-Şirk ve'n-Nifak*, thk. Süleyman b. Salih, (Riyad: Dârü'l-Âsime, 1997), 16,23.

Her dönemde rubûbiyyet tasavvurundaki sapmalar, ubûdiyyet anlayışını da etkilemiştir. Müşrikler ve ehli kitap, Allah'a, inanmakla beraber, putlara, hükümdarlara ve ruhbanlara ayrı bir kutsiyet atfetmişlerdir. Mesela müşrikler, Allah'ı, "En Büyük İlâh" olarak kabul ettikleri halde O'nun vahdaniyetine inanmadıkları için O'na ortak koşmuşlardır. Bundan dolayı tanrılarını iki gruba ayırmışlardı: Birinci grupta, ibadet ve duâ ettikleri sebep ve neticelere hâkim tabiatüstü ilâh (ruh, melek, cin, yıldız vb.). İkinci grupta, siyasi, sosyal, ekonomik ve hukukî alanda çeşitli yasalar çıkarabilen siyaset ve medeniyetle ilgili ilâhlar (Nemrud ve Firavun gibi).⁴⁵⁸

Rubûbiyyet tasavvurundaki itikadi bozukluk; şirke, inkâra, vahyi önemsememeye, peygamberlere karşı gelmeye, nankörlüğü ve batıl yolda olsalar bile atalarını taklit etmeye götürmüştür.⁴⁵⁹ Yerini şirkin envai çeşidine bırakan sahih tevhid inancının bozulması ile tek bir ilâha tapma ve ibadet etme düşüncesi de terk edilmiştir. Tevhid inancına yabancılaşan insanlık, cehalete dayalı taklidi bir inancın pençesine düşmüştür. Dolayısıyla tevhîd inancının itikâdi ve ameli boyutunu tam kavrayamamış ve gereğini de yerine getirememiştir.⁴⁶⁰

Sahih imanın, insanın hem dünya hayatını hem de ahiret hayatını şekillendirdiğini önceki toplumların yaşantılarında görmek mümkündür. Zira helak olayları yaşanırken mü'minlerin kurtulmaları onların imanının neticesi olduğu, vahyi ilâhi ile bildirilmektedir. İmanlarına şirkin bulaştığı insanların itikatlarındaki ve uygulamalarındaki sapmalar, onların haktan uzaklaşmalarına neden olmuştur. Bütün bu sapmalar bazı kavimlerin helakını netice vermiştir.

2.1.1.1. Hz. Nuh Kavminin Rubûbiyyet ve Ubûdiyyet Telakkisi

Hz. Nuh kavmi, Allah'ı (c.c.), yaratıcı olarak kabul etmekle birlikte otorite noktasında O'na yardımcı isnadında bulunmuşlardır. Bunun üzerine:⁴⁶¹ "Görmediniz mi, Allah yedi göğü birbiriyle ahenktar olarak nasıl yaratmış! Onların içinde nasıl ayı, bir ışık, güneşi de bir kandil yapmıştır? Allah, sizi (babanız Âdem'i) yerden (*bitki bitirir*

⁴⁵⁸ Ebû'l-A'la el-Mevdudi, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hazreti Peygamber'in Hayatı*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 1992), s.421-422.

⁴⁵⁹ Cemalettin Sancar, *Kur'an'da Helak Olan Kavimler*, (Selçuk Üniversitesi, SBE, Tefsir Bilim Dalı, Doktora Tezi, 1996), 90-91.

⁴⁶⁰ Muammer Esen, "Hz. İbrahim'in İmanı ve Tevhid Mücadelesi", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (2011), 111-112.

⁴⁶¹ Mevdudi, *Kur'an'ın Dört Temel Terimi*, 19.

gibi) bitirdi (yarattı.)”⁴⁶² âyetlerindeki rubûbiyyet tasvirlerini, Hz. Nuh, müşrik kavmine Rabbinin vahdaniyetine delil olarak sunmuştur.⁴⁶³ “O, sizin Rabbinizdir ve O’na döndürüleceksiniz.”⁴⁶⁴ âyeti ile Hz. Nuh, Allah’ın, rubûbiyyetinin gereği olarak kullarına istediğini yapma hakkına sahip olduğunu⁴⁶⁵ vurgularken, tevhidin, nübüvvetin ve ahiretin ispatının mücadelesini verdiği⁴⁶⁶ anlaşılmaktadır.

Müşrik kavmine karşı tevhid mücadelesi veren ve insanlığın ikinci babası sayılan Hz. Nuh: “Ey kavimim! Allah’a kulluk edin. Sizin için O’ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Şüphesiz ben sizin adınıza büyük bir günün azabından korkuyorum.”⁴⁶⁷ diyerek, kavmini sadece Allah’a, ibadete çağırılmış, ismi bilinen ve bilinmeyen putları terk etmeleri konusunda onları uyarmıştır.⁴⁶⁸ Zira onların sefil reisleri; “Sakin ilâhlarınızı bırakmayın. Hele hele Vedd’i, Süvâ’ı, Yeğûs’u, Ye’ûk’u ve Nesr’i hiç bırakmayın.”⁴⁶⁹ diyerek onları şirke yani (putlara) ibadete teşvik etmişlerdir.⁴⁷⁰ O ise, “Ben size Rabbinin vahyettiklerini tebliğ ediyorum ve size nasihat ediyorum. Sizin bilmediğiniz şeyleri de Allah tarafından gelen vahiy ile biliyorum.”⁴⁷¹ diyerek onları, azaba (eğer tövbe etmezlerse) karşı uyarıp, bozgunculuktan vazgeçmeleri için tevhidi inanca çağmıştır.⁴⁷² Buna rağmen onların “Bu ancak sizin gibi bir beşerdir, size üstünlük taslamak istiyor. Eğer Allah dileseydi, bir melek gönderirdi. Biz önceki atalarımızdan böyle bir şey duymadık.”⁴⁷³ şeklindeki tepkileri Allah’ı (c.c.) kabul ettiklerini göstermektedir. Ancak yanlış tasavvurlarından ve yalanlamalarından dolayı isyanlarına devam edip azabın gelmesine zemin hazırlamışlardır.⁴⁷⁴

Hz. Nuh, kavminin Allah’a, şirk koştukları ve bütün uyarılara rağmen bu düşüncelerini değiştirmeyip buldukları hali devam ettirmede inat ettikleri bilinen bir

⁴⁶² Nûh 71/15-17.

⁴⁶³ et-Taberî, *el-Câmi‘u’l-Beyân*, 23/299.

⁴⁶⁴ Hûd 11/34.

⁴⁶⁵ el-Kuşeyrî, *Letâ’ifü’l-işârât*, 2/134.

⁴⁶⁶ er-Razî, *Mefatihü’l-Gayb*, 17/341.

⁴⁶⁷ A’râf 7/59.

⁴⁶⁸ Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâfî el-Endelüsî, *el-Muharraru’l-vecîz fî tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz*, thk. Abdusselam Abdu’s-Şâfi, (Beyrut, Darül-Kütubil-İlmiyye), 1422, 2/414.

⁴⁶⁹ Nûh 71/23.

⁴⁷⁰ es-Semerkindî, *Bahri’l-‘ulûm*, 3/501.

⁴⁷¹ A’râf 7/62.

⁴⁷² es-Semerkindî, *Bahri’l-‘ulûm*, 1/524.

⁴⁷³ Mü’minûn 23/24.

⁴⁷⁴ bkz. A’râf 7/64.

gerçektir. Bu yanlış telakkileri onların ubûdiyyet noktasındaki davranışlarına yansımış ve onların helaklarına neden olmuştur. Müşrik kavmin helak şekli Allah'ın, rubûbiyyetinin âlemdeki tezahürünü göstermesi açısından çok önemlidir. Zira bütün mahlûkat üzerinde tasarruf yetkisine sahip olduğunu, semanın, zeminin ve bütün unsurların rubûbiyyeti tahtında hareket ettiğini tufan olayı ile göstermiştir.

2.1.1.2. Âd Kavminin Rubûbiyyet ve Ubûdiyyet Telakkisi

Helak olan kavimlerden biri olan Âd kavmine Hz. Hûd, gönderilmiştir. Kur'an'da Âraf Sûresinde, Hz. Nuh'un, kıssasından sonra gelen ikinci kıssa, Hz. Hûd (a.s.) ve kavminin (Âd kavmi) kıssasıdır.⁴⁷⁵ “Sizi uyarması için içinizden bir adam aracılığıyla Rabbinizden size bir zikir (vahy ve öğüt) gelmesine şaştınız mı? Hatırlayın ki, Allah sizi Nûh kavminden sonra onların yerine getirdi ve sizi yaratılış itibariyle daha güçlü kıldı. Allah'ın nimetlerini hatırlayın ki kurtuluşa eresiniz.”⁴⁷⁶ Olumsuz sosyal değişimi tercih edip tevhid inancından sapan kavimlerden biri olan Âd kavmi de,⁴⁷⁷ Allah'ın, varlığını inkâr etmiyor, tıpkı Hz. Nuh'un, kavmi gibi O'nu, Rab olarak görüyorlardı.⁴⁷⁸ Âd kavmi, Hz. Hud, onları tevhid inancına ve ibadete çağırdığında;⁴⁷⁹ “Eğer Rabbimiz dileyseydi (Peygamber olarak) melekler indirirdi. Bu sebeple, biz sizinle gönderilenleri inkâr ediyoruz”⁴⁸⁰ Rabbimiz dileyseydi bize insan değil, melaike gönderirdi, diyerek,⁴⁸¹ onlarla dalga geçtiler,⁴⁸² güçlü yaratılışlarına güvenerek kibirlendiler⁴⁸³ ve iman etmemekle beraber onları yalanlayıp inkâr ettiler.⁴⁸⁴

İri ve güçlü yapılarından dolayı büyüklenip, başkalarına karşı istiğna gösteren,⁴⁸⁵ “Âd kavmi ise yeryüzünde haksız olarak büyüklük taslamış, “Bizden daha güçlü kim var?” demişlerdi. Onlar, kendilerini yaratan Allah'ın onlardan daha güçlü olduğunu görmediler mi? Onlar bizim âyetlerimizi inkâr ediyorlardı.”⁴⁸⁶ Kibir ve inkârda ısrarları

⁴⁷⁵ er-Razî, *Mefatihü'l Gayb*, 23/275.

⁴⁷⁶ A'râf 7/69.

⁴⁷⁷ Enver Bayram-Hasan Coşkun, “Kur'an Kıssaları Bağlamında Sosyal Değişim-Helak Münasebeti”, Tokat İlmîyat Dergisi, (2020), 486.

⁴⁷⁸ Mevdudî, *Kur'an'ın Dört Temel Terimi*, s.20.

⁴⁷⁹ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 9/69.

⁴⁸⁰ Fussilet 41/14.

⁴⁸¹ es-Semerkandî, *Bahri'l-'ulûm*, 3/221.

⁴⁸² el-Kurtubî, *el Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 15/346.

⁴⁸³ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 9/292.

⁴⁸⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/154.

⁴⁸⁵ er-Razî, *Mefatihü'l Gayb*, 27/552.

⁴⁸⁶ Fussilet 41/15.

nedeniyle⁴⁸⁷ Allah, güvendikleri güçlerine uygun bir şekilde onları cezalandırdı.⁴⁸⁸ “Onlar, ‘Sen bize tek Allah’a ibadet edelim, atalarımızın ibadet edegeldiklerini bırakalım diye mi geldin? Eğer doğru söyleyenlerden isen, haydi bizi tehdit ettiğin azabı bize getir’ dediler.”⁴⁸⁹ Müşrikler, “Sen bize sadece Allah’a (c.c.) inanıp, ibadeti O’na has kılalım diye mi geldin?” diyerek, Hz. Hûd ile dalga geçip putlarına tapmaya devam ettiler⁴⁹⁰ ve onları sakındırdığı ve korkuttuğu azabı istediler.⁴⁹¹

Bütün çabalarına rağmen kendisini dinlemeyip, isyan eden kavmine: “*Hûd, ‘Artık size Rabbinizden bir azap ve öfke inmiştir. Allah’ın, haklarında hiçbir delil indirmediği, yalnızca sizin ve babalarınızın uydurduğu birtakım isimler (düzmece tanrılar) hakkında mı benimle tartışıyorsunuz? Öyleyse (başınıza geleceği) bekleyin! Ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim!’ dedi.*”⁴⁹² ve Allah (c.c.) her şeyi yerle bir eden bir rüzgârla Âd kavminin ne şekilde helak edildiğini Kur’ân’da başka âyetlerde de⁴⁹³ zikrederek,⁴⁹⁴ korkunç akıbetlerinden haber veriyor.

Âd kavmi güçlü yapılarına güvendikleri⁴⁹⁵ için Allah’ın, onlara verdiği nimatleri kendi güçleriyle elde ettikleri düşüncesine kapılmışlar. Kibirlerinden dolayı Allah’ın (c.c.) emirlerine uymayıp, gönderdiği peygamberi yalanlamışlardır. Hz. Hûd ise kavmini ısrarla Rabbinin emrine uymaya çağırmıştır. Onlara, âlemlerin Rabbi⁴⁹⁶ olan Allah’ın Râsulü, olduğunu söyleyerek bir nevi Allah’ın, rubûbiyyetini nazara verirken onların da ubûdiyyetle mukabelede bulunmaları için uğraşmıştır. Ancak her şeye rağmen kibirlerine ve isyanlarına devam etmeleri onlar için korkunç bir sonu hazırlamıştır.

⁴⁸⁷ Muhammed et-Tahir İbn ‘Âşûr, *Tefsîru’t-tahrîr ve’t-tenvîr*, (Tunus: Dâru’t Tunusiye, 1984), 24/253.

⁴⁸⁸ Abdurrahman b. Nâsır es-Sa’dî, *Teysîrû’l Kerîmî’r Rahman fî Tefsîri Kelami’l Mennan*, thk. Abdurrahmân b. Muallâ el-Luveyhîk, (Müessesetu’r-Risale, 2000), 10/746.

⁴⁸⁹ A’râf 7/70.

⁴⁹⁰ ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 2/117.

⁴⁹¹ el-Kurtubî, *el Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’an*, 7/237.

⁴⁹² A’râf 7/71.

⁴⁹³ bkz. Hâkka 69/6-8.

⁴⁹⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, 3/435.

⁴⁹⁵ Fussilet 41/15.

⁴⁹⁶ A’râf 7/67.

2.1.1.3. Semûd Kavminin Rubûbiyyet ve Ubûdiyyet Telakkisi

Hicaz topraklarında Hicr olarak bilinen yerde yaşayan Hz. Salih'in kavmi, sadece onu değil diğer peygamberleri de yalanlamış ve helak olmuşlardır.⁴⁹⁷ Nitekim Kur'ân'da: “*Semûd kavmine de kardeşleri Salih'i peygamber gönderdik. Dedi ki: “Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka hiçbir ilâhınız yok. O, sizi yeryüzünden (topraktan) yarattı ve sizi oranın imarında görevli (ve buna donanımlı) kıldı. Öyle ise O'ndan bağışlanma dileyin; sonra da O'na tövbe edin. Şüphesiz Rabbim yakındır ve dualara cevap verendir. Onlar şöyle dediler: “Ey Salih! Bundan önce sen, aramızda ümit beslenen bir kimseydin. Şimdi babalarımızın taptıklarına tapmamızı bize yasaklıyor musun? Şüphesiz, biz senin bizi çağırdığın şeyden derin bir şüphe içindeyiz.”*⁴⁹⁸ âyetleri geçtiği gibi, Hz.Salih (a.s.) Semud kavmine; Allah'a şirk koşmamalarını, ihlas ile ibadet etmelerini,⁴⁹⁹ putperestlikten dolayı istiğfarda bulunup, O'na ibadet ederek, tövbe etmelerini istemiştir.⁵⁰⁰ Onlar ise “Bizi çağırdığın şey hakkında şüphe içindeyken, babalarımızın ibadet ettiği putlara ibadetten mi sakındırıyor sun?”⁵⁰¹ diyerek onu inkâr ettiler.

Hz. Salih, tarafından azarlanan Semud kavmi, Hz. Salih'e (a.s.) muhalefetleri, Allah'ın, vahdaniyetini inkâr etmeleri, hidâyetten yüz çevirip dalalete yönelmeleri ve hakkı kabul etmemelerinden dolayı helak edilmişlerdir.⁵⁰² “*Artık, Salih onlardan yüz çevirdi ve “Andolsun, ben size Rabbimin vahyettiklerini tebliğ ettim ve size nasihatta bulundum. Fakat siz nasihat edenleri sevmiyorsunuz” dedi.*⁵⁰³ Âd kavminden sonra en azgın kavim olan Semud kavmi, Allah'ın, ilâh ve Rab olduğunu kabul ettikleri halde rubûbiyyet noktasındaki bozuk telakkileri onların sahte ilâhlara yönelmelerine neden olmuştur. Çünkü onlar ihtiyaçlarını karşılayacak ve problemlerini çözecek başka ilâhların olduğuna inanıyorlardı. Bundan dolayı Allah'ı, bırakıp ileri gelenlerine ve

⁴⁹⁷ es-Sa'dî, *Teysirü'l Kerimi'r Rahman*, 1/434.

⁴⁹⁸ Hûd 11/61-62.

⁴⁹⁹ et-Taberî, *Câmi 'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*,

⁵⁰⁰ el-Kurtubî, *el Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 9/58.

⁵⁰¹ Muhammed b. Muhammed Saîd Cemâleddin el-Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vîl*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd, Beyrût: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, h.1418, 6/112.

⁵⁰² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/398.

⁵⁰³ A'râf 7/79.

liderlerine boyun eğmeleri, onların isteklerine göre hareket etmeleri helak olmalarına sebep olmuştur.⁵⁰⁴

Yaratılış gayesi kendisine Allah (c.c.) tarafından bildirilen insan, bu gayeye uygun donanımda halk edilmiştir. Ancak tercihleri ile çoğu zaman bu donanıma aykırı hareket ettiği için Allah'ın, gazabını üzerine çekmiştir. Nitekim böyle insanların oluşturduğu kavimlerden biri olan Semud kavmi de şirklerinden dolayı ubûdiyyet noktasında sapmalar yaşamış bir toplumdur. Allah'a, inandıkları halde ileri gelenlerine ve liderlerine uymakla rubûbiyyet noktasında tevhîd âkidesini ihlal etmişler ve peygamberlerini yalanlamışlardır. Bu davranışları onların helaklarına sebep olmuştur.

2.1.1.4. Hz. İbrahim Kavminin Rubûbiyyet ve Ubûdiyyet Telakkisi

Hz. İbrahim'in, kavmi, Allah'ın (c.c.) varlığını kabul ettikleri gibi O'nun kâinatı idare eden Rab olduğunu da inanıyorlardı. Fakat rubûbiyyet noktasında Allah'a yardımcı isnadında bulunarak şirk giriyorlardı. Şirk, Hz. İbrahim'in kavmi için sadece dini bir inanç veya putperestlere mahsus bir ibadet şekli değildi. Aynı zamanda bu kavmin bütün ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel hayatı şirk üzerine kurulmuştu. Dolayısıyla Hz. İbrahim'in tevhîde daveti sadece inançlarını değil, aynı zamanda yöneticilerinin rubûbiyyet noktasındaki iddialarını, egemen sınıfın imtiyazını ve sözde din adamlarının menfaatini etkileyecek nitelikte idi.⁵⁰⁵

Hz. İbrahim'in, Allah'ın (c.c.) varlığını kevnî âyetlerden yola çıkarak bulduğunu ve kavmi ile mücadelesini Kur'ân-ı Kerim şu şekilde ifade etmektedir: *"İşte böylece İbrahim'e göklerdeki ve yerdeki hükümranlılığı ve nizamı gösteriyorduk ki kesin ilme erenlerden olsun. Üzerine gece karanlığı basınca, bir yıldız gördü. "İşte Rabbim!" dedi. Yıldız batınca da, "Ben öyle batanları sevmem" dedi. Ay'ı doğarken görünce de, "İşte Rabbim!" dedi. Ay da batınca, "Andolsun ki, Rabbim bana doğru yolu göstermezse, mutlaka ben de sapıklardan olurum" dedi. Güneşi doğarken görünce de, "İşte benim Rabbim! Bu daha büyük" dedi. O da batınca (kavmine dönüp), "Ey kavmim! Ben sizin Allah'a ortak koştüğünüz şeylerden uzağım" dedi. "Ben, hakka yönelen birisi olarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratana döndürdüm. Ben, Allah'a ortak*

⁵⁰⁴ Mevdudî, *Kur'an'ın Dört Temel Terimi*, 20-21.

⁵⁰⁵ Mevdûdî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı*, 449.

koşanlardan değilim.”⁵⁰⁶ Allah, bu âyetler ile Hz. İbrahim’in, içinde bulunduğu toplumda yaşamış olduğu ruh halini nazara vermektedir.⁵⁰⁷

Kur’ân-ı Kerim’de, iman ve tevhid konusunda kavmini irşad etmek isteyen Hz.İbrahim ile kavmi arasında cereyan eden⁵⁰⁸ diyalog şu şekilde verilmektedir: *“Allah’ın, size, hakkında hiçbir delil indirmediği şeyleri O’na ortak koştuktan korkmuyorsunuz da, ben sizin ortak koştüğunuz şeylerden ne diye korkayım? Öyle ise iki taraftan hangisi güvende olmaya daha lâyıktır? Eğer biliyorsanız söyleyin.*”⁵⁰⁹ Hz. İbrahim, ibadetlerinde Allah’a ortak koştukları, zararı ve faydası olmayan,⁵¹⁰ rubûbiyyet isnadında buldukları taştan ve odundan olan putlar ile onu korkutacak kadar akılları ifsada uğramış olan kavmini akli deliller ile ikna etmeye çalışıyor.⁵¹¹ Allah’ın (c.c.) rubûbiyyet ünvanına taaruzda bulunulan bir ortamda Hz. İbrahim’in, kavmini akli delillerle ikna etmeye çalışması, onların düşünerek hakikatı ulaşmalarını sağlamaktı. Bu da ancak bütün mahlukâtın, Allah’ın rubûbiyyeti ve hâkimiyeti altında hareket ettiğinin anlaşılması ve evrendeki düzenin görülmesiyle mümkün olabilir.⁵¹²

Hz. İbrahim’in, kavmini irşad ederken izlediği yol âlemdeki her şeyin, Allah’ın, rubûbiyyetinin delili olarak görülebileceği gerçeğini ifade eder. Âlemdeki sayısız rubûbiyyet delili aynı zamanda ubûdiyyete de işaret etmektedir. Zira rubûbiyyete işaret eden her bir delil aynı zamanda emre ittiba noktasında ubûdiyyeti göstermektedir. Yaratılan her şeyin belli bir düzene tabi olması, onların rubûbiyyet kanunu çerçevesinde hareket ettiklerinin açık bir kanıtıdır. Bu düzen âlemdeki tedbiri, terbiyeyi ve ıslahı gösterirken yaratılanların büyük bir çoğunluğunun Allah’ın emrine uymalarının ubûdiyyetlerinin sonucu olduğunu göstermektedir.

2.1.1.5. Hz. Lût Kavminin Rubûbiyyet ve Ubûdiyyet Telakkisi

Yanlış rubûbiyyet telakkileri, kötü alışkanlıkları ve peygamberleri yalanlamaları,⁵¹³ nedeniyle helak olan kavimlerden biri de Hz. Lut’un, kavmidir. Hz.

⁵⁰⁶ En’âm 6/ 75-79.

⁵⁰⁷ el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne*,4/128.

⁵⁰⁸ er-Razî, *Mefatihü'l Gayb*, 13/40.

⁵⁰⁹ En’âm 6/ 81.

⁵¹⁰ et-Taberî, *Câmi’u'l-beyân*, 11/490.

⁵¹¹ es-Semerkindî, *Bahri'l-’ulûm*, 4/570.

⁵¹² el-Kâsımî, *Mehâsinü't-te’vîl*, 4/412.

⁵¹³ Şuarâ 26/160.

Lut, önce kavmini tevhide ve ibadete davet etmiştir. Akabinde atalarının ve daha önce hiç kimsenin işlemediği ahlaksız bir işi yapmalarından dolayı onları sakındırmıştır. Ama kavmi ise ona isyan ile karşılık vermiştir.⁵¹⁴ “Kardeşleri Lût onlara şöyle demişti: “Allah’a karşı gelmekten sakınmaz mısınız? Bilin ki ben, size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Artık Allah’a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. Bunun için sizden karşılık beklemiyorum. Benim ecrimi vermek yalnız âlemlerin rabbine aittir. Rabbinizin sizler için yarattığı eşlerinizi bırakıp da insanlar arasından erkeklerle mi beraber oluyorsunuz? Doğrusu siz haddini aşan bir kavimsiniz!”⁵¹⁵ âyetlerinden de anlaşılacağı üzere Hz.Lut’un, kavmi de diğer kavimlerde olduğu gibi Allah’ın (c.c.) varlığını inkâr etmemişlerdir. Ancak O’nun her alandaki rubûbiyyetini tam olarak anlayamadıklarından dolayı siyasi, ahlaki ve sosyal hayatlarında itaat noktasında problem yaşamışlardır ve Allah’ın, gönderdiği elçilerin gösterdiği yolda gitmeye yanaşmamışlardır.⁵¹⁶

Hz. Lut’un kavmi de diğer helak olan kavimler gibi Allah’a, şirk koşmuşlar ve yasakladığı birtakım davranışları işleme konusunda ısrar etmişlerdir. Bozuk itikatları ve rubûbiyyetin gereği teslimiyeti göstermediklerinden Allah’ın, gazabını üzerlerine celbetmişlerdir. Zira Allah’ın, rubûbiyyeti, yaratılanların her anlamda ubûdiyyetlerini icra etmesini gerektirir. Bu kuralın ihlali beraberinde helakı getirmiştir.

2.1.1.6. Hz. Şuayb Kavminin Rubûbiyyet ve Ubûdiyyet Telakkisi

Kur’ân-ı Kerim’de Hz. Şuayb’ın,⁵¹⁷ küfürleri, ölçü ve tartıdaki hileleri nedeniyle Medyen’e, sık ağaçların bulunduğu Eyke halkına gönderildiği,⁵¹⁸ onları imana ve ibadete ⁵¹⁹yani Allah ‘ın birliğine iman etmeye çağırdığı ⁵²⁰ anlatılır. Hz. Şuayb, kavminin Rablerinden uzaklaşmalarından dolayı katılaştıran kalplerini yine O’nun sevgi, şefkat ve merhametini hatırlatarak yumuşatmak için Rab ve abd ilişkisine atıfta bulunarak kavminin hidayetine vesile olmak istiyordu.⁵²¹

⁵¹⁴ el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne*,4/486.

⁵¹⁵ Şuarâ 26/ 160-166

⁵¹⁶ Mevdudî, *Kur’an’ın Dört Temel Terimi*, .25.

⁵¹⁷ A’râf 7/85-86, Hûd 11/84-86, Şuarâ 26/ 180-183.

⁵¹⁸ et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 10/332.

⁵¹⁹ İbn Atıyye. *el-Muharraru’l-vecîz*, 6/316.

⁵²⁰ es-Sâbûni, *Safvetu’t-Tefâsîr*, 1/424.

⁵²¹ Nas, *Zihniyet İnşası Bağlamında Kur’an’da Rubûbiyyet*, 102.

Müslüman bir kavim olmalarına rağmen, itikat ve amellerindeki bozulmalardan dolayı haktan uzaklaşan bu kavim, mümin olduklarını iddia ediyorlardı. Zira Hz. Şuayb'ın (a.s.), kavmine “*إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ*” “Eğer inananlar iseniz.”⁵²² diye hitap etmesi bunun bir açık göstergesidir. *Kavmi ise, “Ey Şuayb! Atalarımızın taptığı şeylerden yahut mallarımız hususunda dilediğimizi yapmaktan vazgeçmemizi sana ibadetin (dinin) mi emrediyor? Oysa sen uyumlu ve akıllı birisin!” dediler.*⁵²³ Âyeti, ulûhiyyet ve rubûbiyyet konusunda bu kavmin, içine düşmüş oldukları sapıklığı açık bir şekilde ifade etmektedir.⁵²⁴

İtikatlarındaki bozukluk yaşam tarzlarına da yansıyan bu kavim kendilerine yapılan uyarıları önemsememişlerdir. Hz. Şuayb, onlara Rablerine karşı vazifelerini hatılatıp tevîdî imanın önemini ve rubûbiyyete karşı ubûdiyyetin gerekliliğini fasih üslubu ile bildirmiştir. Ama bu kavim de diğer kavimler gibi bu çağrılara kulaklarını tıkayıp batıl inançlarında devam ettikleri için helak⁵²⁵ olmuşlardır.

2.1.1.7. Yahudi ve Hristiyan Toplumlarında Rubûbiyyet ve Ubûdiyyet Telakkisi

Dinî hayatlarında otoritenin mutlak sahibi olarak Allah'ın (c.c.) hâkimiyetine, güçlü ve etkili vurgular yapan Yahudiler, ilk çağlardan itibaren varlığını koruyabilen monoteist bir dine inanıyorlardı.⁵²⁶ Yahudiliğin ve İslamın, Allah inancı noktasında ve vahiy konusunda benzer bir anlayışa sahip oldukları söylenebilir.⁵²⁷ Ama Yahudiliğin tarihsel süreçte geçirmiş olduğu sosyal, siyasî, iktisadî etkenler, inançlarına ve ibadetlerine bazen az, bazen çok, bazen de temelden bir değişime sebebiyet vermiştir.⁵²⁸ Yahudi inançlarını yansıtan ilk dönem Hristiyanlığının Tanrı inancı, 1. y.y. sonlarına doğru Yeni Eflatuncu felsefenin etkisi ve Gentile topraklarında yaşayan Yunan- Roma kökenli insanları Hristiyanlaştırma amacının sonucunda şekil değiştirmeye başladı.

⁵²² A'râf 7/85, Hûd 11/86.

⁵²³ Hûd 11/87.

⁵²⁴ Mevduî, *Kur'an'ın Dört Temel Terimi*, 26.

⁵²⁵ A'râf, 7/91, Şuarâ, 26/189.

⁵²⁶ Mustafa Alıcı, “*Yahudilikte Otorite Kurumları Üzerine*”, Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi,7, 2015, 19.

⁵²⁷ Muhammet Tarakçı, “*Yahudilikte Vahiy Anlayışı*”, (“Vahiy Zincirinin Son Halkası: Kur'an Vahiyi” kitabı içinde), Kur'an Çalışmaları Vakfı Sempozyum Dizisi, 7,(Ekim 2017), 73.

⁵²⁸ İsmet Eşmeli, “*İnanç ve İbadetlere Etkisi Bağlamında Yahudî Sürgünü*”, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 8/2, (30/12/2021), 1059.

Tanrı kavramı teslis ve Tanrı'nın enkarnasyonu (hulûl) olarak İsa (a.s.) figürü ile ilişkilendirildi.⁵²⁹

Allah, Kur'ân-ı Kerim'de: “*De ki: “Ey Kitap ehli! Hakkın dışına çıkarak dininizde aşırı gitmeyin. Daha önce sapmış, birçoklarını da saptırmış ve dümdüz yoldan da şaşmış bir milletin arzu ve keyiflerine uymayın.”*”⁵³⁰ diyerek Yahudilerin ve Hristiyanların batıl düşüncelerine dikkati çekerek⁵³¹ din konusunda ifrat (aşırı gitmemelerini) etmemelerini istiyor.⁵³² Zira Yahudiler peygamberlerini üstün gördükleri, Hristiyanlar ise Hz.İsa'ya ulûhiyyet isnadında buldukları için aşırı gidiyorlardı.⁵³³ Ehl-i Kitap, Kur'ân-ı Kerim'de geçen âyetlerde⁵³⁴ ifade edildiğine göre; peygamberleri, evliyaları, melekleri, dini konularından dolayı üstün görüp hürmet ve tâzimde bulunmuşlardır. Onları rubûbiyyet ve ulûhiyyet noktasında Allah'a, ortak koşmuşlardır. Onların da yardım etme, bağışlama, koruma ve kollama yetkilerine sahip oldukları düşüncesine kapılmışlardır. Bunun için onlara ulûhiyyet derecesinde kutsiyet atfetmiş ve niyazda bulunmuşlardır.⁵³⁵ Mesela, “*(Yahudiler) Allah'ı bırakıp, hahamlarını; (hristiyanlar ise) rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i rab edindiler. Oysa, bunlar da ancak, bir olan Allah'a ibadet etmekle emrolunmuşlardır. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O, onların ortak koştukları her şeyden uzaktır.*”⁵³⁶ İkrime: Allah'a (c.c.) karşı yapılması gereken secdeyi birbirlerine yaptılar.⁵³⁷ dedi. Kul oldukları halde rahiplerini ilahlaştırdılar ve onlara itaat ettiler.⁵³⁸

Nisa Sûresinde ehl-i Kitap için bir hatırlatmada bulunularak, Müslümanlar şu şekilde uyarılıyor. “*Kendilerine Kitap'tan bir nasip verilmiş olanları görmüyor musun? Onlar “cibt”e ve “tâğût”a inanıyorlar. İnkâr edenler için de, “Bunlar, iman edenlerden daha doğru yoldadır” diyorlar.*”⁵³⁹ Kendilerine doğru yol gösterildiği halde ehl-i kitap Cibit denilen puta ve tağüt denilen şeytana tapıyor ve onlar için secdeye

⁵²⁹ Mehmet Aydın, “Hristiyanlık”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/346-347.

⁵³⁰ Mâide 5/ 77.

⁵³¹ er-Razî, *Mefatihü'l Gayb*, 12/410.

⁵³² el-Kurtubî, *el Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 6/252.

⁵³³ en-Nesefî, *Medarikü't-Tenzil*, 1/446.

⁵³⁴ Mâide 5/ 72,73, 116, Tevbe 9/30, Âl-i İmrân 3/79-80.

⁵³⁵ Mevdudi, *Kur'an'ın Dört Temel Terimi*, 35.

⁵³⁶ Tevbe 9/31. el-Beğavi,

⁵³⁷ el-Beğavi, *Meâlimu't-Tenzil*, 4/39.

⁵³⁸ en-Nesefî, *Medarikü't-Tenzil*, 1/675.

⁵³⁹ Nisâ 4/51.

kapanıyorlar. Hakikatten haberdar oldukları halde cahilane hareket edebiliyorlar.⁵⁴⁰ Bundan dolayı insan sürekli sahih imanın muhafazası için çaba sarf etmeli ve Allah'tan, bu konuda yardım istemelidir.

Yahudilerin Hz. Üzeyr'i, Hristiyanların da Hz. İsa'yı, Allah'ın, oğlu olarak görmeleri ve onlara ilâhlık isnad etmeleri⁵⁴¹ ile beraber din adamlarına kutsiyet atfetmeleri⁵⁴² rubûbiyyet telakkilerinin bozukluğunun açık bir delilidir. Yanlış telakkileri Kur'ân-ı Kerim'de anlatılan Yahudiler ve Hristiyanlar bundan dolayı ciddi şekilde kınanmışlardır. Zira Yahudilerin Hz. Üzeyr'i, Hristiyanların da Hz. İsa'yı ilâh olarak kabul etmeleri ve din adamlarını da Allah'ın, yeryüzündeki temsilcileri olarak görmeleri hem tevhîd-i ulûhiyyetin hem de tevhîd-i rubûbiyyetin onlar tarafından benimsenmediğinin açık bir göstergesidir. Pasif yaratıcı anlayışının hâkim olduğu Yahudi ve Hristiyan toplumları, yanlış telakkileri nedeniyle bir nevi din adamlarını otorite olarak kabul edip onların istedikleri şekilde davranmışlardır. Bu yanlış tutumları hem ulûhiyyet hem de rubûbiyyet konusunda Allah'ın hâkimiyetinin, hem düşünce alanında hem de uygulama alanında ihlâlüne sebep olmuştur. Ubûdiyyeti yanlış alanlara kanalize edenlerin sonunun yine rubûbiyyet kanunlarına göre olacağı da muhakkaktır.

2.1.1.8. Cahiliye Müşriklerinin Rubûbiyyet ve Ubûdiyyet Telakkisi

Diğer toplumlarda olduğu gibi cahiliye döneminde yaşayan müşrikler de Allah'a, inanıyorlardı. Ancak onlar da diğerleri gibi taptıkları putları Allah'a, ortak koşuyorlardı. Kur'ân'ın indirildiği dönemde Hz. Peygambere verdikleri tepkinin sebebi Allah'a, inanmamalarından dolayı değil, kutsal saydıkları putlarının Rubûbiyyet noktasında saf dışı bırakılmış olmasından dolayı idi. Zira Allah isminin cahiliye döneminde de kullanılması ve Allah'ın (c.c.), yaratıcı olarak görülmesi bilinen bir gerçektir.⁵⁴³

Cahiliye dönemindeki yaklaşımı Kur'ân şöyle ifade ediyor: *“De ki: Eğer biliyorsanız söyleyin: Yer ve yerde bulunanlar kime aittir? Elbette, ‘Allah’ındır’ diyecekler. Sen de: ‘Öyleyse neden düşünüp ders almıyorsunuz?’ de. Onlara: Peki, yedi kat göğün Rabbi ve büyük arşın sahibi kimdir? diye sor. Elbette, Bunlar da Allah’ındır”* diyecekler. Sen de: *O halde hiç O’na karşı gelmekten sakınmayacak mısınız? de. Onlara*

⁵⁴⁰ Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli*, 2/606.

⁵⁴¹ Tevbe 9/30, Mâide 5/17, 72-75.

⁵⁴² Tevbe 9/31.

⁵⁴³ İzutsu, *Kur'ân'da Tanrı ve İnsan*, 152.

şunu da sor: Tüm kâinatın hükümranlığını elinde tutan ve her şeyi koruyup gözeten, fakat kendisi korunmaya muhtaç olmayan kimdir? Haydi, biliyorsanız buna da cevap verin! Yine “Bunlar da Allah’ındır” diyecekler. Sen de: Öyleyse nasıl oluyor da büyülenmişçesine gerçeklerden böylesine uzaklaşıyorsunuz? de.”⁵⁴⁴ Bu âyetlerden de açıkça anlaşılan şey şu ki, müşriklerin Allah’ın, varlığı ve mahlukâtı yaratması konusunda herhangi bir şüpheleri söz konusu değildir. Zira müşrikler, Allah’ın, varlığını kabul ettikleri gibi, taptıkları mabudları da dahil bütün âlemlerin yaratıcısı olduğunu da, zorlandıkları zaman O’na sığınacaklarını da kabul ediyorlardı.⁵⁴⁵

Müşriklerin, Allah’ı (c.c.) kabul ettikleri halde putları bu kadar önemsemelerinin ve onlara ibadet etmeyi bırakmamalarının sebebi Kur’ân-ı Kerim’de şu şekilde açıklanıyor: “O’nu bırakıp da başka dostlar edinenler, ‘Biz onlara sadece, bizi Allah’a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz.’ diyorlar.”⁵⁴⁶ yani onları birer aracı olarak gördüklerini söylüyorlar ve kendilerine: “De ki: “Allah’a koştüğünüz ortaklarınızdan, başlangıçta yaratmayı yapacak, sonra onu tekrarlayacak kimse var mı?”⁵⁴⁷ sorulan soru karşısında doğruyu söylemelerine kibirleri izin vermiyordu.⁵⁴⁸ Âyetlerden de anlaşılacağı üzere Kur’ân-ı Kerim, cahiliye dönemindeki Rubûbiyyet anlayışındaki çelişkiyi ortaya koyarak muhatapların zihninde doğru olan rubûbiyyet anlayışını yerleştirmeyi hedeflemiştir. Bunu yaparken Hz. Peygamber’in, gönderildiği cahiliye toplumu ile beraber diğer peygamberlerin ümmetleri ile ilgili misalleri de zikretmektedir.⁵⁴⁹

Allah’ın varlığını ve O’nun yaratıcı olduğunu kabul etmek sahih bir iman için yeterli değildir. Aynı zamanda O’nun her alandaki hakimiyyetini kabul etmek, sadece O’na yönelmek ve ibadet etmek rubûbiyyet ve ubûdiyyet noktasında önemlidir. Cahiliye müşriklerinin, hem Allah’ın varlığını hem de O’nun, bütün mahlûkatın yaratıcısı olduğunu kabul ettikleri bilinmektedir. Ancak putları, kendilerini Allah’a yaklaştıran birer aracı olarak görmeleri onların şirke girmelerine neden olmuştur. Zira Allah hiçbir

⁵⁴⁴ Mü’minûn 23/ 84-89.

⁵⁴⁵ Mevdudi, *Kur’an’ın Dört Temel Terimi*, 37.

⁵⁴⁶ Zümer 39/3.

⁵⁴⁷ Yûnus 10/34.

⁵⁴⁸ en-Nesefî, *Medarikü’t-Tenzîl*, 1/12.

⁵⁴⁹ Aydın Temizer, “Kur’an’a Göre Cahiliye Zihniyetinin Rubûbiyyet Anlayışındaki Çelişki”, *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi*, Sayı: 15-16, (2013), 5-22.

konuda kendisine yardımcı isnad edilmesine izin vermemiştir.⁵⁵⁰ Dolayısıyla insanın, sahih bir imanı elde atmesi ancak Allah'ın kendisinden istediği şekilde O'nu tanımına ve kabul etmesine bağlıdır.

2.1.2. Kur'ân'ın Rubûbiyyet ve Ubûdiyyet Telakkisi

Allah (c.c.) Kur'ân-ı Kerim'de; evrenin düzenine, insanın yaratılışına, mahlukâtın rızıklandırılmasına, cansız varlıklardan canlı varlıkların yaratılmasına kadar birçok âyet ile rubûbiyyetinin tezahürüne dikkati çekmektedir. Mesela: *“Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan ve sonra arşa hükmeden, gündüzü durmadan kovalayan gece ile bürüyen; güneşi, ayı, yıldızları, hepsini buyruğuna baş eğdirerek var eden Allah'tır. Bilin ki yaratma da emir de O'nun hakkıdır. Âlemlerin Rabbi olan Allah Yüce'dir.”*⁵⁵¹ Bu âyet, bütün mahlukâtın kendisine ibadet ettiği âlemlerin Rabbi olan Allah'ın, şeriksiz rubûbiyyetine,⁵⁵² tedbirinin sıhhatine ve hikmetine delildir. İşlerinde dilediği şekilde tasarruf etmesi, âlim ve kâdir olduğuna⁵⁵³ ve mevcudatın O'nun emirlerine boyun eğmek için yaratıldığına⁵⁵⁴ işaret etmektedir.

Rubûbiyyetin delillerinin zikredildiği ve müşriklere karşı tevhidin bir ilanı olarak görülen şu âyette: *“De ki: “Sizi gökten ve yerden kim rızıklandırıyor? Ya da işitme ve görme yetisi üzerinde kim mutlak hâkimdir? Ölüden diriyi, diriden ölüyü kim çıkarıyor? İşleri kim yürütüyor?” “Allah” diyecekler. De ki: “O hâlde, Allah'a karşı gelmekten sakınmayacak mısınız?” İşte O, sizin gerçek Rabbiniz olan Allah'tır. Hak'tan sonra sadece sapıklık vardır. O hâlde, nasıl oluyor da (Hak'tan) döndürülüyorsunuz?”*⁵⁵⁵ kâinattaki düzenin sahibi ve mahlukâtı rızıklandıran Allah'ın (c.c.);⁵⁵⁶ insanın, ihyanın, rızık ve bütün işlerin döndürülmesinde rubûbiyyeti sabit olduğu için ibadete müstehak⁵⁵⁷ olduğu vurgulanıyor.

Rubûbiyyet tasvirleri ile beraber ubûdiyyetin sadece Allah'a karşı yapılmasının gerekliliğini gösteren diğer bir âyet: *“Allah, geceyi gündüzün içine sokar, gündüzü de*

⁵⁵⁰ Kasas 28/88, Ankebût 29/ 17, Muhammed 47/19.

⁵⁵¹ A'râf 7/54.

⁵⁵² et-Taberî, *Câmi 'u'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'ân*, 12/4.

⁵⁵³ el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, 2/229.

⁵⁵⁴ İbn 'Âşûr, *Tefsiru't-tahrîr ve't-tenvîr*, 8/169.

⁵⁵⁵ Yûnus 10/31- 32.

⁵⁵⁶ el-Kurtubî, *el-Câmi li-Ahkâmi'l-Kur'an*, 8/335-336.

⁵⁵⁷ el-Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, 3/112.

gecenin içine sokar. Güneşi ve Ay'ı da koyduğu kanunlara boyun eğdirmiştir. Her biri belirli bir vakte kadar akıp gitmektedir. İşte bu, Allah'tır, Rabbinizdir. Mülk yalnızca O'nundur. Allah'ı bırakıp da ibadet ettikleriniz, bir çekirdek zarına bile hükmedemezler. Eğer onları çağırırsanız, çağrınızı duymazlar. Duysalar bile çağrınıza karşılık veremezler. Kıyamet günü de sizin ortak koştuğunuzu inkâr ederler. Bunları sana hiç kimse, hakkıyla haberdar olan (Allah) gibi haber veremez."⁵⁵⁸ Bütün bu işleri yapan ancak bunların maliki olabilir. Madem O maliktir, o zaman bütün ibadetler de O'na olmalıdır. Allah'a (c.c.) yaklaşmak için ibadet edip, ihtiyaçlarını arz ettiklerini söyledikleri, görmeyen ve işitmeyen putların, kıyamet günü onları tekzip edeceklerini⁵⁵⁹ haber veren bu âyet insanları, Allah'ın şeriksiz rubûbiyeti, konusunda düşünmeye sevk ediyor. Yapılan işlere dikkatlerini çekiyor. Mâlikiyetine vurgu yapıyor.

Ayrıca insanın gafil yönünden de şöyle bahsediliyor: "*Hani Rabbin (ezelde) Âdemoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" demişti. Onlar da, "Evet, şahit olduk (ki Rabbinizsiniz)" demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü, "Biz bundan habersizdik" dememeniz içindir.*"⁵⁶⁰ Allah (c.c.), Âdemoğlunun rubûbiyetini kabul ettiklerine dair "evet" diyerek verdikleri sözü kıyamet günü inkâr etmemeleri için melaikeyi de şahit tutmuştur.⁵⁶¹ Çoğunluğun lisan-ı hâl ile olduğunu kabul ettikleri misak olayında evet denilmek suretiyle rubûbiyyet-i ilahinin itirafı söz konusudur. Allah'ın, yarattıklarına verdiği idrak ile rubûbiyyetinin delillerini ve vahdaniyetinin şahitlerini görüp itiraf etmelerini sağlamıştır.⁵⁶² Dolayısıyla, "İlk insandan itibaren her bir fertle bizzat yapılan bu sözleşme, temelde Allah'a ubudiyeti/kulluğu içermektedir."⁵⁶³

Kur'ân-ı Kerim'deki şu âyette, "*Biz gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık.*"⁵⁶⁴ İnsanın yaratılışına dikkat çekilirken diğer mahlukâtın özelliklerini kendisinde cem etmesi, birçok nimete sahip olması ve dış görünüşü ile de yaratılanların en güzeli olması nazara verilmektedir.⁵⁶⁵ Yaratılışına dikkat çekilen insanın yaratılış

⁵⁵⁸ Fâtır 35/13-14.

⁵⁵⁹ er-Râzî, *Mefâtîhu'l Gayb*, 26/228-229.

⁵⁶⁰ A'râf 7/172.

⁵⁶¹ el-Kurtubî, *el Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 7/318.

⁵⁶² Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli*, 2/1120-1121.

⁵⁶³ Ahmet Küçük, *Kur'an'da Toplumsal Sınanma*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2007), 282.

⁵⁶⁴ Tin 95/4.

⁵⁶⁵ el- Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, 5/323.

gayesi de şu şekilde özetlenmektedir: “*Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.*”⁵⁶⁶ Cin olsun insan olsun bütün mahlukât Allah’a, kulluk etmek, O’nun meşietine boyun eğmek zorundadır.⁵⁶⁷ Hoşlarına gitsin veya gitmesin Allah’ın (c.c.), rubûbiyyetini kabul ettiklerini ibadetleri ile gösterip ubûdiyyetin gereğini yerine getirmekle mükelleftirler.⁵⁶⁸ Sorumluluğunu yerine getirmeyen insanın âkıbeti de şöyle anlatılmaktadır: “*Sonra onu, aşağıların en aşağısına indirdik.*”⁵⁶⁹ Azgınlamış, dalâlete sapmış, yaratılış gayesini unutup hayvan gibi hareket eden insan,⁵⁷⁰ kendisine verilen nimete karşı şükretmediği ve Allah’a (c.c.) karşı ubûdiyyet vazifesini layıkıyla yerine getirmediği için⁵⁷¹ bu tehdid ile karşı karşıya kalmıştır. Yaratılışının gayesi rubûbiyyeti ilâhiyeye karşı ubudiyetle mukabelede bulunmak olan insanın, bunu yapmadığı zaman güzel yaratılışının aksi ile cezalandırılmasından haber veriliyor.

Şu âyette de, Allah’a karşı ubûdiyyetin gerekliliği şöyle ifade ediliyor: “*İşte sizin Rabbiniz Allah. O’ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O, her şeyin yaratıcısıdır. Öyle ise O’na kulluk edin. O, her şeye vekil (her şeyi yöneten, görüp gözeten)dir.*”⁵⁷² Rab denilince ilk akla gelen, zâtı ve sıfatı bakımından vâhid olan ve ibâdete layık olan Allah, gelmelidir. Zira mahlukâtın yaratıcısı, terbiye edicisi, sahibi, vekili, eğiticisi, işlerini düzenleyen ve rızıklarını veren O’dur. O’ndan başka ilâh yoktur ve bütün mevcudatın bütün işleyişini düzenleyen yine O’ dur. Bundan önce her şeyi yarattığı gibi bundan sonra da yaratacak olan Allah, ilâh ve mâbud olmaya layıktır. Bundan dolayı mâbud olarak sadece O, tanınmalıdır.⁵⁷³ Dolayısıyla her şeyin yaratıcısı olan Allah’a, tam bir teslimiyet ile imân edip ibadet etmek vaciptir. Yarattıklarının faydasını gözetip onları koruyan Allah, kullarının duâlarını işittir. Teslimiyetlerini ve itaatlarını görür ve onların neye ihtiyaçları olduğunu bilir. O, bütün mahlukâtın vekili ve kefilidir.⁵⁷⁴ Bundan dolayı bütün tesbih, takdis, hamd ve sena O’na olmalıdır.

İnsanın da diğer mahlukât gibi Allah’a, boyun eğmesini ve dinî ile âmil olmasının gerekliliği de şu âyetlerde ifade ediliyor: “*Göklerdeki ve yerdeki herkes ister istemez*

⁵⁶⁶ Zâriyât 51/56.

⁵⁶⁷ el-Beğavi, *Meâlimu’t-Tenzil*, 7/380.

⁵⁶⁸ el-Kurtubî, *el Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’an*, 17/55.

⁵⁶⁹ Tin 95/5.

⁵⁷⁰ Merâğî, *Tefsîru’l-Merâğî*, 30/195.

⁵⁷¹ es-Sâbûni, *Safvetu’t-Tefâsîr*, 3/533.

⁵⁷² En’âm 6/102.

⁵⁷³ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, c. 4/705

⁵⁷⁴ er-Razi, *Mefâtihu’l Gayb*, 13/95

O'na boyun eğmişken ve O'na döndürülüp götürülecekken onlar Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar?"⁵⁷⁵ Yerdeki ve gökteki her şey, Allah'ın rubûbiyyetini tasdik edip, O'nun emirlerine boyun eğiyorlar. Yaratılan her şey zorunlu olarak Allah'ın (c.c.) tevhîd ve ulûhiyyetine karşı ubudiyyet ile mukabelede bulunuyor.⁵⁷⁶ Ancak insanların bazıları Allah'ın ve Râsulünün dinini, şöhet, mal ve para yüzünden riyâkarlık yaparak terk ediyorlar. Böyle yapmakla yaratıcıları olan Allah' a karşı açık bir nankörlükte bulunuyorlar.⁵⁷⁷

Şu âyette de şöyle buyrulmuştur: "*Bana kulluk edin. İşte bu dosdoğru yoldur, diye emretmedim mi?*"⁵⁷⁸ Yani Allah'ın, vahdaniyyetini kabul ederek, O'na itâat etmektir. Bu (هَذَا) kelimesi, Allah'ın, Rahmân'a itâat ve şeytana isyan konusunda onlara tavsiye ettiği şeye işaret eder. "Sırat-ı Müstakim" yani dosdoğru ve düzgün yol demektir ki ondan daha düzgün hiçbir yol yoktur.⁵⁷⁹

Kur'ân'da Allah, şöyle buyurmaktadır: "*Kim Allah'a ve Peygambere itaat ederse, işte onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, siddiklerle, şehidlerle ve iyi kimselerle birlikte dirler. Bunlar ne güzel arkadaştır.*"⁵⁸⁰ Yani Kim Allah'a ve Râsulüne itaat noktasında kendisine emredilene yaparsa, imanları için hayırlıdır. Bu onları dalâletten ve nifâktan uzaklaştırır. İtaatlerinin neticesi olarak onları, dosdoğru yola iletmekle büyük bir sevap verir. Bu dosdoğru yol da şöyle tarif edilmektedir: Kim Allah ve Râsulünün emrettiğini yapar ve yasakladıklarından sakınırsa, Allah, onları ebedi âlemde kendine yakın olanlarla birarada bulduracaktır. Bunlar da; Nebiler, siddikler, Allah yolunda şehit olanlar ve salihlerdir. Bu da Allah'ın, fazl ve ihsanındandır.⁵⁸¹ Bu âyetler Allah'a ve Râsulüne itâatin, neticesinin ne kadar güzel sonuçlar doğurduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Ubûdiyyetin ancak samimi bir iman ile yapılabileceğine şöyle değiniliyor: "*İnsanlardan öylesi de vardır ki, Allah'a kıydan kenardan kulluk eder. Eğer kendisine bir hayır dokunursa, gönlü onunla hoş olur. Şâyet başına bir kötülük gelirse, gerisingeri (küfre) dönüverir. O dünyayı da kaybetmiştir, ahireti de. İşte bu*

⁵⁷⁵ Âl-i İmrân 3/83.

⁵⁷⁶ et-Taberî, *el-Câmi 'u'l-Beyân*, 6/563.

⁵⁷⁷ er-Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 8/282.

⁵⁷⁸ Yâsin 36/61.

⁵⁷⁹ en-Nesefî, *Medarikü't-Tenzîl*, 3/109.

⁵⁸⁰ Nisa 3/69.

⁵⁸¹ es-Sâbûni, *Safvetu't-Tefâsîr*, 1/263.

apaçık ziyanın ta kendisidir."⁵⁸² Allah'ın, dinini kalpten benimsemeyip görünüşte benimseyen bazı insanlar istediklerini elde ettikleri sürece dini benimserler. Sıkıntıya düştüklerinde veya istediklerini elde edemediklerinde ise gerisingeri dönüp giderler. Bunlar çok mal elde ettiklerinde, sağlıklı olduklarında, mal ve şöhret elde ettiklerinde veya eşleri erkek çocuk doğurduğunda bu din güzeldir derler. Ancak aksi durumlarda ise isyan edip kaçarlar. Yani bunlar dini samimi bir şekilde benimsemiş kimseler değildir.⁵⁸³ Nankör insan profilini çizen bu ve benzeri âyetler ubûdiyyetin her durumda Allah'tan (c.c.) geleni kabul etmek olduğunu bildiriyor.

Ayrıca şu ayetlerde de başta Peygamber (s.a.v) olmak üzere bütün Müslümanlara Allah'a, teslim olduklarını söylemelerinin önemi üzerinde duruluyor: *"De ki: "Şüphesiz bana, dini Allah'a has kılarak O'na ibadet etmem emredildi. Bana, müslümanların ilki olmam da emredildi. De ki: "Ben dinimi Allah'a has kılarak sadece O'na ibadet ediyorum."*⁵⁸⁴ Peygamber'e (s.a.v.) Allah'a, ihlas ile ibadet etmesinin ve ilk Müslüman olmasının emredildiğini söylemesi isteniyor. Bununla kendisinin de bir kul olduğunu ve Allah'ın, emirlerine ilk olarak kendisinin uyduğunu göstermesi isteniyor. Böylece diğer Müslümanların da aynı yolu takip etmeleri sağlanmış oluyor.⁵⁸⁵ *"Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, deyin ki: "Şahit olun, biz müslümanlarız."*⁵⁸⁶ Rasulûllah (s.av.), Allah'ı, kabul ettikleri halde şirk koşanları sadece Rableri olan Allah'a, ibadete çağırıyor. Allah'a inandıkları halde, O'na itâatten, O'nun bir olduğunu kabul etmekten ve kulluğu sadece O'na tahsis etmekten yüz çevirenlere yapılan bir hitaptır. Yani bu hitap ile şahit olun ki biz Müslümanız ve biz kulluğu sadece Allah'a, has kılar ve teşekkürü sadece bize nimetler ihsan edene yaparız, mesajı verilmektedir.⁵⁸⁷

Allah'ın, Kur'an'da geçen bu vb. âyetlerle ubûdiyyetin O'na karşı yapılması gerektiğine işareti dahi, Rubûbiyyetinin icrası diye düşünülebilir. Çünkü bu âyetlerle, insanın dikkati Rabbine çevirmekle beraber, ubûdiyyetin sınırlarının yine O'nun tarafından belirlendiği açıkça görülebilir. İnsanın abd kimliğinin açık bir şekilde vurgulanması insanın Rabbine karşı sorumluluklarının belirlendiği ve o çerçevede

⁵⁸² Hac 22/11.

⁵⁸³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 3/146.

⁵⁸⁴ Zümer 39/11-12.

⁵⁸⁵ Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmud b. Abdillâh el-Âlûsî, *Rûhü'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*. thk. Ali Abdülbari Atiyye. (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415/1995), 89.

⁵⁸⁶ Âli İmrân 3/64.

⁵⁸⁷ el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, 2/393.

hareket etmesi gerektiğini göstermektedir. Allah'ın, ubudiyyetin, yani kulluğun kendisine has kılınmasını istemesinin nedeni insanın yaratılış gayesine dönmesini sağlamaktır. Dolayısıyla insan asıl vazifesinin kulluk yani ubûdiyyet olduğunun bilincine vardığı zaman En'âm 162.⁵⁸⁸ âyetteki hükmü hayatına tatbik etmiş olur. Ubûdiyyetin yalnızca Allah'a, yapılması insanı, arzularına ve başkasına karşı ubûdiyyetten koruyup en yüksek makama çıkarır.⁵⁸⁹

Ubûdiyyet; imanın ve islamın gerektirdiği tarzı hayata geçirmektir. Teslimiyetten ibaret olan İslam, Allah'tan gelen her şeye boyun eğmek ve isyanı terk etmektir. Allah'ın (c.c.) vâcibu'l-vücûd olduğunu kalben tasdik etmek ve tevhidi ikrardan ibaret olan iman ise yaratılan her şeyin O'nun tedbiri ve tasarrufu altında olduğunu bilmektir.⁵⁹⁰

Kur'ân, rubûbiyyeti Allah'ın, yaratmaya dair bütün fiilleri olarak sunarken, abdin kutsal saydığı şeylere karşı davranışlarını da ubûdiyyet olarak nitelendirmektedir. Mahlûkatın yaratılması, tedbiri, terbiyesi, rızıklandırılması ve ıslahı rubûbiyyet, abdin; teslimiyet, tevekkül, rıza ve ibadet gibi fiilleri ise ubûdiyyet kapsamına girmektedir.

2.1.3. Rubûbiyyetin İnsan Hayatına Duâ ile Tezahürü

Yaratıcı olan Allah (c.c.) ve yaratılan insan, karşılıklı iletişim yoluyla, birbirleriyle yakından ilişkilendirilmektedir; yaratıcı olarak ilk adımı atan, elbette, Allah'tır.⁵⁹¹ Gönderdiği peygamberler ve indirdiği kitaplar ile kendisini kullarına tanıtmakla beraber, onlardan neler istediğini ve onları niçin yarattığını açıkça bildirmektedir. Dolayısıyla insan, Allah'ı ve Râsulünü sevmek, Allah'a karşı haşyet (korku), O'na yönelmek, O'nun hükmüne sabır göstermek, nimetlerine şükretmek, O'ndan gelen her şeye razı olmak, O'na tevekkül etmek, rahmetini ummak ve azabından korkmak gibi bütün fiilleri ihata eden ibadet⁵⁹² için, yaratılmıştır.

⁵⁸⁸ “Ey Muhammed! De ki: “Şüphesiz benim namazım da, diğer ibadetlerim de, yaşamam da, ölümüm de âlemlerin Rabbi Allah içindir.” En'âm 6/162.

⁵⁸⁹ Ali Bin Nayif Eş-Şuhud, *el insanu beynel ubudiyeti lillah ve ubudiyeti lil abid*, (2012).2.

⁵⁹⁰ er-Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 17/289.

⁵⁹¹ İzutsu, *Kur'ân'da Tanrı ve İnsan*, 125.

⁵⁹² İbn Teymiyye, , *el Ubudiyye*, 44.

İnsanın ibadet için yaratıldığı âyette şöyle ifade ediliyor: “*Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.*”⁵⁹³ Yani Allah’a (c.c.) ibadet etmek için yaratılan cinlerin, insanların ve bütün mahlûkatın ubudiyeti kabul etmeleri isteniyor.⁵⁹⁴ Ve şu âyette de: “*Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin ki, Allah’a karşı gelmekten sakınasınız.*”⁵⁹⁵ Ey insanlar! İbadetiniz ile amelî, kavlî ve itikadî manada Allah’ın, birliğine şehâdet ediniz. Allah’ın size haram kıldığı muharremattan uzaklaşıp O’na isyandan sakınınız.⁵⁹⁶ Yani umumi bir hitap ile kâfirlere tevhidî, asiye itaati, münafiğa tevhidde ihlası, muti olanlara ise itaatte devam ve sebatı emrediyor.⁵⁹⁷

Zikredilen âyetler ile insanın niçin yaratıldığını ifade edilirken, insana değer verilme sebebini de şu şekilde açıklanıyor: “*قُلْ مَا يَعْبُؤُا بِكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ...*” “(Ey Muhammed!) De ki: “*Duânız olmasa, Rabbin size ne diye değer versin!*”⁵⁹⁸ Allah’ın (c.c.) sizi, dine ve tâate çağırması ve sizin buna icabet etmeniz sizi Rabbiniz katında değerli kılar. Aksi takdirde O’nun katında ne değeriniz olurdu ki?⁵⁹⁹ Sanki insanın, ubudiyeti olmazsa Allah’ın, ona değer vermeyeceği, insanın ancak ibadeti ve duâsı ile değer kazanacağına dikkat çekilmektedir.⁶⁰⁰ Dolayısıyla insanın, Allah katında değer kazanması için ibadetini ve duâsını doğru şekilde yapması gerekir. Böylece insan, sahih imanının gereği olan fiili ve kavliyle Allah’ın, ulûhiyyetini ve rubûbiyyetini kabul ettiğini açık bir şekilde ilan etmiş olur.⁶⁰¹

Bu âyette geçen duâ kelimesi ile istenen ister ibadet olsun, ister duâ olsun fark eden bir şey olmaz. Zira burada istenen ubûdiyyetin izharı ve ilanıdır. İbadet veya duâ, her iki kavramın neticesi de insan açısından aynıdır. Allah’ın (c.c.) Rubûbiyyetini görmesi, yani mâlik, mabud, vehhab olan zatın kulunu istediği şekilde terbiye ettiğini düşünmesi ve istenilen şeye uyması gerektiğini bilmesidir. Yani ashabın dediği gibi “*سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا*” yani “işittik ve itaat ettik.” deyip, teslimiyet göstermesi ve Allah’ın emirlerine koşulsuz bir şekilde boyun eğmesidir.

⁵⁹³ Zâriyât 51/56.

⁵⁹⁴ es-Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-hisân f tefsiri'l- Kur'an*, 5/306

⁵⁹⁵ Bakara 2/21.

⁵⁹⁶ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 1/399.

⁵⁹⁷ es-Semerkindî, *Bahru'l-Ulûm*, 1/33.

⁵⁹⁸ Furkan 25/77.

⁵⁹⁹ er-Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 17/294.

⁶⁰⁰ ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 24/489.

⁶⁰¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/90.

Kur'ân-ı Kerim'de, yalnızca Allah'a, duâ edilmesi ve başkasının O'na ortak koşulmaması şu şekilde emredilmektedir:“(Resûlüm!) De ki: Ben ancak Rabbime yalvarırım ve O'na kimseyi ortak koşmam.”⁶⁰² Yani ey Rasulüm ben sadece tek olan Rabbime yalvarırım. Onun dışındaki hiçbir şeye yalvarmam. Sizin O'na şirk koştuklarınızdan yani zararları ve faydaları olmayan putlarınızdan uzağım.⁶⁰³

Sonsuz güç ve kudret sahibi olan Allah'a karşı aczin, fakrın ve talebin ifadesi olan ubudiyetin, çeşitli şekillerde gösterilmesi gerekmektedir. İbadetin her çeşidi teslim ve itaat noktasında Allah'ın, hâkimiyetini kabul edip Rubûbiyyetinin tecellilerini görmeye vesiledir. Allah'a, su ve hava kadar muhtaç⁶⁰⁴ olan insan duâsıyla O'na yaklaşmaya çalışırken Rubûbiyyetin tecellisine yakinen şahit olabilir. Zira Allah, kuluna yakınlığını şöyle ifade etmektedir:“وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي ”, “ Kullarım, beni senden sorarlarsa, (bilsinler ki), gerçekten ben (onlara çok) yakınum. Bana dua edince, dua edenin duasına cevap veririm. O hâlde, doğru yolu bulmaları için benim davetime uysunlar, bana iman etsinler. “⁶⁰⁵ Kuluna yakınlığını sanki kulu doğrudan anlasın diye Allah, “Ben yakınum” diyerek ifade etmiştir. Bu duâ veya seslenme halinin birçok bakımdan O'nun büyüklüğüne işaret ettiği muhakkaktır. “Ben yakınum” ifadesi, duâ edene Allah'ın (c.c.) kolayca cevap vereceğini ve kendisinden bir şeyler isteyenin ihtiyacını, onlara vereceğini ifade etmek için kullanılmış olabilir. Dolayısıyla kendisine bu kadar yakın olan yaratıcısına kulların da kendilerini iman ve itaate çağıran Rablerine iman ve itaat ile karşılık vermeleri ve sadece O'na duâ etmeleri gerekir.⁶⁰⁶

Duâ edenin zihni, Allah'tan başka şeylerle meşgul olduğu sürece Allah'a, duâ etmiş olmaz. İnsan her şeyden vazgeçince, hak olan Allah'ın, ma'rifetini elde etmiş olur. Aradaki araçlar ortadan kalkınca, yakınlık meydana gelir. Abd, kendi nefsinin isteklerini önelediği sürece, Allah'a, yaklaşamaz. Çünkü bu istekler onu Allah'a, yaklaşımdan alıkoyar. Dolayısıyla duânın, Allah'a, yakın olmayı ifâde ettiği ortaya çıkmaktadır.⁶⁰⁷ Bundan dolayı duâ, ibâdetlerin en üstünüdür. Rabbimiz şöyle diyor:

⁶⁰² Cin, 72/20.

⁶⁰³ es-Sâbûni, *Safvetu't-Tefâsîr*, 3/406.

⁶⁰⁴ Alexis Carrel, *Dua*,

⁶⁰⁵ Bakara 2/186.

⁶⁰⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 5/261.

⁶⁰⁷ Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli*, 7/3163.

وَقَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ , “Bana dua edin, duanıza cevap vereyim. Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler, aşağılanmış bir halde cehenneme gireceklerdir!”⁶⁰⁸ duâlarınızı, ibadetlerinizi kabul ederek sizi mükâfatlandırayım.⁶⁰⁹ Duâ, kulun dünyadaki her şey ile irtibatını kesip âlemlerin Rabbi olan Allah’a, yönelmesi ve O’nunla dertleşmesidir. O’nun her alandaki hâkimiyetini görmesi ve O’na olan ihtiyacını her haliyle göstermesidir. Dolayısıyla duâ, sanki Allah, kulunu dinliyormuş ve ona cevap veriyormuş gibi,⁶¹⁰ abd ile Rab arasında gerçekleşir.

Allah, kuluna her halükarda cevap vermeye çalışır ve kullarına cevap verme nedenini de şu şekilde ifade etmektedir: “Rabbiniz şöyle dedi: “Bana dua edin, duânıza cevap vereyim. Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler aşağılanmış bir hâlde cehenneme gireceklerdir.”⁶¹¹ Amelin en faziletlisi olan duâ, fâkirliğin ve yoksunluğun ifadesi olup yapıldığı zaman yayından fırlatılmış ok gibi muhakkak ki hedefini bulur ve uygun cevap verilir. Bu bazen istenenin aynı şekilde verilmesi, bazen musibetin önüne geçmesi, bazen de sevap olarak yazılması şeklinde olur.⁶¹² İbadet olarak düşünüldüğünde ise bunu yapmaktan kibirlenenlerin veya başka şeylere ibadet edenlerin bunun karşılığında uğrayacağı azabı haber veriyor.⁶¹³ Bundan dolayı Kur’ân, isticabe kavramını son derece önemsemektedir. Sahte ilâhların cevap verme kudretine sahip olmadıklarını, kâfirlerin Allâh'tan (c.c.) başka taptığı ilâhların, onlara hiçbir faydalarının olamayacağını haber veriyor. Dolayısıyla o sahte ilâhlara ne kadar yakarırlarsa yakarsınlar onların dualarına cevap veremeyeceklerini anlatır. Zira onlar, işitmezler; işitseler bile, asla cevap veremezler. Bundan dolayı onlara yapılan duâlar, karşılıksız kalır.⁶¹⁴

Rabbin rubûbiyetiyle terbiye edilen abdin, ubûdiyyetiyle mukabelede bulunması Rab ve abd ilişkisinde önemlidir. Bu ilişkide kul, imanı, ibadeti ve zikri ile Allah’ın, muhabbetini ve dolayısıyla dostluğunu kazanabiliyor. Yaptığı ibadet, zikir ve duâ ile

⁶⁰⁸ Mü’min 40/60.

⁶⁰⁹ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerim’in Türkçe Meâli*, 7/3163.

⁶¹⁰ Carrel, *Dua*, 55.

⁶¹¹ Mü’min 40/60.

⁶¹² et-Tüsterî, *Tefsîru’t-Tüsterî*, 136.

⁶¹³ et-Taberî, *el-Câmi’u’l-Beyân*, 9/45.

⁶¹⁴ İzutsu, *Kur’ân’da Tanrı ve İnsan*, 89.

Rabbinin dostluğunu ve muhabbetini kazanan abdin bu yaptıkları elbette karşılıksız kalmayacaktır. Duâsına icâbet edilecektir.⁶¹⁵

Acz, fakr ve aşkın ifadesi olan duâ, olayların arkasındaki gerçeği göstermesi açısından aynı zamanda bir hikmet öğretmenidir. Zira duygunun ve ihtiyacın dışında aklı da beslediği için ona olayların arkasındaki hikmeti gösterir. Bir bilinç ve kavrayış kazandırır.⁶¹⁶ Yani Kur'ân'ın istediği zaviyeden bakıp ona göre hadiseleri değerlendirmeye sevk eder. Böylece abd Rabbine duâsı ile yaklaşıp kendisini yaratan yaratıcısıyla ruhen bir bağ kurar. Bütün ibadetlerde olduğu gibi duâda da amaç abdin, Rabbine yaklaşmasıdır.⁶¹⁷

2.1.4. Rubûbiyyet ve Ubûdiyyet Açısından Duâ

Bütün mahlukâtın hal diliyle Rabbine karşı şükrü de içine alan ubûdiyyeti ile mukabelede bulunduğu bir âlemde yaratılmışların en üstünü olan insanın, Rabbine duâ ve ibadet ile yönelip ubdiyyetini ilân etmemesi mümkün değildir.⁶¹⁸ Abd (kul) olarak bu ihtiyacını, acizliğinin, fakirliğinin ve sonu gelmeyen isteklerinin tercümanı olan duâ ile her şeyin dizgini elinde olan Rabbine iletir. Zira Ubûdiyyet makamının en yükseği olan duâ, insanın, Allah'a (c.c.) karşı eksikliğinin bir ifadesidir.⁶¹⁹ O'nun (كُنْ) "Ol"⁶²⁰ demesi bütün ihtiyaçlarının karşılanması için yeterlidir. İnsan, bu bilinç ile hareket ettiği zaman, Rabbine olan ihtiyacının şiddetini fark eder. Bu durum, abd ile Rab arasındaki iletişimin güçlü olmasını sağlar.

Allah'a, su ve hava kadar muhtaç olan insan,⁶²¹ tarih boyunca, Rububiyetin hakikatını anlamaya çalışmıştır. Ubûdiyyeti cihetiyle Rabbiyle iletişimini güçlendirmek için yaratılan insan, geçmişten günümüze ve dünya döndükçe devam edecek olan bir ilişki için doğru iletişim yolunu bulmak zorundadır. Zira bu ilişkide âlemlerin Rabbi ile aciz, ihtiyaçları sonsuza kadar uzanan ve aynı zamanda da mahlukâtın en şerefli olan insan söz konusudur. Dolayısıyla aciz, fakir ve ihtiyaç sahibi olan abdin bütün

⁶¹⁵ Pak, *Kur'an'da Kulluk*, 25.

⁶¹⁶ Ali Şeriatî, *Dua*, trc. Derya Örs, Ankara: Fecr yay. 2020, 87.

⁶¹⁷ H.Mehmet Soysaldı, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Duâ*, (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat), 21.

⁶¹⁸ Osman Cilacı, *Psiko- Sosyal Açıdan İlahi Dinlerde Dualar*, (Konya: Eser Matbaacılık, 1982), 36.

⁶¹⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 2/207.

⁶²⁰ Yâsîn Suresi 36/ 82.

⁶²¹ Alexis Carrel, *Dua*,

taleplerini yerine getirebilecek olan Rabbini doğru tanınması gerekmektedir. Bunun için de müracaat kaynağı, her konuda olduğu gibi Allah'ın gönderdiği vahiy olmuştur.

Mesela hata yaptığında ne yapması gerektiği Rabbi tarafından kendisine bildirilen ilk insanın halini Kur'ân'ı Kerim şöyle tarif ediyor: *“Bunun üzerine Âdem, Rabbinden bazı kelimeler öğrenip belledi de O'na yöneldi. O'da onun tövbesini kabul etti.”*⁶²² Bu âyet, insanın tevbe ve istiğfarı da içine alan duânın nasıl yapılması gerektiğini vahiy yoluyla öğrendiğinin bir kanıtıdır. Kur'ân-ı Kerim'deki duâ ayetlerine bakıldığı zaman, Rab ve abd arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiği açıkça belirtilmiştir.

Mesela: *“De ki: “Duanız olmasa, Rabbim size ne diye değer versin!”*⁶²³ İnsanın duâsı ile Allah (c.c) katında değer kazanacağı ifade edilmektedir. Verilen bu mesajla, insanın kendini ve yaratıcısını tanınması istenmektedir. Abd ve Rab arasındaki iletişimin güçlü olmasında en etkili yol, kulun yaratıcısı hakkındaki marifetine bağlıdır. Kendisindeki eksikliği fark eden ve yaratıcısının gücünü ve kudretini gören kul elbette Rabbine yönelir, duâ eder ve ibadetini O'na has kılar. Duâ eden kul, Allah'a hitap ederken O'nun sıfatlarını, makamını, âlem ile ilişkisini düşünür. Rabbi ile olan ilişkisinde, O'nun idaresinin, tedbirinin, azâmetinin ve sıfatlarının niteliğini duâ diliyle beyan eder.⁶²⁴

Bir istekle son bulan duâ, insanın, her şeyin sahibine, O'nu sevdiğini, nimetlerinden dolayı O'na şükrettiğini bildirmektir. Ayrıca ne olursa olsun, O'nun kendisinden istediklerini yerine getirmeye hazır olduğunu göstermektir.⁶²⁵ Bunun aksine olan davranışları Allah (c.c.) şöyle ifade etmektedir: *“De ki: “Sizler, açıktan ve gizlice O'na ‘Eğer bizi bundan kurtarırsa, elbette şükredenlerden olacağız’ diye dua ederken, sizi karanın ve denizin karanlıklarından (tehlikelerinden) kim kurtarır?”*⁶²⁶ Allah (c.c.), rahat zamanlarında kendisi ile beraber başkalarına da duâ edip yardıma çağırınları, zorlu ve sıkıntılı zamanlarında yalnızca kendisine duâ ederek yardıma çağırılmalarından dolayı, *“Sonra da siz şirk koşarsınız.”* ifadesi ile ağır bir şekilde azarlamaktadır.⁶²⁷

⁶²² Bakara 2/37.

⁶²³ Furkan 25/77.

⁶²⁴ Ali Şeriati, *Dua*, s.69.

⁶²⁵ Carrel, *Dua*, s.41.

⁶²⁶ En'âm 6/63.

⁶²⁷ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, 7/8.

Ayrıca: “Sizi karada ve denizde yürüten Allah'tır. Bulduğunuz gemi, içindekileri güzel bir rüzgârla götürürken yolcular neşelenirler; bir fırtına çıkıp da onları her taraftan dalgaların sardığı ve çepeçevre kuşatıldıklarını sandıkları anda ise Allah'ın dinine sarılarak, "Bizi bu tehlikeden kurtarırsan and olsun ki şükredenlerden oluruz" diye O'na yalvarırlar.”⁶²⁸ Âyetlerinden de anlaşılacağı üzere, insan inanmasa bile zorlandığı anda yaratıcısına döner. Aczini ifade eder ve yardım talebinde bulunur. Bir nevi ubûdiyyet tavrını takınır. Her ne kadar bu geçici bir süre için olsa da! Aslında duâsıyla ubûdiyyetini ilan ediyor.

“İnsanlar pek çok durumda çaresiz kaldıklarını, sorunları çözmeye güç yetiremediklerini ve Allah'ın yardımına muhtaç olduklarını hissederler. Hastalık, doğal afet gibi durumlarda duâ ederek Allah'a sığınma ihtiyacı duyarlar. Bu durum insanların duâlarına güçsüzlük ve çaresizlik bilincinin hakîm olduğunu gösterir. İster Allah'a inansın ister inanmasın, çaresizlik durumlarında duâ ihtiyacının ortaya çıkması, kişinin benliğindeki doğal inanma eğiliminin harekete geçtiğinin kanıtıdır.”⁶²⁹

İnsanın, Allah'a, boyun eğmesinin ve kendi zilletinin ifadesi olan ubûdiyyetten çekinmemesi,⁶³⁰ bunu duâ ile de göstermesi gerekiyor. İşte bu noktada yine Kur'ân ubûdiyyetin Allah'a (c.c.) has kılınmasının gerekliliğini daha ilk sûrede gösteriyor: *إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ* “Rabbimiz! Ancak sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz.” Yani ey Rabbim; başkasına değil ancak sana boyun eğer, sana kulluk eder, sana ibadet ederiz. Ey Rabbimiz, yaptığımız ibadetlerde, itaatlerde ve bütün işlerimizde ancak senden yardım bekleriz. Senin dışında hiç bir varlıktan yardım beklemeyiz.⁶³¹ Böylece Fatihâ'nın tam ortasında konuşma hakkı, insanın sosyal vicdanına ve kulluk diline verilmiş ve bu sözleşme ile insanın kulluk dilinden ve sosyal vicdanından bu şekilde dile getirilmiştir.”⁶³²

“Dua, daha çok, ruhun iç âleme doğru bir geçişe benzemektedir. Genellikle duâ, bir şikâyetten, bir ıstırap çılgılığında, bir yardım dilemeden ibarettir. Bazen her şeyin üstünü ve ezeli aslisinin huşu içinde bir nevi teması olmaktadır. Duâyı, ruhun Allah'a

⁶²⁸ Yûnus 10/22.

⁶²⁹ Abdurrahman Kasapoğlu, “İnsanın Çaresizliği ve Fıtratın Uyanışı”, *Kelam Araştırmaları* 3:1 (2005), SS.61-90, s.15.

⁶³⁰ er-Râzî, *Mefâtîhu'l Gayb*, 2/435.

⁶³¹ et-Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 1/139

⁶³² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/112-113

yükselişi şeklinde de tarif etmek mümkündür. Yahut da hayat harikasını, mucizesini yaratan bir varlığa karşı gösterilen sevgi ve tapma şeklinde... Hakikaten dua, insanın görünmez bir varlıkla, mevcudatın yaratıcısıyla, hepimizin kurtarıcısı ve koruyucusuyla fikren ve hissen ilişkiye geçmek için yapılan gayreti temsil eder.”⁶³³ Ubûdîyyetin ilanı olan duâ, Kur’ânın birçok âyetinde insana bir nevi öğretiliyor. Bu âyetlerle zihinlerde Allah’ın Rubûbiyyeti inşa edilirken ubûdîyyetin Allah’a, has kılınması sağlanıyor.

Mesela şu âyetlerde de insana nasıl duâ etmesi gerektiği şöyle öğretiliyor: اُدْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ “Rabbimize alçak gönüllüce ve için için dua edin. Çünkü O, haddi aşanları sevmez.”⁶³⁴ Yani ey insanlar, hiç kimseyi çağırmadan sadece Rabbinizi çağırın. Duâlarınızı O’nun rubûbiyyetini ve vahdaniyyetini kabul etmiş ve boyun eğmiş bir şekilde huşu içinde ve gizlice sadece O’na yapınız.⁶³⁵ Peygamber’in (s.a.v.) “Duâ ibadetin özüdür.” dediği gibi duâ aynı zamanda bir ibadettir. Fakat taklit edilmez bir ibadettir. Zira duâ kişi aczini anladığı ve ihtiyacını hissettiği anda ortaya çıkar. Böyle bir durumda insan doğal olarak Rabbine yönelir.⁶³⁶ Bu durumda Rabbine riyadan uzak, gizlice seslenmesi ve huşu içinde yalvarması daha evladır.⁶³⁷

Allah (c.c.) şu Ayette de: وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا “En güzel isimler Allah’ındır. O’na o güzel isimleriyle dua edin.”⁶³⁸ Müşrikler, isimlerin sayısı artınca zatın sayısının da artacağını düşündüler ve her bir puta farklı bir isim verdiler. Bunun üzerine Allah, esmasının sayısının ispatı zatının sayısının ispatı olmadığını bilakis bir şeyin muhtelif isimlerle çağrılmasının mümkün olduğunu bildiriyor. Allah (c.c.), en güzel isimlerin⁶³⁹ kendisine ait olduğunu dolayısıyla bu isimlerle kendisine seslenilmesi gerektiğini haber veriyor.⁶⁴⁰ Ebu Cehil dedi ki: Muhammed ve ashabı, tek bir Rabbe ibadet ettiklerini iddia etmiyorlar mı, peki bu iki rab diyen kimse ne olacak? (Çünkü adamın biri namazda Allah'a, ya Rahmân diye duâ etmişti.) Allah da, ister Allah diye seslenin ister

⁶³³ Carrel, *Dua*, s.37.

⁶³⁴ A’râf 7/55

⁶³⁵ et-Taberî, *el-Câmi ‘u’l-Beyân*, 12/485.

⁶³⁶ el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne*, 4/461.

⁶³⁷ el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’an*, 7/223.

⁶³⁸ A’râf 7/180.

⁶³⁹ Bazıları يا خالق الخنازير، ويا خالق الخبائث، ويا إله القردة gibi isimleri kullandıkları için bunların kullanılmaması gerektiğini ve kendisinin en güzel isimlerle (يا كريم، يا جواد، يا لطيف) anılmaya layık olduğunu ifade ediyor. el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne*, 5/98.

⁶⁴⁰ el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne*, 5/98.

Rahman diye seslenin bütün güzel isimler O'nundur.⁶⁴¹ İnsanın, Rabbine ancak O'nun en güzel isimleri ile seslenmesi gerektiğine delâlet eder. Bu da ancak, o kimsenin, o isimlerin manasını bilmesiyle olur. Zira kudsi ve kıymetli sıfatlarla tavsif edilmiş bir yaratıcısı olduğunu bildiğinde daha dikkatli bir şekilde seslenir. Bu hususta en güzel olan şey Rububiyetin izzetini, ubûdiyyetin zilletini anlamaktır. İşte o zaman mana anlaşılır ve bu zikrin mertebesi de yükselir. Çünkü bu isimlerle hem namazda hem de duâ ederken Allah'a sesleniliyor.⁶⁴²

Âlemlerin Rabbi olan Allah, vahiy ile insanın ihtiyacı olan bütün bilgileri ona bildirmiştir. Bu bilgiler ile insan, marifet ilmini elde ederek Allah'a, olan ihtiyacını fark etmiş ve O'nunla bağımlı güçlendirmeye çalışmıştır. İbadeti ile Rabbine tazimde bulunan insan "ibadetin özü" olan duâsıyla da Rabbine karşı aczini itiraf etmiştir. 'Abd olarak Rabbine sözlü, fiili ve hali bir yönelişte bulunan insan, O'na olan ihtiyacını her haliyle göstermiştir. Nitekim Kur'an'daki, rubûbiyyet tasvirleri ile insanın dikkati Rabbinin icraatına çekilirken, abdin yapması gerekenleri anlatan âyetlerle de ubûdiyyete dikkat çekilmiştir. Rubûbiyyet ve ubûdiyyet cephesinde duânın rolü nazara verilmiştir. Zira rubûbiyyet icra makamı, ubûdiyyet ise acz fakr, kusur ve talep makamı olması hasebiyle duâ da, rubûbiyyet ve ubûdiyyet arasında etkili bir iletişim aracı olmuştur.

2.1.5. Kur'an'da Rabbe Duâ

Doğuştan gelen bir refleks olan duâ, evrensel kimliğe bürünmüş⁶⁴³ bir ibadettir. Zira bütün toplumlarda, duânın yapıldığı bilinmektedir. Aynı zamanda duâ ile ilgili ritüellere çokça rastlanmaktadır. Bu da insanın duâ etmeye meyilli yaratıldığına işaret eder. Duâ bir ihtiyacın adı olduğuna göre bu ihtiyacı giderecek olan Rabbin yani Allah'ın, doğru tanınması ve yakınlık derecesinin bilinmesi gerekir.

Allah (c.c.) Kur'an-ı Kerim'de " *Kullarım, beni senden sorarlarsa, (bilsinler ki), gerçekten ben (onlara çok) yakınlım. Bana dua edince, dua edenin duasına cevap veririm. O hâlde, doğru yolu bulmaları için benim davetime uysunlar, bana iman etsinler.* " ⁶⁴⁴ Allah, bu âyet ile kullarına, yakınlığının ⁶⁴⁵ derecesini ifade ediyor.

⁶⁴¹ es-Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, 1/569.

⁶⁴² er-Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 11/ 70.

⁶⁴³ Pierre Marinier, *Dua Üzerine Düşünceler: Psikofizyolojik Sebepleri ve Sonuçları*, Çev. Sadık Kılıç,(İzmir: Nil Yayınları, 1991.),46.

⁶⁴⁴ Bakara 2/186.

Kullarının, fiillerinden, söylediklerinden ve onların her halinden haberdar olduğunu bildiriyor. Bu da ilminin kemâlinin bir ifadesidir.⁶⁴⁶ Duâya cevap için de bazıları isterse cevap vereceğini, bazıları da Allah'ın, her duâya cevap vereceğini söylediler. Ancak cevap ya bu dünyada görünür, ya günahlarına kefaret olur, ya da ahirette onun için bir mükâfat olarak kaydedilir.⁶⁴⁷ Kulun, kendisine bu kadar yakın olan yaratıcısına karşı vazifesi ise sadece O'na ibadet edip O'na duâ etmesidir. Dolayısıyla her halini bilip hakkında en doğru kararı verecek olan Rabbine yönelmesi, ibadetini ve duâsını O'na has kılması gerekir.

Âyette şöyle buyrulmaktadır: *“De ki: “Rabbim adaleti emretti. Her secde yerinde yüzlerinizi (O'na) doğrultun. Dini Allah'a has kılarak O'na ibadet edin. Sizi başlangıçta yarattığı gibi (yine O'na) döneceksiniz.”*⁶⁴⁸ İnsanın ameline göre muamele göreceğini dolayısıyla dini Allah'a (c.c.) has kılarak O'na ibadet edilmesi istenmektedir.⁶⁴⁹ *“Allah'ı bırakıp da taptıkları şeyler, yaratılmış olduklarına göre hiçbir şey yaratamazlar. Onlar, diri olmayan cansız varlıklardır! Ne zaman dirileceklerinin de şuuruna varamazlar.”*⁶⁵⁰ Allah, kâinattaki düzene dikkati çekerek yaratılan hiçbir şeyin, herhangi bir şey yaratamayacağını, dolayısıyla hakiki mün'im dışında ibadete müstehak hiçbir varlığın olamayacağını ifade ediyor. Müşriklerin taptığı putların etkisiz olduğunu delilleriyle gösteriyor.⁶⁵¹

Allah (c.c.) kendisine nasıl duâ edilmesi gerektiğini şu âyette şöyle ifade ediyor: *“Rabbini, içinden yalvararak ve korkarak, yüksek olmayan bir sesle sabah-akşam zikret ve gafillerden olma.”*⁶⁵² İnsanın, Allah'ın, kendisini gördüğünü bilerek hareket edip, hayâ ile O'na yönelmesi ve O'nu kalbinde hissetmesi gerekir. Ancak o şekilde gafletten uzaklaşıp O'nu, hakiki manada zikredebilir.⁶⁵³ İbn Abbas buradaki zikrin namazdaki kıraat olduğunu söylüyor. Yani namazda haşyet içinde ve gizlice okumaktan bahsediliyor. Mücahid ve İbn Cüreyc ise tevazu ile kalbinden geçirerek duâ

⁶⁴⁵ Arabinin biri Hz. Peygamber'e (a.s.) Allah'ın (c.c.) kuluna yakın mı yoksa uzak mı olduğunu sorması üzerine bu ayet iniyor. bkz. el- Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, 1/125.

⁶⁴⁶ el- Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, 1/125.

⁶⁴⁷ es-Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-hisân*, 1/384.

⁶⁴⁸ A'râf 7/29.

⁶⁴⁹ en-Nesefî, *Medarikü't-Tenzil*, 1/563.

⁶⁵⁰ Nahl16/20-21.

⁶⁵¹ er-Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 20/192.

⁶⁵² A'râf 7/205.

⁶⁵³ et-Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 2/70.

edilmesinin istenildiğini söylüyorlar.⁶⁵⁴ Bu âyette geçen zikir sözcüğü duâdır. Zira duâ aynı zamanda bir ibadettir. İbadet veya duâ yapıldığı zaman huşu ve tevazu içinde yapılmalıdır. Zira insanın, Allah'ın (c.c) gönüllerde geçenleri bildiğini bilerek edep içinde O'na yönelmesi gerekir.⁶⁵⁵ Rabbini zikretmekten kasıt O'nun rubûbiyyetini anlamaktır. Çünkü terbiyenin ve ihsanın her çeşidini kapsayan rubûbiyyet verilen nimetlerin düşünülmesiyle görülünce, ister istemez kalp bunlarla meşgul olacaktır. Dolayısıyla Rabbini sürekli bir şekilde zikredecektir.⁶⁵⁶

Allah, Peygamber'e (s.a.v.), şöyle hitap ediyor: “ *وَادْكُرْ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَيَّنْ إِلَيْهِ تَبَيُّنًا* ” “*Rabbinin adını an ve bütün benliğiyle O'na yönel.*”⁶⁵⁷ Âyette Peygamber'in (s.a.v.), her şeyden ilişkisini kesip ibadeti ve ihtiyaçları için sadece Allah'a, yönelmesi,⁶⁵⁸ bütün işlerine O'nu vekil kılması⁶⁵⁹ Rabbinin rubûbiyyetinin gereği olan terbiyesi ve ihsanı ile hareket etmesi isteniyor.⁶⁶⁰ Ve “ *وَالِي رَبِّكَ فَارْغَبْ* ” “*Ancak Rabbine yönel ve yalvar.*”⁶⁶¹ Âyeti ile de sadece Allah'tan, yardım istemesini, O'nun dışında kimsenin yardım edemeyeceğini⁶⁶² ve Allah'ın, mü'minlerin vekili olduğunun bilmesi isteniyor.⁶⁶³

Allah, şu ayette de: “ *وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ* ”, “*Sabah akşam Rablerine, O'nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte ol.*”⁶⁶⁴ Peygamber'e (s.a.v.), sabah ve akşam ilim talimi ve zikri için Allah'ın, rızasını gözetenlerle beraber oturmasını⁶⁶⁵ ve Allah yoluna çağıranlarla beraber olmasını⁶⁶⁶ emrediyor. Ayrıca burada Peygamber'in (s.a.v.) ümmetine de mesaj verilmektedir.

Allah, genelde insanın özelde ise müşriklerin Rableri karşısındaki kararsız tutumlarını da şöyle ifade ediyor: “*İnsanlara bir zarar dokunduğu zaman, Rablerine yönelerek O'na dua ederler. Sonra Allah, onlara kendinden bir rahmet tattırınca da, bir*

⁶⁵⁴ el-Beğavi, *Meâlimu't-Tenzil*, 3/321.

⁶⁵⁵ er-Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 22/34.

⁶⁵⁶ er-Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 30/686..

⁶⁵⁷ Müzzemmil 73/ 8.

⁶⁵⁸ et-Taberî, *el-Câmi'u'l-Beyân*, 23/687.

⁶⁵⁹ el-Kuşeyrî, *Letâ'ifu'l-işârât*, 3/643.

⁶⁶⁰ er-Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 30/686.

⁶⁶¹ İnşirâh 94/8.

⁶⁶² el-Beğavi, *Meâlimu't-Tenzil*, 5/322.

⁶⁶³ en-Nesefî, *Medarikü't-Tenzil*, 3/658.

⁶⁶⁴ Kehf 18/28.

⁶⁶⁵ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 7/163.

⁶⁶⁶ el-Kurtubî, *el Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 10/390.

bakarsın ki içlerinden bir grup, Rablerine ortak koşuyorlar."⁶⁶⁷ Allah (c.c.) ile beraber başka ilâh edinen müşrikler, kendilerine bir zarar dokunduğu zaman tevhidi Rablerine has kılarlar. Sadece O'na yönelerek küfürlerinden ve şirklerinden dolayı tevbe ederler ve O'na sığınır. Rablerinden yardım isterler. Rableri sıkıntılarını giderince onlardan bir kısmı tekrar eski hallerine dönerek O'na şirk koşturular. ⁶⁶⁸

Aile hayatını ilgilendiren şu âyet ile mü'minlere şöyle yol gösteriliyor: "*Onlar, "Ey Rabbimiz! Eşlerimizi ve çocuklarımızı bize göz aydınlığı kıl ve bizi Allah'a karşı gelmekten sakınanlara önder eyle" diyenlerdir.*"⁶⁶⁹ Allah, kullarına nasıl şefkatle muamelede bulunuyorsa, kullarının da kendi idarelerinde bulunanlara şefkatle davranmalarını ve onlara duâ etmelerini istiyor.⁶⁷⁰ Yani eşlerinin ve çocuklarının salihlerden olması için duâ etmelerini emrediyor. Zira cennette beraber olabilmeleri için onların Allah'a, itaat etmeleri ve günahattan korunmaları gerekiyor.⁶⁷¹ Göz aydınlığı ise eşlerini ve çocuklarını itaâtkar, sadık ve ubudiyyette ihlaslı olarak görmeleridir.⁶⁷²

Kur'ân'da kulun Rabbine nasıl duâ etmesi gerektiği her yönüyle anlatılmıştır. İnsanın bütün ihtiyaçları için tevhîdi esas olarak Rabbine yönelmesi ve her isteğine cevap verileceğini bilmesi önemlidir. Kur'ân'da geçen duâlar hem yol gösterici hem de kulun her ihtiyacı için Rabbine yönelebileceğini göstermesi açısından ümit vericidir. Zira Kur'ân'da zikredilen duâlara bakıldığında bu daâların; sığınma, yardım, af, rızık, şifa vb. birçok konuda abdin Rabbinden talebi olduğu görülecektir. Bu açıdan bakıldığında duânın, 'abd ile Rab arasında talep ve cevap noktasında önemli bir misyonu yüklendiği fark edilecektir.

2.1.6. Rab İsmiyle Yapılan Duâlar

Allah'a (c.c.) karşı duâ ederken nasıl bir ruh haliyle duâ edilmesi gerektiği Kur'an-ı Kerim'de geçen birçok âyette ifade edilmektedir. Bu noktada Kur'ân'ı Kerim'deki yönlendirmelere bakıldığında duâ âyetlerinde genellikle Rab isminin kullanıldığı görülecektir. Bunun sebebinin de, rubûbiyyet sıfatının ifade ettiği anlamlarda aramak gerekir. Zira yaratan, rızık veren, koruyan, besleyip büyüten, terbiye eden,

⁶⁶⁷ Rûm 30/33.

⁶⁶⁸ et-Taberî, el-Câmi'u'l-Beyân, 20/101.

⁶⁶⁹ Furkân 25/74.

⁶⁷⁰ el-Mâtürîdî, Te'vîlâtü Ehli's-Sünne, 8/46.

⁶⁷¹ es-Semerkindî, Bahru'l-Ulûm, 2/547.

⁶⁷² er-Râzî, Mefâtihu'l Gayb, 5/337.

eğiten, işleri düzenleyen, mâlik ve efendi olanın, bütün ihtiyaç sahiplerine, terbiye edilen ve eğitime yakın olması gerekir.⁶⁷³ Bu anlamda bakıldığında Kur'ân'da Rab ismiyle yapılan duâlar: Yardım isteme talebi, sığınma talebi, tevbe ve bağışlanma talebi, hidayet talebi, kurtuluş talebi, sâlih evlat talebi, hamd ve şükür duâları, ilim talebi, tebliğin kolaylaştırılması talebi, anne ve babaya yapılan dualar...

2.1.6.1. Kur'ân'da Rab İsmiyle Yardım Talebi

Kulun ihtiyaçlarını elde etmesi, sıkıntılarından kurtulması, korkularından emin olması için yardım talep edebileceği tek merci elbetteki Rubûbiyeti ile kâinatı idare eden Allah'tır. Kulun Rabbine halis bir iman ile yönelip neler istediğini veya isteyebileceğini Allah (c.c.), Kur'ân'da geçen duâlarla bildiriyor.

Bu konuda Kur'ân'ı Kerim şöyle yol gösteriyor: *“Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver ve bizi ateş azabından koru.”*⁶⁷⁴ *Dünyada ve ahirette her türlü hasenatı elde etmek için bir yardım talebidir. Dünyada imanın, malın korunması talep edilmekle beraber dünyadan iman ile ayrılıp, ahirette azabdan korunmak için de bir yardım talebidir.*⁶⁷⁵

Hz. Nuh'un, kavminin kendisini yalanlamasına dolayı Allah'tan, yardım talebi: *“(Nûh), “Rabbim! Beni yalanlamalarına karşı bana yardım et!” dedi.*⁶⁷⁶ Risalet görevini yerine getirirken kavmini tevhide çağırdığı için kavmi tarafından yalanlanan aşağılanan Hz. Nuh, Allah'tan, kendisine yardım edilmesi⁶⁷⁷ yani vadettiği azabı uygulaması için talepte bulunuyor.⁶⁷⁸

Hz. Lût'un, kavminin haddi aşmalarından dolayı Allah'tan, yardım talebi: *“(Lût) “Ey Rabbim! Şu bozguncu kavme karşı bana yardım et” dedi.*⁶⁷⁹ Hz. Lût, kavminin haddi aşmasından ve isyanından dolayı onlar için azap isteyip, kendisine yardım edilmesini talep ediyor.⁶⁸⁰

⁶⁷³ Sevgi, Abdullah. *Kur'an'da Rubûbiyet*, 174.

⁶⁷⁴ Bakara 2/ 201.

⁶⁷⁵ el-Kuşeyrî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 1/168.

⁶⁷⁶ Mü'minûn 23/26.

⁶⁷⁷ et-Taberî, *el-Câmi'u'l-Beyân*, 19/26.

⁶⁷⁸ el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, 7/464.

⁶⁷⁹ Ankebût 29/30.

⁶⁸⁰ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 3/381.

Hz. Nûh'un, kavminin helakî için yaptığı duâ: "*Nûh, şöyle dedi: "Ey Rabbim! Kâfîrlerden hiç kimseyi yeryüzünde bırakma!"*"⁶⁸¹Hz. Nûh, kavminden kâfir bir soyun çıkmaması ve tevhid ehlini yoldan çıkarmalarından korktuğundan dolayı onlardan hiç kimsenin yeryüzünde kalmaması için Rabbinden yardım talebinde bulunuyor.⁶⁸²

Hz. Hûd'un, kendisini yalanlamalarından dolayı Allah'tan, yardım talebinde bulunduğu duâsı: "*O peygamber, "Ey Rabbim! Yalanlamalarına karşı bana yardım et!" dedi*"⁶⁸³Hz. Hûd, kendisini yalanlamalarından dolayı kavminin helak edilmesini istemiş olabileceği gibi, onların onu yalanlamasından dolayı Allah'tan, yardım talebi olarak da helak olmalarını istemiş olabilir.⁶⁸⁴

Allah, Kur'an'daki duâ âyetleri ile kulunun kendisine nasıl duâ etmesi gerektiğini gösteriyor. İnsanın her anlamda yardıma muhtaç olarak yaratıldığını ve bütün ihtiyaçları için Rabbine yönelip istekleri için O'ndan yardım talebinde bulunmak zorunda olduğunu vurguluyor.

2.1.6.2. Kur'an'da Rab İsmiyle Sığınma Talebi

Kur'an-ı Kerim'de sığınmanın nasıl yapılması gerektiğine dair zikredilen âyetlerle birlikte peygamberlerin Allah'a, nasıl sığındıklarını bildiren birçok âyet de bulunmaktadır. Bunlardan bazıları:

Hz. Meryem'in annesinin, Hz. Meryem'i ve soyunu kovulmuş şeytandan, Allah'ın korumasına bıraktığı duâ: "*Rabbim!*" dedi, "*Onu kız doğurdum.*" -*Oysa Allah, onun ne doğurduğunu daha iyi bilir "Erkek, kız gibi değildir. Ona Meryem adını verdim. Onu ve soyunu kovulmuş şeytandan senin korumana bırakıyorum.*"⁶⁸⁵Hz. İmran'ın eşi ve Hz. Meryem'in annesi olan Hanne doğuracağı çocuğu sırf Allah'a ibadet, itaat ve Mescidi Aksa'nın hizmeti için adadığını söyler. Kız çocuk doğurunca da üzülür. İsmi Meryem koyduğu kızını ve onun soyundan gelenleri, kovulmuş şeytanın şerrinden Allah'a istiaze bulanarak onun korumasına bırakır.⁶⁸⁶

⁶⁸¹ Nûh 71/26.

⁶⁸² es-Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'an*, 6/60.

⁶⁸³ Mü'minûn 23/39.

⁶⁸⁴ er-Râzî, *Mefâtîhu'l Gayb*, 23/272.

⁶⁸⁵ Âl-i İmrân 3/36.

⁶⁸⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/33.

Hiz. Meryem'in, Cebrail'i (a.s.) insan Şeklinde grdĞnde Allah'a, sığındığı duâ:
"Meryem, "Senden, Rahmân'a sığınırım. Eğer Allah'tan çekinen biri isen (bana kötülük etme)" dedi." ⁶⁸⁷ Hiz. Meryem, Cebrail'i (a.s.) insan Şeklinde grdĞnde ondan korktuğu ve kendisine zarar vereceğini dŐndĖĖi için istiaze ile Allah'a, sığınır. Mü'min ise kendisine zarar vermemesini ve bırakmasını ister. ⁶⁸⁸

Hiz. Musa'nın, Firavun ve kavminden Allah'a (c.c.), sığındığı duâları: "Mûsâ da, "Ben, hesap gününe inanmayan her kibirliden, benim de Rabbim sizin de Rabbiniz olan Allah'a sığınırım" dedi." ⁶⁸⁹ Hiz. Musa, Allah'ın, vahdaniyetini kabul etmeyip, ona itaati reddeden ve hesap gününe inanmayan başta Firavun olmak üzere bütün mtekebbirlerden bu Şekilde Allah'a, sığınır. ⁶⁹⁰

Bir diğer Ayette de Hiz. Musa, Firavun ve kavminin eziyetlerine Şöyle karşılık verir: "Şüphesiz ki ben, beni taŐlamanızdan, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a sığındım." ⁶⁹¹ Hiz. Musa'nın, Firavun ve kavminin sözlü ve fiili eziyetlerinden âlemlerin Rabbine sığınmasıdır. ⁶⁹² Sihirbaz deyip sözlü eziyet etmelerinden ⁶⁹³ ve taŐlayarak öldürmek istemelerinden dolayı Allah'tan, kendisini korumasını talep etmesidir. ⁶⁹⁴

Hiz. Nuh'un, bilmediği Şeyi istemekten dolayı Rabbine sığındığı duâsı: "Nh, "Rabbim! Şüphesiz ben senden hakkında bilgim olmayan Şeyi istemekten sana sığınırım. Eğer beni bağışlamaz ve bana acımazsan, Şüphesiz ziyana uğrayanlardan olurum" dedi." ⁶⁹⁵ Getirdiği hükümleri ve risaletini inkâr eden oğlu için Allah'tan, oğlunu kurtarması için talepte bulunmasından dolayı uyarılan Hiz. Nuh'un, Rabbine sığınmasıdır. Yani bilgisinin olmadığı bir konuda Allah'tan, böyle bir talepte bulunduğu için özür dileyip O'na sığınmaktadır. ⁶⁹⁶

Allah'ın (c.c.), Őeytanların vesvesesinden kendisine sığınılmasını emrettiğ duâ: "De ki: "Rabbim! Őeytanların vesvese ve tahriklerinden sana sığınırım." ve

⁶⁸⁷ Meryem 19/18.

⁶⁸⁸ ez-Zemahşerî, *el-KeşŞaf*, 3/9.

⁶⁸⁹ Mü'min 40/27.

⁶⁹⁰ et-Taberî, *el-Câmi'u'l-Beyân*, 21/375.

⁶⁹¹ Duhân Sresi 44/20.

⁶⁹² et-Taberî, *el-Câmi'u'l-Beyân*, 22/27.

⁶⁹³ el-Beğavi, *Meâlimu't-Tenzil*, 7/231.

⁶⁹⁴ en-Nesefî, *Medarikü't-Tenzil*, 3/290.

⁶⁹⁵ Hûd 11/47.

⁶⁹⁶ el-Âlûsî, *Rh'l-me'ânî*, 6/268.

“Onların yanında bulunup beni tesir altına almalarından da sana sığınırım!”⁶⁹⁷ Şeytanın fitnesinden ve vesvesesinden Allah’a, sığınılması emredildiği gibi onların, yanında (Kur’ân okurken, ölüm anında ve namazda) hazır bulunmasından da Allah’a, sığınılması gerektiği vurgulanmaktadır.⁶⁹⁸

Allah’ın (c.c.) kendisine sığınılmasını emir ve tavsiye ettiği duâlar: “*De ki: “Yarattığı şeylerin kötülüğünden, karanlığı çöktüğü zaman gecenin kötülüğünden, düğümlere üfleyenlerin kötülüğünden, haset ettiği zaman hasetçinin kötülüğünden, sabah aydınlığının Rabbine sığınırım.”*”⁶⁹⁹ Felak Sûresi ile Allah, kuluna O’na, nelerden ve nasıl sığınılması gerektiğini öğretiyor. Bütün yaratılmışların (insan, cin, hayvan vb.) şerrinden, onları yaratana yani rubûbiyyeti (tedbir, terbiye, ıslah, rızık, hıfz ve himaye vb.) ile onları tasarrufu altında bulunduran zata sığınılması emrediliyor. İnsanların, cinlerin ve diğer mahlûkatın şerirlerinin (yırtıcı hayvanlar, haşereler, hırsızlar vb.) karanlığından istifade ederek çıktıkları gecenin şerrinden de O’na sığınılması isteniyor. Zira gece de içindekiler de onun rubûbiyyeti kapsamında hareket etmektedir. İpliklere ve benzer nesnelere üfürmek suretiyle yaptıkları sihir ile Allah’ın, kullarına zarar vermek isteyen sihirbazların şerrinden de O’na sığınılması gerekiyor. Çünkü O izin vermediği sürece hiç kimse hiç kimseye zarar veremez. Burada önemli olan şey koruma talebinin doğru yere arz edilmesidir. Ayrıca kendisine taksim edilen nimeti ve rızıkı yeterli görmeyip, başkasının elindekine hased ile bakan hasidin şerrinden de Allah’ a (c.c.) sığınmak önemlidir. Bütün bunların sabahın Rabbine sığınılarak yapılmasının istenmesi, karanlığın şiddetinden sonra sabahın gelmesi, sıkıntıdan sonra ferahın gelmesine benzer. Öylede korkan birinin kurtuluşu beklemesi de güneşin doğuşunu bekleyen birinin hali gibidir.⁷⁰⁰

Dolayısıyla kendisine sığınılan Rab, kendisinden sığınma talebinde bulunan kuluna ferahlık ve kurtuluş sabahının da yakın olmasının sabahın Rabbinin elinde olduğunu müjdeliyor. “*De ki: “Cinlerden ve insanlardan; insanların kalplerine vesvese veren sinsi vesvesecinin kötülüğünden, insanların Rabbine, insanların Melik’ine, insanların İlâh’ına sığınırım.”*”⁷⁰¹ İnsanlara gizlice vesvese verip kalplerini

⁶⁹⁷ Mü'minûn 23/97-98.

⁶⁹⁸ es-Semerkindî, *Bahru'l-Ulûm*, 2/489.

⁶⁹⁹ Felâk 113/1-5.

⁷⁰⁰ es-Sâbûni, *Safvetu't-Tefâsîr*, 3/597.

⁷⁰¹ Nâs 114/1-6.

yanlış düşüncelere sevk eden, Allah'a. ubudiyetlerini hazmedemeyen insi ve cinni şerirlerin şerlerinden Allah'ın, üç ismine sığınılması emrediliyor. İlk olarak yaratıcı, mürebbi (terbiye eden), muhafız (koruyan) ve rızık veren anlamındaki Rab ismine, ikinci olarak sahip, hükümdar, müdebbir (idare eden) yani selamet ve saadetini sağlayabilecek anlamındaki Mâlik ismine, üçüncü olarak da yaratıcı ve mâlik olmakla beraber ulûhiyyet ve mabûdiyyet vasıflarını taşıyan İlâh ismine sığınılması emrediliyor.⁷⁰²

Sığınma, insanın korktuğu her şeyden ve önündeki bütün engellerden âlemlerin Rabbi olan Allah'a, iltica etmesidir. Bundan dolayı insan bu talebini, sürekli canlı tutmak zorundadır. Her an bir tehlikeyle karşı karşıya gelmesi muhtemel olan insanın, Rabbiyle iletişimini güçlü tutması ve Allah'ın, mutlak otoritesini kabul etmesi anlamına gelen sığınma, ubudiyetin izharı noktasında önemli bir işleve sahiptir. Bunun içindir ki Allah, sığınmanın nasıl yapılması gerektiğini hem kendi kelâmıyla hem de gönderdiği peygamberlerin ve salih kullarının diliyle zikrediyor.

2.1.6.3 Kur'ân'da Rab İsmiyle Tevbe ve Bağışlanma Talebi

Günahların silinmesi ve örtülmesi anlamına gelen istiğfar ve tevbenin Kur'ân'da Rab ismi ile kullanılması şu şekildedir:

Mü'minlerin kendileri için yaptığı mağfiret ve korunma duâsı, "*Rabbimiz, biz iman ettik. Bizim günahlarımızı bağışla. Bizi ateş azabından koru*"⁷⁰³ İnsanlardan bazıları, Allah'a, ve ahirete iman edip dünyada Allah'a, Râsulüne (s.a.v.) ve Allah'tan, getirilene inandıklarını söylüyorlar. Günahlarının örtülmesini talep edip, kıyamet gününün dehşetinden ve cehennem azabından onları emin kılması için Allah'a sığınıyorlar.⁷⁰⁴

Peygamber (s.a.v.) ashabının bağışlanma talebi, "*Rabbimiz! Günahlarımızı, işimizdeki aşırılıklarımızı bize bağışla, sebatımızı arttır, inkârcı topluluğa karşı bize yardım et*".⁷⁰⁵ Uhud savaşında içine düştükleri durumu farkedenden Peygamber (s.a.v.) ashabı, günahları ve taşkınlıklarından dolayı Allah'tan, bağışlanma talebinde bulunurlar.

⁷⁰² Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli*, 8/4127.

⁷⁰³ Âl-i İmrân 3/16.

⁷⁰⁴ el-Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, 18/60.

⁷⁰⁵ Âl-i İmrân 3/147.

Ayrıca Allah'tan, düşmana karşı zafer ve yardım isterler.⁷⁰⁶ Sahabenin bu talebinin Kur'an'da yer almış olması, onlardan sonra gelen mü'minlerin, muhtemel hatalarından dolayı nasıl bir yol izlemeleri gerektiği noktasında dikkate değerdir. Zira insanın hata yapmaması mümkün değildir. Ama hata işlemiş olsa bile onu, rahmetiyle bekleyen yaratıcısının varlığını bilmesi onu ümitsizliğe düşmekten kurtarır ve Rabbine yönelmesine vesile olur.

Mü'minlerin, Kur'an'da Rab ismiyle yaptıkları bağışlanma talebi, "*Rabbimiz! Günahlarımızı bağışla. Kötülüklerimizi ört. Canımızı iyilerle beraber al.*"⁷⁰⁷ Müminler bu duâ ile hatalarının örtülmesini, geri kalan hayatlarında korunmayı istemişlerdir. Ayrıca Allah'ın, günahlarını örtecek hasenatı onlara nasip etmesini, ruhlarının salihlerle beraber alınmasını ve onları salih kullarıyla birarada bulundurmasını da O'ndan istemişlerdir.⁷⁰⁸ Yani günahların bağışlanması, kötülüklerin örtülmesi ve iyilerle beraber olmak, Rabbin dilemesine bağlı olduğu gibi kulun istemesinin de önemli olduğu görülmektedir.

Hz. Âdem'in ve Hz. Havva'nın rahmet ve bağışlanma talebi, "*Dediler ki: "Rabbimiz! Biz kendimize zulüm ettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyân edenlerden oluruz.*"⁷⁰⁹ Malum günahından dolayı cennetten ihraç edilen Hz. Âdem ve Hz. Havva Rablerine: Ey Rabbimiz, Sana isyan ederek ve emrine karşı gelerek nefsimize zulmettik. Eğer günahımızı örtüp bizi affetmezsen bizler kaybedenlerden oluruz. Dediler.⁷¹⁰ Peygamber bile olsa insanın hata yapmasının mümkün olduğu ve sığılacak tek merciin yine Rabbinin rahmeti, olduğu gerçeğidir.

Hz. Mûsa'nın kavminin, rahmet ve bağışlanma talebi, "*İsrailoğulları (yaptıklarına) pişman olup, gerçekten sapmış olduklarını görünce, "Eğer Rabbimiz bize acımaz ve bizi bağışlamazsa, mutlaka ziyana uğrayanlardan oluruz" dediler.*"⁷¹¹ İsrailoğulları, kendileriyle konuşamayan ve onlara doğru yolu gösteremeyen buzağıya tapmalarından dolayı pişman oldular. Günahlarını itiraf edip, günahlarının

⁷⁰⁶ er-Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 9/381.

⁷⁰⁷ Âl-i İmrân 3/193.

⁷⁰⁸ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 2/563.

⁷⁰⁹ A'râf 7/23.

⁷¹⁰ et-Taberî, *el-Câmi'u'l-Beyân*, 12/356.

⁷¹¹ A'râf 7/149.

bağışlanması için Allah'a, ilticada bulundular.⁷¹² Hakikatten sapan ve haddi aşan insanın yaptıklarını fark edip, her şeyi ıslah eden ve tevbeleri kabul eden Rabbe yönelmenin önemli olduğu göze çarpmaktadır.

Hiz. Mûsa'nın, kendisi ve kardeşi için rahmet ve bağışlanma talebi,“(Mûsâ), “*Ey Rabbim! Beni ve kardeşimi bağışla. Bizi kendi rahmetine sok. Sen, merhametlilerin en merhametlisin*” dedi.”⁷¹³ Aczini ve fakrını ilan etmek suretiyle yalvararak Rabbine yönelen Hiz. Musa, kendisi ve kardeşi için bağışlanma ve rahmet talebinde bulunuyor.⁷¹⁴

Hiz. Mûsa'nın, kavmi için yaptığı rahmet ve bağışlanma talebi,“(Mûsâ), “*Ey Rabbim! Dileseydin onları da beni de bundan önce helâk ederdin. Şimdi içimizden birtakım beyinsizlerin işledikleri günah sebebiyle bizi helâk mı edeceksin? Bu, sırf senin bir imtihanındır. Onunla dilediğin kimseyi saptırırsın, dilediğini de doğruya iletirsin. Sen, bizim velimizsin. Artık bizi bağışla ve bize acı. Sen, bağışlayanların en hayırlısısın.*” dedi.”⁷¹⁵ Hiz. Musa kavminin haddi aşmasından ve isyanlarından dolayı Allah'ın, onları da helak edeceğinden korkarak kendisi ve kavmi için bağışlanma talebinde bulunuyor. Allah'ın, dilediğini hidayete erdirdiğini, dilediğini de saptırdığını söyleyerek onları helak etmemesi için duâ ediyor.⁷¹⁶

Kur'ân-ı Kerim'de Allah'ın, mü'minlerden kendileri için yapmalarını istediği mağfiret duâsı:“*Rabbinizden bağışlanma dileyin, sonra da O'na tövbe edin ki sizi belirlenmiş bir süreye (ömrünüzün sonuna) kadar güzel bir şekilde yararlandırsın.*”⁷¹⁷ İstiğfarın dil ile yapılması, inabenin yani pişmanlığın kalp ile yapılması, tövbenin de istiğfarın devamı olarak yapılması gerekir.⁷¹⁸

Hiz. İbrahim'in kendisi, anne-babası ve mü'minler için yaptığı duâ:“*Ey Rabbimiz! (Amellerin) hesap olunacağı gün beni, ana-babamı ve mü'minleri bağışla!*”⁷¹⁹ Hiz.

⁷¹² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/475.

⁷¹³ A'râf 7/151.

⁷¹⁴ el-Kuşeyrî, *Letâ'ifu'l-işârât*, 1/573.

⁷¹⁵ A'râf 7/155.

⁷¹⁶ el-Kurtubî, *el Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 7/295.

⁷¹⁷ Hûd 11/3.

⁷¹⁸ et-Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 78.

⁷¹⁹ İbrahim 14/ 41.

İbrahim, hesap gününde bütün mü'minlerin, anne ve babasının bağışlanması için yaptığı bir duâdır.⁷²⁰

Hz. Şuayb 'ın, kavmine tavsiyesi, *“Rabbinizden bağışlanma dileyin, sonra O'na tövbe edin. Şüphesiz Rabbim çok merhametlidir, çok severdir.”*⁷²¹ Hz. Şuayb ile kavmi arasında, onların putlara tapmalarından dolayı yaşanan bir olaydır. Hz. Şuayb, kavmine yaptıklarından dolayı Rablerine istiğfarda bulunmaları gerektiğini zira Rablerinin çok merhametli olduğunu söyleyerek onları uyarmıştır.⁷²²

Hz. Yûsuf'un kardeşlerinin babalarından, Allah'ın kendilerini bağışlaması için duâ talebi, *“Oğulları, “Ey babamız! Allah'tan suçlarımızın bağışlanmasını dile. Biz gerçekten suçlu idik” dediler.”*⁷²³ Hz. Yûsuf'un kardeşleri, babalarının şefkatinden ve merhametinden faydalanarak yaptıkları hatadan dolayı babalarının kendileri için, Allah'tan af dilemesini istemişlerdir.⁷²⁴

Hz. İbrahim, babasına onun hidayeti ve affedilmesi için yapacağını söylediği duâ, *“İbrâhim dedi ki: “Sana selâm olsun! Rabbimden seni bağışlamasını dileyeceğim. Çünkü O, bana karşı çok lutufkârdır.”*⁷²⁵ Hz. İbrahim, babasına hidayeti ve affedilmesi için Allah'a, yalvaracağını söylüyor.⁷²⁶

Ehli imanın, Allah'tan, bağışlanma ve korunma talebi, *“Ey Rabbimiz! Senin rahmetin ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O hâlde tövbe eden ve senin yoluna uyanları bağışla ve onları cehennem azâbından koru.”*⁷²⁷ Allah'ın, Alîm ve Rahîm isimleriyle duâlarını bitiren ehli iman edeplerinden dolayı Allah'ın nimetinin, ihsanın ve lûfunun devamı için böyle duâ etmişlerdir. Ayrıca onlar şirklerinden ve günahlarından dolayı dünyada affedilmeyi isterken ahirette de azabtan korunmayı talep ediyorlar.⁷²⁸

Allah'ın, Peygamber (s.a.v.) ve onun nezdinde mü'minlerden nasıl bağışlanma talep etmeleri gerektiğini gösteren duâ, *“De ki: “Rabbim! Bağışla, merhamet et. Çünkü*

⁷²⁰ es-Sâbûni, *Safvetu't-Tefâsîr*, 2/93.

⁷²¹ Hûd 11/90.

⁷²² et-Taberî, *el-Câmi'u'l-Beyân*, 15/456.

⁷²³ Yûsuf 12/ 97.

⁷²⁴ el-Âlûsî, *Rûhü'l-me'ânî*, 7/53.

⁷²⁵ Meryem 19/47.

⁷²⁶ es-Seâlibî, *el-Cevâhiru'l-hisân*, 4/22.

⁷²⁷ Mü'min 40/7.

⁷²⁸ es-Sâbûni, *Safvetu't-Tefâsîr*, 1/231.

sen merhamet edenlerin en hayırlısıdır!”⁷²⁹ Peygamber’in (s.a.v.) bu şekilde duâ ve tazim etmesi istenildiği gibi, Allah’tan bağışlanma ve merhamet dileyen herkes için Allah’ı, bu şekilde tazim etmesi caizdir. Allah’ın, adaleti ve hikmeti, affi ve merhameti reddederken, rahmeti ve fazlı af ve rahmeti iktiza ediyor. İnsanın da bu af ve mağfireti talep etmesi gerektiği ifade ediliyor.⁷³⁰

Hz. Süleyman’ın, hem bağışlanmak hem de kendisine verilmesini istediği saltanat için Rab ismiyle yaptığı duâ, “*Süleyman, “Ey Rabbim! Beni bağışla. Bana, benden sonra kimseye lâyük olmayacak bir mülk (hükümranlık) bahşet! Şüphesiz sen çok bahşedicisin!” dedi.*”⁷³¹ Hz. Süleyman, Rabbine iştiyakla yönelerek günahının gizlenmesini ve o günahdan dolayı kendisine azap edilmemesini talep ediyor. Bununla beraber Rabbinden, kendisinden sonra hiç kimseye nasip olmayacak bir mülk istiyor.⁷³²

Hz. Nuh’un, kavmine tevbe etmeleri için yaptığı çağrı, “*Dedim ki: ‘Rabbinizden bağışlama dileyin; çünkü O, çok bağışlayıcıdır.*”⁷³³ Hz. Nuh, kavmine günahlarından dolayı Rablerine bağışlanmaları için yalvarmalarını, küfürlerinden dolayı tevbe etmelerini söylemiştir. Ayrıca kavmine sadece Allah’a ibadet etmelerini ve ibadetlerinde de ihlaslı olmalarını tavsiye etmekle beraber Allah’ın, çokça bağışlayıcı olduğunu da vurgulamıştır.⁷³⁴

Allah (c.c.) peygamberlerin kendileri adına ve önderleri oldukları toplumlar adına yaptıkları tevbeleri ve bağışlanma taleplerini Kur’ân’da zikrederek bu taleplerin önemine dikkatleri çekmektedir. Gönderdiği elçilerin dahi kendisinden özür dileyip af talebinde bulunmaları ubûdiyyet noktasında yapılması gerekenleri göstermektedir. Her durumda abd olan insan, Rabbine karşı kusurunu itiraf edip O’nun rahmetini sığınmak zorundadır.

⁷²⁹ Mü’minûn 23/118.

⁷³⁰ el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne*, 7/503.

⁷³¹ Sâd 38/35.

⁷³² et-Taberî, *el-Câmi ‘u’l-Beyân*, 21/199.

⁷³³ Nûh 71/10.

⁷³⁴ et-Taberî, *el-Câmi ‘u’l-Beyân*, 23/633.

2.1.6.4. Kur'ân'da Rab İsmiyle Hidayet Talebi

Hidayet; doğru yol, sırat-ı müstakim anlamına gelmektedir ve mü'minler için çok önemli bir kavramdır. Zira hiçbir insan hidayete ermeden kurtuluşu elde edemez. Bunun için hidayeti elde etmek veya devamını istemek her insanın öncelikli isteği olmalıdır.

Kur'ân-ı Kerim'de Rab ismiyle hidayet talebi şöyle ifade edilmektedir: *“Rabbimiz! Bizi hidayete erdirdikten sonra kalplerimizi eğiltme. Bize katından bir rahmet bahşet. Şüphesiz sen çok bahşedensin.”*⁷³⁵ İlimde derinleşmiş olanların, hidayete erdikten sonra sapıklığa dönmekten korktukları için Allah'tan, korunma ve yardım talepleri zikredilerek Peygamberin de (s.a.v.) kalbin sapmasından O'na sığınması tavsiye edilmektedir.⁷³⁶

Hz. Mûsa'nın mucizesi karşısında Müslüman olan sihirbazların Müslüman, olarak ölmek için ettikleri duâ: *“Sen sırf, Rabbimizin âyetleri bize geldiğinde iman ettiğimiz için bize hınç duyuyorsun. Ey Rabbimiz! Üzerimize sabır yağdır ve müslüman olarak bizim canımızı al.”*⁷³⁷ Sihirbazlar, Firavunun işkencesi karşısında ondan korkmadıklarını Allah'a, ulaşacakları için mutlu oldukları söylemişlerdir. Ancak yapılan işkenceden dolayı Allah'tan, sabır isteyip, Müslüman olarak ölmek için talepte bulunmuşlardır.⁷³⁸

Hz. Yûsuf'un, Müslüman olarak ölmek için yaptığı duâ: *“Rabbim! Gerçekten bana mülk verdin ve bana sözlerin yorumunu öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Dünyada ve ahirette sen benim velimsin. Benim canımı müslüman olarak al ve beni iyilere kat.”*⁷³⁹ Mısır azizliğine getirilen Hz. Yûsuf, kendisine nimet verdiği ve rüyaların yorumunu öğrettiği için Rabbine şükrediyor. Ayrıca Hz. İbrahim, Hz. İshak ve diğer peygamberlerle beraber olmak için ruhunun Müslüman olarak kabz edilmesini istiyor.⁷⁴⁰

Hidayet, sahih imanın, doğru bakışın ve salih amelin ifadesidir. Bundan dolayı başta peygamberler olmak üzere Allah'ın, salih kulları hidayeti isteyip Müslüman olarak ölmek için duâ etmişlerdir. Hidayeti elde eden 'abd, imanın gereğini sözlü ve fiili olarak yerine getirmeye çalıştığı gibi düşünce dünyasını da ona göre şekillendirir. Bütün

⁷³⁵ Âl-i İmrân 3/8.

⁷³⁶ el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 4/19-20.

⁷³⁷ A'râf 7/126.

⁷³⁸ ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 2/141.

⁷³⁹ Yûsuf 12/101

⁷⁴⁰ et-Taberî, *el-Câmi'u'l-Beyân*, 16/278.

fiillerinden sorumlu olan insanın, dünya ve ahiret hayatının kurtuluşu için gerekli olan hidayeti elde etmesi için Rabbinden talepte bulunması şarttır. Nitekim hem namazlarda hem namaz dışında okunan Fâtiha Suresinde⁷⁴¹ ısrarla hidayetin istenmesi bunun açık bir delilidir. Dolayısıyla ubûdiyyetin gereği olan bu isteğin Rab tarafından icabete mazhar olması muhakkaktır.

2.1.6.5. Kur'ân'da Rab İsmiyle Kurtuluş Talebi

İçinde bulunulan sıkıntılı ve tehlikeli durumdan çıkmak veya korunmak için yardım talebi Kur'ân'da şu şekilde ifade edilmektedir:

Mekke'de bulunan güçsüz mü'minlerin müşriklerin zulmünden kurtuluş talepleri: *"Ey Rabbimiz! Bizleri halkı zalim olan şu memleketten çıkar, katından bize bir dost ver, bize katından bir yardımcı ver."*⁷⁴² Mekke'deki zalim ve müşriklerin eziyetine uğrayan zayıf ve güçsüz insanların (kadınlar ve çocuklar) Rablerinden, zalim müşriklerin yaptıklarına karşı yardım çağrısı ve kurtuluş talepleri zikrediliyor.⁷⁴³

Hz. Mûsa'nın, asi kavmine karşı kendisi ve kardeşi Hz. Harun için kurtuluş talebi: *"Mûsa, 'Ey Rabbim! Ben ancak kendime ve kardeşime söz geçirebilirim. Artık bizimle, o yoldan çıkmışların arasını ayır' dedi."*⁷⁴⁴ Hz. Mûsa, asi kavmine karşı güçsüzlüğünü, kendisi ve kardeşi Hz. Harun dışında kimseye söz geçiremediğini ifade ediyor. Söz dinlemediği kavminden kurtulmak için yardım talep ediyor.⁷⁴⁵

Kur'ân'da Peygamber'e (s.a.v.) ve dolayısıyla mü'minlere, zalim topluluktan ve onlar yüzünden gelecek tehlikelerden kurtulmaları için tavsiye edilen duâ: *"De ki: 'Ey Rabbim! Onlara yöneltilen tehditleri bana mutlaka göstereceksen, beni o zalim milletin içinde bulundurma."*⁷⁴⁶ Masum (günahtan korunmuş) olan Peygamber'e (s.a.v.), öğretilen bu duâ ile onun Allah'a karşı ubûdiyyetini tevazu, istiğfar ve duâ ile göstermesi isteniyor.⁷⁴⁷

⁷⁴¹ "Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil." Fâtiha 1/6-7.

⁷⁴² Nisâ 4/75.

⁷⁴³ er-Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 10/141.

⁷⁴⁴ Mâide 5/25.

⁷⁴⁵ el-Vâhidî, *el-Vasît*, 2/175.

⁷⁴⁶ Mü'minûn 23/93-94.

⁷⁴⁷ en-Nesefî, *Medarikü't-Tenzîl*, 2/480.

Firavun'un eşi Âsiye binti Müzahim'in Firavun'dan ve zalimlerden kurtulmak için Rabbinden talebi: *"Hani o, "Rabbim! Bana katında, cennette bir ev yap. Beni Firavun'dan ve onun yaptığı işlerden koru ve beni zalimler topluluğundan kurtar!" demişti.*"⁷⁴⁸ Firavun, eşi Âsiye binti Müzahim'in, Müslüman olduğu haberini alınca öldürülmesi için emir veriyor. Bundan dolayı eşi Âsiye ondan ve yaptıklarından Allah'a sığınarak, kurtuluşu için şöyle duâ ediyor: Rabbim! Beni onun yaptıklarından ve zalim kavmin şerrinden koru. Beni cennetinde rahmetine komşu eyle ve orada bana yüksek bir ev yap.⁷⁴⁹

Ashab-ı Kehf'in kurtuluş talebi: *"Hani o gençler mağaraya sığınmışlardı da, "Ey Rabbimiz! Bize katından bir rahmet ver ve içinde bulunduğumuz şu durumda bize kurtuluş ve doğruluğa ulaşmayı kolaylaştır" demişlerdi.*"⁷⁵⁰ Kâfir Dakyanus'un ülkesinde yaşayan ve onun şerrinden dolayı dağa sığınan meşhur gençlerin Rablerinden, af, mağfiret ve kurtuluş için yaptıkları bir duâdır.⁷⁵¹

A'râf ehlinin cehenneme girmemek için Rablerinden talepleri: *"Gözleri cehennemlikler tarafına çevrildiği zaman, "Ey Rabbimiz! Bizi zalim toplumla beraber kılma" derler.*"⁷⁵² A'râf ehli (sevapları ve günahları eşit olan topluluk), cehennemlikleri gördükleri zaman Allah'a sığınarak, cehennemden kurtulmak için nasıl yardım talebinde bulunacakları ifade ediliyor.⁷⁵³

Peygamber'in (s.a.v.) ashabının duâsı: *"Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın, Sen münezzehsin. Bizi ateşin azabından koru"*⁷⁵⁴ Peygamber'e (s.a.v.) tabi olanlar, Allah'ın, gönderdiği peygamberi tasdik edip, tevhid çağrısını kabul etmişlerdir.⁷⁵⁵ Bundan dolayı yaratılan her şeye hikmet nazarıyla bakmışlardır. Yaratılan hiçbir şeyi hikmetsiz ve abes görmediklerinden dolayı Allah'ı tesbih ve takdis edip, cehennem azabından kurtulmak için yardım istemişlerdir.⁷⁵⁶

⁷⁴⁸ Tahrîm 66/11.

⁷⁴⁹ Merâğî, , *Tefsîru'l-Merâğî*, 28/169.

⁷⁵⁰ Kehf 18/10.

⁷⁵¹ el- Beydâvî, *Envâru 't-Tenzîl*, 3/274.

⁷⁵² A'râf 7/47.

⁷⁵³ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 4/433.

⁷⁵⁴ Âl-i İmrân 3/191.

⁷⁵⁵ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 1/321.

⁷⁵⁶ es-Sâbûni, *Safvetu 't-Tefâsîr*, 1/231.

Çeşitli şekillerde imtihan edilen insan, yaşadığı sıkıntılar karşısında sığınacağı bir güce ihtiyaç hisseder. Bundan dolayı Allah, kulunun kendisine sığınmasının ve yardım talebinde bulunmasının gerekliliğini Kur’ân’da belirtiyor. Zikredilen âyetlerden de anlaşılacağı gibi aciz olan abdin dayanabileceği ve onu bütün korkularından emin kılacak olan ancak Rabbinin rahmetidir. Rahmetine sığınanı yalnız bırakmayan Allah, peygamberlerin ve ihlaslı kullarının kendisine yaptıkları yardım çağrısını ve kurtuluş taleplerini zikrederek, diğer kullarını da aynı saik ile hareket etmeleri noktasında yönlendirmiştir. Dolayısıyla insanın ubûdiyeti gereği fitratına yerleştirilen duygularını ve Kur’ân’daki yönlendirmeleri esas alarak hareket etmesi gerekir.

2.1.6.6. Kur’ân’da Rab İsmiyle Sâlih Evlat Talebi ve Onlara Duâ

Hiz. İbrahim’in, salih evlat duâsı: *“Ey Rabbim! Bana salihlerden olacak bir çocuk bağışla.”*⁷⁵⁷ Hiz. İbrahim’in Rabbinden kendisini salih evlat ile rızıklandırması talebidir. Yani Hiz. İbrahim, yeryüzünde fesad çıkarmayacak bilakis ıslah edecek, Allah’a isyan ile değil itaat ile kulluk edecek bir evlat istemiştir.⁷⁵⁸ Ve böylece Allah, Hiz. İbrahim’e, kendisini Rabbi için kurban edeceğini haber verdiği zaman, “beni sabredenlerden bulacaksın” diye teslimiyetle kabul eden bir evladı yani Hiz. İsmail’i veriyor.⁷⁵⁹

Hiz. İbrahim’in ve Hiz. İsmail’in Müslüman bir soy talep ettikleri duâ: *“Rabbimiz! Bizi sana teslim olmuş kimseler kıl. Soyumuzdan da sana teslim olmuş bir ümmet kıl.”*⁷⁶⁰ Hiz. İbrahim ve Hiz. İsmail Allah’tan (c.c.), kendi soylarından itaâtkar, yani tevhid ehli ve ihlas ile Allah’a teslim olmuş bir nesil istiyorlar. Yani Allah ‘ın rızası dairesinde hareket eden ve O’ndan başkasından yardım istemeyen, itikadî ve amelî açıdan ihlası esas alan bir nesil isteniyor.⁷⁶¹

Hiz. İbrahim’in, Mekke’ye yerleştirdiği çocukları hakkındaki duâsı: *“Rabbimiz! Ben çocuklarımdan bazısını, senin kutsal evinin (Kâbe’nin) yanında ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim. Rabbimiz! Namazı dosdoğru kılmaları için (böyle yaptım). Sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir, onları ürünlerden rızıklandır,*

⁷⁵⁷ Sâffât 37/100.

⁷⁵⁸ et-Taberî, *el-Câmi’u’l-Beyân*, 21/72.

⁷⁵⁹ el- Beydâvî, *Envâru’l-Tenzîl*, 5/14.

⁷⁶⁰ Bakara 2/128.

⁷⁶¹ Reşîd Rızâ, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Hakîm-Tefsîrü’l-Menâr*, (Kahire: Hey’etü’l-Mısriyye el- âmme, 1990), 1/386.

umulur ki şükrederler.”⁷⁶²Hz. İsmail doğduğunda, Hz. İbrahim’in ilk eşi Sare, bundan etkilenir. Bundan dolayı Hz. İbrahim, Hz. İsmail ve annesi Hacer’i Şamdan Mekke’ye götürür. Suyun ve ziraatin bulunmadığı bir yere bırakır.⁷⁶³ Hz. İbrahim, Rab ismi ile Allah’a (c.c.) nida eder. Onları terbiye olmaları ve Allah’ın esmasının tecelliyatına ayna olmaları ki bununla bazılarının gönüllerinin fethedip, O’na tam bir teslimiyetle ibadet etmelerine vesile olmaları için yaptığını söyleyerek onlar için yardım talebinde bulunur.⁷⁶⁴

Hz. İbrahim’in ve Hz. İsmail’in soyları için yaptığı duâ: *“Ey Rabbimiz! Onlara, içlerinden senin âyetlerini okuyacak, kitap ve hikmet öğretecek, onların ruhlarını arındıracak bir peygamber gönder. Çünkü üstün gelen, her şeyi yerli yerince yapan sensin.*”⁷⁶⁵Hz. İbrahim’in ve Hz. İsmail’in, özellikle Peygamber’in (s.a.v.) risaleti için yaptıkları duâdır. Zira Peygamber (s.a.v.), “Ben, babam İbrahim’in duâsı ve kardeşim İsa’nın müjdesiyim.”⁷⁶⁶ demek suretiyle bu duânın kendisi için yapıldığını kabul ediyor.⁷⁶⁷

Hz. İbrahim’in (a.s.), soyundan önder olabilecek kişiler istemesi: *“Rabbi şöyle buyurmuştu: “Ben seni insanlara önder yapacağım.” İbrahim de, “Soyumdan da (önderler yap, ya Rabbi!)” demişti.*”⁷⁶⁸Hz. İbrahim, birçok konuda imtihan edildiği halde tam bir teslimiyetle Allah’ın, emir ve yasaklarına uymuştur. Bu teslimiyetinden dolayı Allah, onu insanlar içinde önder ve mürşid kılarak taltif etmiştir. Bunun üzerine Hz. İbrahim, kendi soyundan da önderler çıkması için Allah’a (c.c.) niyazda bulunur.⁷⁶⁹

Hz. İbrahim’in, kendisinin ve neslinin devamlı namaz kılanlardan olması için yaptığı duâ: *“Rabbim! Beni namaza devam eden bir kimse eyle. Soyumdan da böyle kimseler yarat. Rabbimiz! Duamı kabul eyle.*”⁷⁷⁰ Hz. İbrahim, kendisi ve nesli için namaza devamları konusunda Allah’tan (c.c.) yardım istemiştir.⁷⁷¹ Zira Hz. İbrahim

⁷⁶² İbrahim14/ 37.

⁷⁶³ Ebû Hayyân, *el-Bahrü’l-muhît*, 6/446.

⁷⁶⁴ el-Âlûsî, *Rûhü’l-me’ânî*, 7/244.

⁷⁶⁵ Bakara 2/129.

⁷⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk: Şuayb el-Arnâvut ve Adil Mürşid, (Beirut: Müessesetü’r-Risâle, 2001), 28/381.

⁷⁶⁷ et-Taberî, *el-Câmi’u’l-Beyân*, 3/82.

⁷⁶⁸ Bakara 2/124.

⁷⁶⁹ es-Sâbûni, *Safvetu’t-Tefâsîr*, 1/83.

⁷⁷⁰ İbrahim 14/40.

⁷⁷¹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 2/409.

(a.s.), Allah'ın (c.c.) kendisine haber verdiği kadarıyla neslinden günahkârların ve inkâr edenlerin çıkacağını bilmiş ve hem kendisi hem de onlar için böyle bir duâyı etmiştir.⁷⁷²

Hız. Zekeriya'nın, Rabbinden kendisine bir evlat vermesi için yaptığı duâ: “*Gerçek şu ki ben, benden sonra gelecek akrabalarım(ın isyankâr olmaların)dan korkuyorum. Karım ise kısırdır. Bana kendi tarafından; bana ve Yakub hanedanına varis olacak bir çocuk bağışla ve onu hoşnutluğuna ulaştırmış bir kimse kıl!*”⁷⁷³ Hız. Zekeriya, İsrailoğullarının kendisinden sonra dini bozup değiştirmelerinden korktuğu için Rabbinden, kendi soyundan dini ikame edecek bir varis talebinde bulunuyor.⁷⁷⁴

İnsanoğlu daima soyunu devam ettirecek bir evlat istemiştir. Bunun için birçok yolu denemekten geri durmamıştır. Bu yollar içinde en etkilisinin duâ olduğunu söylemek yanlış olmaz. Zira yapılan duâ, sonuca ulaştıracaksa Allah onun için uygun şartları yaratır. Ama burada dikkati çekmesi gereken en önemli nokta peygamberlerin salih evlat talepleridir. Onların bu isteği tevhid âkidesinin devamı, yeryüzünün ıslahı ve fesadın önüne geçilmesi içindir.

2.1.6.7. Kur'ân'da Rab İsmiyle Hamd ve Şükür Duâları

Hamd, Allah'ı övmek, sena ve methetmektir. Allah (c.c.) kendisinin nasıl övülüp yüceltilmesi gerektiğini Kur'ân'ın çeşitli yerlerinde anlatmak suretiyle kullarını irşad etmiştir. Zira hamdin en güzel şeklinin nasıl olması gerektiği Kur'ân-ı Kerim'de geçen âyetlerle insanlara bildirilmektedir.

Mesela: “*Hamd, âlemlerin Rabbi, Rahmân, Rahîm, hesap ve ceza gününün (ahiret gününün) mâliki Allah'a mahsustur.*”⁷⁷⁵ Allah (c.c.) kendisinin nasıl medhedilmesi gerektiği ve hamde layık olanın kendisi olduğunu kullarına kendi kelâmıyla göstermiştir.⁷⁷⁶ Yaratılan her şeyin yaratıcının Rab ismine delâlet etmesi aynı zamanda bütün nimetlerin O'nun elinden sudur ettiğine de işaretidir. Bundan dolayı hamdin her çeşidinin O'na yapılması gerektiği bâriz bir şekilde gösteriliyor.⁷⁷⁷

⁷⁷² er-Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 19/107.

⁷⁷³ Meryem 19/5-6.

⁷⁷⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 3/4.

⁷⁷⁵ Fâtiha 1/2-4.

⁷⁷⁶ el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, 1/357.

⁷⁷⁷ er-Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 1/157.

*Şu âyette de: “O, diridir. O’ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O hâlde sadece Allah’a itaat ederek (samimi olarak) O’na ibadet edin. Hamd, âlemlerin Rabbine mahsustur.”*⁷⁷⁸ Allah (c.c.) insanları birliğinin ikrarına, kendisine ibâdete ve istiğfara davet ediyor. Zira ibadetlere ve istiğfara layık olan Allah, ibâdet edenlerin ibâdetlerini kabul edeceğini söylediği gibi istiğfarda bulunanları da bağışlayacağını bildiriyor. İbâdetin ise zikir ve duâ olduğunu söylüyor. Allah, kendisine yapılan duâyı kabul edeceğini ve dolayısıyla da hamde müstehak ancak kendisi olduğunu bildiriyor.⁷⁷⁹

Allah’ın, Peygamber’e (s.a.v.) tavsiyesi: *“Ey Muhammed! Sabret. Allah’ın va’di şüphesiz gerçektir. Günahının bağışlanmasını iste. Akşam-sabah Rabbini hamd ederek tesbih et.”*⁷⁸⁰ Allah, Peygamber’e (s.a.v.) risalet vazifesini icra ederken sabretmesini ve kendisine indirilene emredildiği şekilde kavmine tebliğ etmesini istiyor. Kavminin kendisini inkâr etmesine ve yalanlamasına karşı Allah’ın, onu koruyacağına ve vaad ettiği yardıma ulaştıracağına inanması isteniyor. Ayrıca hatalarından dolayı affedilmesi için istiğfarda bulunması, sabah ve akşam Rabbini hamd ve tesbih etmesi öneriliyor.⁷⁸¹ Peygamberler günahattan korundukları için burada Peygamber’in (s.a.v.) ümmetinin günahları için istiğfarda bulunması isteniyor. Sabah ve akşam Allah’ı, tesbih ve sena ederek ibâdete devam etmesi ki bu zaman dilimi de sabah namazı ve ikindi namazı vakitleridir.⁷⁸² Dolayısıyla tesbihi, takdisi, tahmidi, tehlili, tekbiri ve tabiki duâyı bünyesinde barındıran namazı kılması emrediliyor.

Hiz. İbrahim’in, hamd duâsı: *“Hamd, iyice yaşlanmış iken bana İsmail’i ve İshak’ı veren Allah’a mahsustur. Şüphesiz Rabbim duâyı işitendir.”*⁷⁸³ Hiz. İsmail, Hiz. İbrahim doksan dokuz yaşındayken doğdu. Hiz. İshak’da ondan on üç yıl sonra yani Hiz. İbrahim, yüz yaşını aştıktan sonra⁷⁸⁴ yani o, yüz on iki yaşındayken dünyaya geldi. Dolayısıyla duânın zahiri manası budur.⁷⁸⁵ Bu konuda farklı görüşler olsa da Hiz. İbrahim’in, yaşlandıktan sonra yaptığı duâ sonrasında bu büyük nimete ulaştığı bir gerçektir. Zira ümidin kesildiği bir zamanda istediğine ulaşmak insan için büyük bir nimet ve zaferdir.

⁷⁷⁸ Mü’min 40/65.

⁷⁷⁹ el-Kurtubî, *el Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’an*, 15/326.

⁷⁸⁰ Mü’min 40/55.

⁷⁸¹ et-Taberî, *el-Câmi’u’l-Beyân*, 21/403.

⁷⁸² en-Nesefî, *Medarikü’t-Tenzil*, 3/216.

⁷⁸³ İbrahim 14/39.

⁷⁸⁴ es-Sem’ânî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 3/121.

⁷⁸⁵ el-Beğavi, *Meâlimu’t-Tenzil*, 4/357.

Hiz. İbrahim'in bu duâsına güzel bir şekilde cevap verilmesi elbette ki duâsını işiten Rabbinin ona büyük bir ikramıdır. Bundan dolayı duâları işitip en güzel şekilde cevap veren Allah'a, hamd ve şükretmek Allah'ın (c.c.), kulları üzerindeki hakkıdır.⁷⁸⁶

Hamd ve şükür nimetin artmasına vesile olur. Allah, şöyle buyuruyor: "*Hani Rabbiniz şöyle duyurmuştu: "Andolsun, eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım."*⁷⁸⁷ Allah'ın vahdaniyetini kabul etmek şükürdür.⁷⁸⁸ Vahdaniyeti anlamak ilimle olur. Dolayısıyla ilmin şükürü amel etmektir. Amel ile şükür ise ilmi artırır.⁷⁸⁹ Allah, şükredenler için nimetini ve ikramını artıracaklarını söylemektedir.⁷⁹⁰ Dolayısıyla verilen nimet karşılığında şükür, hizmeti gerektirir. Bu hizmet şükürü netice verdiği için Allah'ın lütfunun kapıları, akla ve kalbe açılır⁷⁹¹.

Allah, hidayet ehlinin nasıl hamd ettiğini şöyle Kur'ân'da şöyle anlatıyor: "*Biz onların kalplerinde kin namına ne varsa söküp attık. Altlarından da ırmaklar akar. "Hamd, bizi buna erıştiren Allah'a mahsustur. Eğer Allah'ın bizi erıştirmesi olmasaydı, biz hidayete ermiş olamazdık. Andolsun, Rabbinizin peygamberleri bize hakkı getirmişler" derler. Onlara, "İşte yaptığınız (iyi işler) sayesinde kendisine varis kıldığınız cennet!" diye seslenilir."*⁷⁹² Cennet ehli ulaştıkları makamı gördüklerinde, Allah'ın, kendilerine bir lütfu olan imanları sayesinde onu elde etdiklerini itiraf ederler. Zira Allah, peygamberleri göndermemiş olsaydı, insanlar hakkı anlayamazlardı ve dolayısıyla kurtuluşa eremezlerdi. Dolayısıyla insanların, Allah'ın, kendilerine ihsan ettiği nimeti görmesi ve buna karşı şükür ile mukabelede bulunması gerekir. Aksi takdirde elde ettiği nimetleri hakkı olmadığı halde kendi çalışmasının sonucu olarak görür ve nankörlük eder.⁷⁹³

Allah, âlemde bulunan bütün mahlûkata, özellikle insana, sayısız nimet ile ihsanda bulunmuştur. Bunun karşılığında insanın verilen nimetin arkasındaki kudreti görmesi ve mukabilinde şükür ile Rabbine yönelerek ubudiyetini ibadeti ile göstermesi gerekir. Zira verilen nimetler, insana nimetleri veren Rabbinin rahmetini açıkça

⁷⁸⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 2/560.

⁷⁸⁷ İbrahim 14/7.

⁷⁸⁸ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 2/399.

⁷⁸⁹ et-Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 86.

⁷⁹⁰ el-Kuşeyrî, *Letâ'ifü'l-işârât*, 2/241.

⁷⁹¹ er-Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, 1/195.

⁷⁹² A'râf 7/43.

⁷⁹³ Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli*, 2/1021.

gösterdiği gibi insanı, O'na teşekkür etmeye de yöneltir. Teşekkür de Allah'ın vaad ettiği şekilde nimetin artmasına vesile olur.

2.1.6.8. Kur'ân'da Rab İsmiyle İlim Talep Edilmesi

Kur'ân-ı Kerim'de ilmin ve âlimin önemi üzerinde çokça durulmuştur. İnsanoğlu yaratılış gayesini ve kendisini yaratanı ancak ilimle bilebilir. Zira yaratılışın en yüksek gayesi ve neticesi Allah'a (c.c.) imândır. İnsanı kemâlata ulaştıran şey ise Allah'ı, bilmek yani O'nu tanımadır.⁷⁹⁴ Dolayısıyla insanın Allah'ı tanınması, O'nu uygun şekilde zikretmesi ve O'na şükredip, ibâdet etmesi ancak ilimle olur.

Allah, Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurmaktadır: “(Böyle bir kimse mi Allah katında makbuldür,) yoksa gece vakitlerinde, secde hâlinde ve ayakta, ahiretten korkarak ve Rabbinin rahmetini umarak itaat ve kulluk eden mi? De ki: “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” Ancak akıl sahipleri öğüt alırlar.”⁷⁹⁵ Ammar b. Yasir, ahiret azabından korkup Rabbinin rahmetini umarak gece vakti namaz kılıp secde eder. Bunun üzerine Rabbinin bilip O'na ubudiyetiyle mukabelede bulunan biriyle, O'nu tanımayıp şirk koşan birinin aynı olmadıkları bu âyetle ifade edilir.⁷⁹⁶ Allah'ın (c.c.) “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”⁷⁹⁷ uyarısı âlimle cahilin bir olmayacağı anlamındadır.⁷⁹⁸

Allah, Kur'ân-ı Kerim'de, Peygamber'e (s.a.v.) hitaben şöyle buyurmaktadır: “Rabbim! İlmimi arttır” de.”⁷⁹⁹ Allah (c.c.), Peygamber'e (s.a.v.) bilmediği faydalı ilimleri öğrenmek için duâ etmesi gerektiğini bildiriyor.⁸⁰⁰ Yaratılışın hikmetini öğretmesini,⁸⁰¹ anlayışını artırmasını Rabbinden istemesi emrediliyor.⁸⁰² İbn Mesud imanın ve yakinin artmasını istemek şeklinde yorumluyor.⁸⁰³ Ayrıca Kur'ân ve manasını anlamak noktasında ilmin artırılmasının istenmesi emrediliyor.⁸⁰⁴ Allah,

⁷⁹⁴ Nursi, *Mektubat*, 242.

⁷⁹⁵ Zümer 39/9.

⁷⁹⁶ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 3/659.

⁷⁹⁷ Zümer 39/9.

⁷⁹⁸ Mahallî Celâleddin - Süyûtî Celâleddin. *Tefsîrû'l-Celâleyn*. (Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts), 607.

⁷⁹⁹ Tâ-Hâ 20/114.

⁸⁰⁰ et-Taberî, *el-Câmi 'u'l-Beyân*, 18/328.

⁸⁰¹ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 8/64.

⁸⁰² es-Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, 2/414.

⁸⁰³ es-Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 3/358.

⁸⁰⁴ el-Beğavi, *Meâlimu't-Tenzil*, 5/297.

Peygamber'den (s.a.v.) ilim dışında hiçbir şeyin artırılması için duâ etmesini emretmemiştir.⁸⁰⁵

Bu âyeti kerimede insanlığa büyük bir hikmet dersi verilmektedir. Şöyle ki, her insan kendisine tebliğ edilen bir hakikatı, verilen bir nasihatı kemâli ciddiyet ve samimiyetle dinlemelidir. Hiç kimse ilmine güvenip bilgisini yeterli görmemelidir. Vahyi ilâhiye mazhar olan Peygamber (s.a.v.) ilminin artmasını talep etmekle mükellef kılınmışsa, ümmetinden herkesin bununla yükümlü olduğunu bilmesi gerekir. İbni Mesut bu âyeti kerimeyi okuduğunda, “Yarabbi ilmimi ve yakînimi artır.” diye duâ edermiş.⁸⁰⁶

İlim ile insan hem yaratıcısını hem de kendi mahiyetini kavrar. Cahil bir insanın hadiselerin arka planını okuması çok zordur. İlim insana hikmetle bakmayı ve olayları doğru okumayı öğretir. Dolayısıyla insanın ilme ihtiyacını hissetmesi ve ilmi elde etmek için Rabbine tazarruda bulunması gerekir. ‘Abd ihtiyacını hissedip isterse, elbetteki Rab bu isteğe olumlu bir cevap verecektir.

2.1.6.9. Kur’ân’da Rab İsmiyle Tebliğin Kolaylaştırılması Talebi

Bütün peygamberlerin görevi, Allah’ı (c.c.) tanımak, zikretmek, O’na ibadet etmek ve ahkâmına uymak olduğu gibi, bunları diğer insanlara da duyurmaktır. Bu sadece peygamberlerin görevi olmayıp imân eden herkesin yapması gereken bir vazifedir.

Nitekim Allah (c.c.) Kur’ân-ı Kerim’de, mü’minlere hitaben şöyle buyurmaktadır: “Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır.”⁸⁰⁷ Mü’minlerin, insanları hayra yani İslama ve hükümlerine uymaya çağırmaları isteniyor.⁸⁰⁸ Peygamberlerin üstlendikleri tebliğ görevi âyette mü’minlere de tevdi edilirken aslında tebliğin önemine dikkat çekilmektedir. Bu kadar önemli bir görevi yaparken başta peygamberler olmak üzere bu görevi yerine getirenler ciddi sıkıntılarla karşılaşmışlardır.

⁸⁰⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 3/90.

⁸⁰⁶ Bilmen, *Kur’ân-ı Kerim’in Türkçe Meâli*, 4/ 2110

⁸⁰⁷ Âl-i İmrân 3/ 104.

⁸⁰⁸ et-Taberî, *el-Câmi ‘u’l-Beyân*, 7/90.

Mesela şu âyette : “*O da Rabbine, “Ey Rabbim! Ben yenilgiye uğradım, yardım et” diye dua etti.*”⁸⁰⁹ Hz.Nuh kavmine vahdâniyyet delilleri ile gittiği halde onlar kibirlerinden dolayı kabul etmeyip ona ettikleri eziyetten dolayı yenik düştüğünü ve Rabbinden kendisine yardım etmesini istiyor.⁸¹⁰ Onlara karşı yardımdan kastı Rabbinin onlardan intikamını alması şeklindedir.⁸¹¹ Aslında Hz. Nuh, kendisi için yardım talebinde bulunmuyor. Zira o kendisi için onlarla mücadele etmeyip Rabbinin dini için uğraştığından dolayı aczini itiraf edip din namına yardım talebinde bulunuyor.⁸¹²

Hz.Mûsa ise Firavuna ve zalim kavmine karşı tebliğinde zorlandığı için şöyle duâ ediyor: “*Mûsâ “Rabbim!” dedi, “Gönlüme ferahlık ver. İşimi bana kolaylaştır. Dilinden düğümü çöz ki sözümü iyi anlasınlar.*”⁸¹³ Allah (c.c.) hakkında daha derin bir bilgiye sahip olmak ve kendisine vahyedileni Firavun’a korkmadan anlatmak için gönlüne ferahlık verilmesini istiyor. Firavun’a karşı rahat konuşabilmesi ve söylediklerinin anlaşılabilmesi için dilindeki tutukluğun⁸¹⁴ çözülmesini talep ediyor.⁸¹⁵

Hz.Mûsa, tebliğ konusunda kardeşi Hz.Harun’un kendisine yardımcı olarak verilmesini şu şekilde istiyor: “*Yakınlarımdan birini bana yardımcı ver. Kardeşim Hârûn’u. Onunla gücümü pekiştir. Onu da görevime ortak et. Ta ki seni bol bol tesbih edelim. Ve seni çok analım. Kuşkusuz sen bizi görmektesin.*”⁸¹⁶ Hz.Mûsa’nın kardeşi Hz.Harun’u kendisine yardımcı olarak istemesinin sebebi onunla birlikte Allah’ı daha çok zikretmek, ibadet etmek ve tebliğ görevini daha kolay bir şekilde yerine getirmek içindir.⁸¹⁷ Zira kardeşi Hz.Harun kendisinden daha uzun ve iri yapılı, aynı zamanda daha fasîh konuşan biri idi. Dolayısıyla tebliğ noktasında ve Allah’a daha çok ibadet

⁸⁰⁹ Kamer 54/10.

⁸¹⁰ el-Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sünne*, 9/446.

⁸¹¹ el-Kuşeyrî, *Letâ’ifü’l-işârât*, 3/495.

⁸¹² er-Râzî, *Mefâtihu’l Gayb*, 29/295.

⁸¹³ Tâ-Hâ 20/25-28.

⁸¹⁴ Hz.Mûsa, küçükken Firavun’un sakalını çektiği için Firavun onu öldürmek istiyor. Firavun’un eşi ise onu bu cezadan kurtarmak için bilerek yapmağını anlatmak için önüne hem ateş parçasının hem de incinin konulmasını ister. Eğer inciyi alırsa aklının başında olduğunu yok eğer ateşi alırsa aklının ermediğinin anlaşılacağını söyler. Bunun üzerine önüne ateş parçası ve inci konur. Hz.Mûsa, ateşi alır ve ağzına götürür. Dilindeki tutukluk bundan dolayı oluşur. et-Taberî, *el-Câmi’u’l-Beyân*, 18/299.

⁸¹⁵ et-Taberî, *el-Câmi’u’l-Beyân*, 18/299.

⁸¹⁶ Tâ-Hâ 20/29-35.

⁸¹⁷ ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 3/62.

etmek noktasında ona faydası olacağını düşündüğü kardeşini Allah'tan, kendisine yardımcı olarak vermesini talep ediyor.⁸¹⁸

Tebliğ dinin, dünyada ikamesi için gerekli olan unsurlardan biridir. Tebliğin yapılabilmesi için elbetteki önce tebliğ edilen şeyin mahiyetinin bilinmesi gerekir. Söz konusu Allah'ın (c.c.) dini ve emrettiği hükümler olduğuna göre hem ilmi anlamda hem de hitabet anlamında donanımlı olmak tebliğ vazifesinin icrasında önemli rol oynar. Dolayısıyla bütün zorluklar karşısında nasıl yardım talebinde bulunuluyorsa, tebliğ içinde yardım talebinde bulunmak da ubûdiyyetin gereğidir.

2.1.6.10. Kur'ân'da Rab İsmiyle Anne ve Babaya Yapılan Duâlar

Allah (c.c.), Kur'ân-ı Kerim'de anne ve babaya iyi davranılmasını şu şekilde emrediyor: *“İnsana da, anne babasına iyi davranmasını emrettik. Annesi, onu her gün biraz daha güçsüz düşerek karnında taşımıştır. Onun süttten kesilmesi de iki yıl içinde olur. (İşte onun için) insana şöyle emrettik: “Bana ve anne babana şükret.”*⁸¹⁹ Allah, Lokman Sûresinde, Hz. Lokman'ın oğluna verdiği vasiyeti zikrederek Allah'a, şeriksiz imandan sonra anne babaya iyi davranılması ve onlara teşekkür edilmesinin önemini vurguluyor. Zira ikisinin de çocuğun yetişmesinde önemli katkıları olduğu için kendilerine iyi davranılmasının gerekliliği üzerinde duruluyor. Özellikle annenin hamileliği süresince yaşadığı sıkıntılar ve doğumdan sonra iki yıla kadar çocuğu emzirmesinden dolayı hürmete layık olduğu nazara veriliyor.⁸²⁰

Şu âyette de: *“Rabbin, kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, anaya-babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti. Eğer onlardan biri, ya da her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, sakın onlara “öf!” bile deme; onları azarlama; onlara tatlı ve güzel söz söyle. Onlara merhamet ederek tevazu kanadını indir ve de ki: “Rabbim! Tıpkı beni küçükken koruyup yetiştirdikleri gibi sen de onlara acı.”*⁸²¹ Demektedir. Allah, diğer âyetlerde olduğu gibi bu âyette de tevhide dikkati çekip, ibadetin sadece kendisine yapılmasını istedikten sonra anne ve babaya nasıl davranılması gerektiği konusunda yol gösteriyor. Yani Allah, kendisinden başkasına ibadet edilmemesini, anne babaya iyi davranılmasını, onların yaptıklarına

⁸¹⁸ el-Kurtubî, *el Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 11/194.

⁸¹⁹ Lokman 34/14.

⁸²⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 6/336.

⁸²¹ İsrâ 17/23.

sabredilmesini ve onlara “öf” bile denilmemesini emretmiştir.⁸²² Anne babaya ihsanın ve şefkatin emredildiği, istiskal ve kötü muamelenin yasaklandığı bu âyette öldüklerinde de arkalarından duâ edilmesi istenmektedir.⁸²³ Âyette anne babaya iyilik edilmesi, onlara şefkat edilmesi, “öf” bile denilmemesi yani azarlanmamaları, güzel söz söylenmesi ve onlar üzerine rahmet kanatlarının gerilip onlara duâ edilmesi gibi beş tabaka ayrı ayrı surette şefkati celbediyor⁸²⁴

Hz. İbrahim’in, kendisi, anne-babası ve bütün mü’minler için yaptığı duâ: “*Ey Rabbimiz! (Amellerin) hesap olunacağı gün beni, ana-babamı ve müminleri bağışla!*”⁸²⁵ Hz. İbrahim’in, bu duâsı özellikle anne ve babasının Müslüman olmaları ve tevhidî akideyi benimsemeleri için yapılmış bir duâdır. Zira hesap gününde yani kıyamette ancak Allah’ın (c.c.) vahdaniyetini kabul edenlere mağfiret edilcektir. Dolayısıyla bu mağfirete müstehak olmaları için önce Müslüman olmaları gerekmektedir.⁸²⁶

Hz. Nuh’un, kendisi, anne-babası, mü’min erkek ve kadınlar için yaptığı bağışlanma duâsı: “*Rabbim! Beni, ana babamı, iman etmiş olarak evime girenleri, iman eden erkekleri ve iman eden kadınları bağışla. Zalimlerin de ancak helâkini arttır.*”⁸²⁷ Bu duâ insanın duâ ederken kimden başlaması gerektiğini gösteren önemli ipuçlarını taşımaktadır. Zira duâ eden ve istiğfarda bulunan kişi önce kendisini ve anne babasını daha sonrada mü’minleri zikretmesi gereklidir.⁸²⁸ Hz. Nuh’un, kendisine, mü’min olan anne babasına ve mü’min olarak evine (mescide veya gemiye) girenler için yaptığı bir duâdır.⁸²⁹

Hukukullahtan sonra gelen bir hak olan anne baba hakkı, âyetlerde de geçtiği gibi Allah tarafından önemsenen bir haktır. İnsanın dünyaya gelmesine vesile olan ve terbiyesinden sorumlu olan anne ve babanın çocukları tarafından önemsenmeleri ve onlara duâ edilmesi bizzat Allah, tarafından emredilmektedir. Dolayısıyla evladın bu

⁸²² et-Taberî, *el-Câmi ‘u’l-Beyân*, 17/415-417.

⁸²³ es-Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm*, 2/307.

⁸²⁴ Nursi, *Mektubat*, 285.

⁸²⁵ İbrahim 14/41.

⁸²⁶ el-Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sünne*, 6/406.

⁸²⁷ Nûh 71/28.

⁸²⁸ el-Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-Sünne*, 10/232.

⁸²⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 4/621.

bilinçle hareket edip Allah'a itaat noktasındaki itirazları dışında makul isteklerini yerine getirmesi ve onların memnuniyeti için uğraşması gerekmektedir.

2.1.6.11. Kur'ân'da Rab İsmiyle Öğretilen Duâlar

Allah, Kur'ân'da kendine nasıl duâ edilmesi gerektiğini birçok duâ örneği ile göstermiştir. Bunlar bazen bir peygamberin dilinden yapılan duâlar, bazen salihlerin dilinden yapılan duâlar ve bazen de daha önce yapılmamış fakat bu ümmetin yapması istenen duâlar olarak zikredilmiştir.

2.1.6.11.1. Hata Sonucu İşlenen Kusurlar İçin Rabbe Yapılan Duâ

Allah (c.c.) Kur'ân'da mü'minlere kasıtlı yapmadıkları hatalarından dolayı nasıl duâ etmeleri gerektiğini şöyle öğretiyor: “رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا” “*Rabbimiz! Unutur veya yanılırsak bizi cezalandırma!*”⁸³⁰ Emredilenin yapılmaması ya da yapılması yasaklanan bir şeyi isyan etmek niyetiyle değil, cehalet ve yanılığdan dolayı yaptığını itiraf etmek ve af dilemektir.⁸³¹ Yani unutulmuş bir hatadan dolayı bağışlanmayı istemektir.⁸³²

Allah (c.c.) rahmetinin gereği olarak kulunu affetmek için bütün koşulları onun lehine kullanmaktadır. Cehalet, yanılma veya unutmadan dolayı yapılan hataları mazeret kapsamında değerlendirdiğini bu duâ ile göstermektedir. Bir nevi insana niyetini düzeltmesi ve bilinçli bir şekilde günah işlememesi durumunda affedileceği mesajı verilmektedir. Dolayısıyla kusur, acz, fakr ve noksanlığı ile bilinen 'abd, kusurunu itiraf ederek ve af talebinde bulunarak Rabbinin rahmetini celbedebilir.

2.1.6.11.2. Önceki Toplumlara Yüklenen Zorluklardan Rabbe Sığınma

Allah, şu âyette insana önceki toplumların yaşadığı sıkıntıları yaşamaması için kendisine sığınmasını öğretiyor: “رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إَصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا” “*Ey Rabbimi! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme!*”⁸³³ Tevbesi ve keffareti olmayan günahlardan, önceki ümmetlere yüklenen sorumluluklarla sorumlu olmamak ve güç getirilemeyecek musibetler ve belalarla imtihan edilmemek için bir

⁸³⁰ Bakara 2/286.

⁸³¹ et-Taberî, *el-Câmi 'u'l-Beyân*, 6/132.

⁸³² es-Semerkindî, *Bahru'l-Ulûm*, 1/190.

⁸³³ Bakara 2/286.

yardım talebidir.⁸³⁴ Daha önceki toplumlarda özellikle Yahudilerde hem ibadetlerin hem de cezaların daha ağır olması⁸³⁵ nedeniyle önceki ümmetlere yüklenen fakat yerine getirilmesi zor görevlerden Rabbe sığınmaktır.⁸³⁶

Peygamber'in (s.a.v.) ümmeti, özel bir eğitime tabi tutulmuşçasına hem ağır musibet ve belalardan hem de önceki ümmetlere yüklenen sorumluluklar ve cezalardan bu duâ ile kurtulabilecekleri vurgusu yapılıyor. 'Abdin bu duâ ile Rabbine yönelerek kendisine önceki toplumların yaşadığı sıkıntıları yaşatmaması için Rabbine bir ricada bulunması isteniliyor.

2.1.6.11.3. Zorluklardan Rabbe Sığınma ve Yardım Talebi

Üstesinden gelinemeyecek zorluklardan Allah'a (c.c.) sığınılması şu şekilde öğretiliyor:

رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلَانَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ
"Üstesinden gelemeyeceğimiz şeyleri boynumuza borç kılma! Bizi bağışla, ayıplarımızı ört ve bize rahmetinle muamele buyur! Sen bizim sahibimiz ve yardımcımızsın; artık inkârcı topluluğa karşı bize yardım et!"⁸³⁷ Beladan ve cezadan ya da insan gücünün kaaldıramadığı sorumluluklardan, tahammül edilemez sıkıntılarla imtihan edilmekten Rabbe sığınılıyor.⁸³⁸

Aciz olan insan hastalıklara, musibetlere ve belalara karşı çok dayanıksız olduğu için çoğu zaman kaldırayabileceği şeylere karşı dahi dayanamıyor. Psikolojik anlamda ciddi travmalar yaşayabiliyor. Fıtratı gereği sığınma, korunma ve isteme gibi duygularla donatılan 'abdin, bu durumlarla karşılaşmaması için Rabbine yönelerek yardım talebinde bulunması ve sığınması öneriliyor.

2.1.6.11.4. Rabbe Nasuh Tevbesi ile Tevbe

Allah (c.c.), kulunun işlediği günahlardan dolayı ümitsizliğe kapılmaması ve her halükârda O'na yönelmesi için yönlendirmelerde bulunuyor.

⁸³⁴ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli*, 1/313.

⁸³⁵ Namaz, oruç, hac ve zekât gibi ibadetlerin daha fazla olması, cezalarda ise; Kendini öldürerek tevbe etmek, elbisenin pislenen yerini kesmek gibi, domuza ve maymuna dönüştürülmek gibi.

⁸³⁶ er-Râzî, *Mefâtîhu'l Gayb*, 7/121.

⁸³⁷ Bakara 2/286.

⁸³⁸ el- Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, 1/166.

Mesela: “De ki: “Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah, bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”⁸³⁹ Bu hitap Allah’ın kullarına şefkâtinin en güzel alâmetidir. Bu âyet ile Allah’ın, Peygamber’in (s.a.v.) ümmetinin zalimlerini, onların kötülerini, katillerini, zina edenlerini ve hırsızlarını terk etmeyeceği anlaşılıyor. Çünkü Allah’ın, Peygamber’in (s.a.v.) ümmeti için cömertliğinin, lütfunun ve ihsanının sonu yoktur.⁸⁴⁰ Zira bu âyet cahiliye döneminde işlediği günahtan yani Hz.Hamza’yı öldürmesinden dolayı affedilmeyeceğini düşünen vahşi hakkında indiği söyleniyor.⁸⁴¹ Yani Allah, işlenen bütün günahları tevbe edilmesi şartıyla affedeceğini söylüyor.⁸⁴² Dolayısıyla nefislerine zulmedenler, günahta aşırı gidenlerin, Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyip tevbe ile O’na dönmeleri gerekiyor.⁸⁴³

Rahmetiyle kuluna muamelede bulunan Allah her fırsatta kulunu affedeceğini bunun şartının ise işlenen günahladan ciddi bir pişmanlık hissedip, O’na tevbe ile iltica edilmesi olduğunu bildiriyor. Tevbenin en makbulünün de nasuh tevbesi olduğu vurgulanıyor. Nitekim Allah, bu konuda şöyle buyuruyor: “Ey iman edenler! Allah’a içtenlikle tövbe edin. Umulur ki, Rabbiniz sizin kötülüklerinizi örter, peygamberi ve onunla birlikte iman edenleri utandırmayacağı günde Allah sizi, içlerinden ırmaklar akan cennetlere sokar. Onların nurları önlerinden ve sağlarından aydınlatır, gider. “Ey Rabbimiz! Nûrumuzu bizim için tamamla, bizi bağışla; çünkü senin her şeye hakkıyla gücün yeter” derler.”⁸⁴⁴ Mü’minlerin işledikleri günahlardan dolayı pişman olup aşırılıklarını düzeltmeleri ve işledikleri günahların affedilmesi için Rablerine tevbe etmeleri isteniyor. Öyle bir tevbe olmalı ki sütün memeye dönmemesi gibi bir daha aynı günaha dönmemeye azmetmelidir.⁸⁴⁵ Her zaman ve her durumda farz olan tevbe insana emrediliyor.⁸⁴⁶ Tevbenin emredildiği bu âyet ile aynı zamanda günahların örtüleceği bildiriliyor. Muvaffak olanın cennete gireceği, münâfıklara uymayanların kıyamet günü iman nuru ile aydınlıkta yürüyeceklerini ve onun rahatlığını hissedeceklerini haber

⁸³⁹ Zümer39/ 53.

⁸⁴⁰ et-Tüsteri, *Tefsîru’t-Tüsteri*, 3/134.

⁸⁴¹ el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne*, 8/694.

⁸⁴² ez-Zemahşerî, el-Keşşaf, 4/135.

⁸⁴³ el- Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, 5/46.

⁸⁴⁴ Tahrîm 66/8.

⁸⁴⁵ ez-Zemahşerî, el-Keşşaf, 4/569.

⁸⁴⁶ el-Kurtubî, *el Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’an*, 18/197.

veriyor. Rablerinden “nurumuzu tamamla” diye talepte buldukları zaman Allah’ın, onların bu isteklerine icabet edeceği bildiriliyor.⁸⁴⁷

İnsana kendisine duâ etmesini emreden Allah (c.c), duânın nasıl yapılması gerektiğini Kur’ân’da zikrettiği âyetler ile öğretiyor. Talep edilen şey ne olursa olsun; rızık, yardım, korunma, tevbe, sığınma, istiğfar vb. isteklerini, “أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ”⁸⁴⁸ “dua edenin duasına cevap veririm.”⁸⁴⁸ diyerek karşılığını bulacağını ifade ediyor.

⁸⁴⁷ es-Sa‘dî, *Teyisirü'l Kerimi'r Rahman*, 847.

⁸⁴⁸ Bakara 2/186

SONUÇ

İlk insanla başlayan duâ, kulun Rabbiyle olan iletişimini güçlendirip, O'na yaklaştıran bir ibadet olmuştur. Tarih boyunca insan; sığınacağı, dertleşeceği, yardım isteyeceği aşkın bir güce ihtiyaç hissetmiştir. Allah (c.c.), insanı yarattığı andan itibaren yalnız bırakmamış, vahiy aracılığı ile onunla iletişime geçmiştir. Vahiy ile bildirdiklerini, gönderdiği peygamberler ve rubûbiyyetinin delilleri olan kevnî âyetlerle desteklemiştir. Zira Rubûbiyyeti ifade eden yaratma, rızıklandırma, eğitme, yönetme, ıslah gibi birçok delil Allah'ın rubûbiyyetinin açık bir işareti olup dikkatleri çekmiştir.

Vazifesi Rabbini tanımak ve O'na kulluk etmek olan insan, ibadeti ve duâsıyla Allah'ın, hem ulûhiyyet, hem rubûbiyyet, hem de esma ve sıfatının tevhidini ilan etmektedir. Zira ibadet ve duâ Allah'ın ulûhiyyetinin gereği iken sonuçları itibariyle rubûbiyyetinin kapsamına girer. Mesela ibadet; Allah'a karşı tesbih, tekbir, tahmid, takdis, tehlîl, tâzim ve Allah'ın (c.c.) kullarına farz kıldığı namaz, oruç, hac, zekât vb. emirleri içermesi yönüyle ulûhiyyeti ilâhiyyeye delalet ederken aynı zamanda esma ve sıfata delaleti de yadsınamaz bir gerçektir. Bu ibadetler karşılığında Allah'ın kulunu ödüllendirmesi veya cezalandırması ise rubûbiyyeti kapsamındadır. Ayrıca kul açısından eksikliği, acizliği, fakirliği ve ihtiyacı simgeleyen duâ kavramı da; rızık, istiğfar, sığınma, yardım, ıslah vb. talepleri içermektedir. Dolayısıyla bu taleplere verilen cevaplar da Allah'ın rubûbiyyetinin neticesidir.

Dünyaya gönderildiği andan itibaren 'abd, günahlarından ve hatalarından dolayı Rabbinin af ve mağfiretine ihtiyaç hissetmiştir. O'ndan maddi ve manevi anlamda koruma talebinde bulunmuştur. Bütün istekleri, arzuları ve beklentileri için O'na yönelmiştir. Sıkıntılı zamanlarında psikolojik buhranların önüne Allah'ın yardımıyla geçebileceğini bilmesi onu rahatlatmıştır. Günah işlediğinde onu rahmetiyle bekleyen ve af dilerse affedecek yaratıcısına pişmanlık ve tevbeyle dönen 'abd elde edemediği isteklerini O'ndan talep etmiştir. Dolayısıyla bu bilinçle hareket eden salih bir 'abd elinde olan nimetlerden dolayı şükretmiş ve devamını istemiştir. Bütün bunlar sahil ve sağılam bir imanın sonucunda olmuştur. Bunun içindir ki sahil imana sahil olmayanlar üstesinden gelemedikleri problemlerini çözmek için yanlış yollara başvurmuşlar ve Allah'ı, bilmiş olsalar bile kendilerine yardım edeceğini düşündükleri

başka yardımcılarına sığınmışlardır. İşte bu durumda ‘abd ile Rab arasındaki samimi, içten ve güçlü olan irtibat kopmaya başlamış, ‘abd yaratılış gayesinden uzaklaşarak nefisini, kutsal saydığı büyüklerini ve putları ilâh edinmiştir.

Bu çalışma ile duâ kavramının sahih bir iman ve halis bir ubûdiyyet neticesinde gerçek anlamını bulacağı üzerinde durulmuştur. Zira dünyaya gönderiliş amacı Allah’ı (c.c.) tanımak ve O’na kulluk olan insan, her şeyden önce sağlam bir inanca ulaşmak için uğraşmalıdır. Çünkü inancı, onun hem zihin dünyasını, hem de davranışlarını şekillendirecektir. Tevhid ilkesi çerçevesinde hareket edecek ve yanlış beklentilere girmeyecektir. Allah’ın, kendisi için koyduğu sınırları aşmayacaktır.

Kur’ân-ı Kerim’deki duâ ayetleri, insana nasıl duâ etmesi gerektiğini en ince ayrıntısına kadar bildirmiştir. Duâ ayetlerinin sonundaki Allah’ın isimlerinden her birinin, “Rab” ismiyle ilişkisi düşünüldüğünde konu daha iyi anlaşılacaktır. İnsana duâ etmeyi emreden Allah, insanın yanlış yollara yönelmemesi için Kur’ân’daki duâ ayetleri ile de yol göstermiştir. Dikkatleri tevhidi inanca çekmekle kulunun diğer ibadetlerinde olduğu gibi ihlasla yaptığı duâsı ile de kendisine yönelmesini istemiştir.

İnsanın yaratılışına uygun hareket etmesi kendi mahiyetini bilmesiyle ve yaratıcısını bütün vasıflarıyla tanımaya çalışmasıyla mümkündür. Kur’ân, O’nu esması, sıfatları ve icraatlarıyla net bir şekilde tarif etmektedir. Allah, Kur’ân’da vasıflarını anlatırken kevnî âyetleri de delil olarak gösterip rubûbiyyetinin tecellilerine dikkatleri çekmektedir. Kusursuz icraatı ile yaratılan bütün mahlukâtın tedbirini, terbiyesini, idaresini, ıslahını, ihtiyacını ve rızkını üstlenmekle rubûbiyyetini açıkça göstermektedir.

Rubûbiyyeti anlamak, ubûdiyyet kavramını anlamaktan geçer. Nitekim bazılarının Peygamber’e (s.a.v.), bazılarının da tasavvuf büyüklerine isnad ettikleri “Nefsini bilen Rabbini bilir.” ifadesinin gözden kaçırılmaması gerekir. Yani kulun kendisini tanıması, yaratıcısını tanıması noktasında ona yardımcı olur. Duâ ederken de o bilinçle hareket etmesini sağlar. Yani O’nun Rubûbiyyetine karşı samimi ve gafletten uzak bir ubûdiyyetle mukabelede bulunur. Dolayısıyla ‘abd ve Rab arasındaki iletişimin önemli unsurlarından olan duânın nasıl yapılması gerektiği Kur’ân’da geniş bir şekilde yer almıştır. Rabbî ve Rabbenâ ile başlayan duâlar bütün insanlar için yaratıcılarına karşı seslenme biçimini ve O’na yakınlığı göstermesi açısından manidardır. Zira Rab yaratılışa dair her şeyi kontrolü altında tutup saâlin yani isteyenlerin isteklerine en güzel

şekilde cevap vereceğini bildirmiştir. Bu durumda ‘abdin, her şeyin emrinde hareket ettiği Rabbine ihlas ile yönelmesi, ibadetine ve duâsına kadar bütün fiilleri için Rabbinden yardım talebinde bulunması gerekir.

İslam öncesi toplumların sağlam rubûbiyyet anlayışından uzak inançları, onları başka şeylerden yardım istemeye yöneltmiştir. Zira onlar âlemde faal olan kudreti göremediklerinden yani rububiyetin tecellileri olan kevni âyetlere dikkat etmediklerinden dolayı yanlış arayışlara girmişlerdir. Bu durum onları âlemlerin Rabbi olan Allah’a karşı duyarsızlığa ve isyana sevk etmiştir. Bu toplumlarda, Allah (c.c.) yaratıcı olarak kabul edilmekle beraber pasif konumda görüldüğünden dolayı O’na tam olarak teslimiyet gösterememişlerdir. Hayatlarının her alanına sirayet eden şirk duâlarına da yansımıştır. Bu tutumları kimi toplumların helâkına neden olmuştur. Dolayısıyla Kur’ân birçok âyeti ile insanın en önemli vazifesinin, Rabbini tanınması, ubudiyetini O’na tahsis etmesi ve duâsını da sadece O’na yapmasının gerekliliğine dikkatleri çekmektedir.

Duâ; Rabbe yönelmeyi, sığınmayı, tevbeyle, istiğfarda bulunmayı, şükür ve tevekkülü O’na has kılmayı ifade etmekle beraber dünyadaki ve ahiretteki bütün ihtiyaçların da (salih evlat, eş, rızık vb.) O’ndan istenmesi gerektiğinin ifadesidir. Dolayısıyla Rab ve abd ilişkisinde önemli bir yer tutan “Duâ”nın nasıl yapılması gerektiği ve bu noktadaki rolü üzerinde durularak tevhidi nazara dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Zira istek, ihtiyaç, af, rızık, zikir, şükür, sığınma, ibadet vb. konuları kapsayan duânın, tevhid inancından sapmadan yapılması için sağlam bir Rubûbiyyet algısının zihinlerde inşası gereklidir. Ayrıca Kur’ân’ın, duâ ile başlaması ve duâ ile bitmesi, duânın önemini göstermesi açısından önemlidir. Kendisi de bir ibadet olan duânın doğru yapılması, beklentilerin o doğrultuda şekillenmesine sebep olacaktır. Dolayısıyla sağlam bir Rubûbiyyet algısı, doğru bir ubûdiyyeti sonuç verecektir. Bu bağlamda yapılan duâ da sağlam bir inanç üzerine inşa edildiği için Allah’ın istediği şekilde rolünü gerçekleştirecektir.

Önemli olan bu konu daha detaylı bir şekilde araştırılabilir. Rubûbiyyet ve ubûdiyyet kavramlarının sadece duâ konusunda değil, ibadet içerikli bütün alanları kapsadığı noktasında bir araştırma yapılabilir

KAYNAKÇA

- Abdülbâkî, M. Fuâd. *el-Mu'cemu'l-müfehres lielfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*. Kahire: Dâru'l Hadis, 2007.
- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. thk: Şuayb el-Arnâvut ve Adil Mürşid. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Aköz, Hidayet. *Kur'ân'da Allâh-Kul (İnsan) İlişkisi*. Bursa: Seriyeye Yayınevi, 2000.
- Alıcı, Mustafa. "Yahudilikte Otorite Kurumları Üzerine": Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi 7 (Eylül 2015), 19.
- el-Âlûsî, Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmud b. Abdillâh. *Rûhü'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*. thk. Ali Abdülbari Atiyye. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1995.
- Aydın, Mehmet. "Hıristiyanlık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 17/346-347. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- el-Barrâk, Abdurrahmân b. Nâşir al-Barrâk b. İbrahim. *Şerhu'l- Akîdeti't Tahâviyye*. Dâru't-Tedmiriyye, 2008.
- Bayram Enver – Coşkun Hasan, "Kur'an Kıssaları Bağlamında Sosyal Değişim-Helak Münasebeti", Tokat İlmîyat Dergisi, 2020,
- el-Beğavi, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd. *Meâlimu't-Tenzî.*, thk. Muhammed Adullah en-Nemr, Osman Cum'a Damiriyye, Süleymân Müslim el-Harsî. Riyad: Dâru't-Tayyibe, 1409/1989.
- el- Beydâvî, Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer, *Envâru't-Tenzîl*, thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mar'aşlî, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1418.
- el- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Beyrut: Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- _____, *el-Esmâ' ve's-sifât*. thk. Abdullah b. Muhammed el-Hâşidî. Cidde: Mektebetü's-Sevâdî, 1993.

- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsir*. İstanbul: Akpınar Yayınevi, ts.
- binti Abdülaziz, Amal. *Elfaz ve'l-Mustelahat' ul- Mütealikat bi't Tevhidi Rubûbiyeh*. ts.
- Bursevi, İsmail Hakkı. *Ruhu'l-Beyan*. Beyrut: Daru'l-Fikr, ts.
- el- Bûti, Said Ramazan, *Hürriyet'ül İnsan fi Zilli Ubûdiyetihi Lillah*. Dımaşk: Daru'l Fikir, 1992.
- Carrel, Alexis. *Dua*, çev. M. Alper Yüçetürk. Yağmur yay. 2018.
- el-Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. *es-Sıhah tâcü'l-luğa ve sıhâhi'l-'Arabiyye*. thk. Muhammed Muhammed Tamir, Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2009.
- Ceyhan, Semih. "Ubûdiyyet" . *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 42/ 33-34. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Cilacı, Osman. *Psiko- Sosyal Açıdan İlahi Dinlerde Dualar*, Konya: Eser Matbaacılık, 1982
- _____, "Dua" . *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 9/536-539. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- el-Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *Kitâbu't-Ta'rifât*. Beyrut: Daru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1984.
- ed-Dâmegâni, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Muhammed. *Kâmûsu'l-Kur'ân (İslâhı'l-Vücûh ve'n-Nezâir Fi'l Kur'âni'l-Kerîm)*. ts.
- Ebû Hayyân, el-Endelüsî. *el-Bahrü'l-muhît*. thk. Sıdkı Muhammed Cemil. Beyrût: Dâru'l-Fikr, h. 1420.
- Ebussuud, Ahmed b. Muhammed *el-İmâdî. İrşadü'l-Akl-ı Selim ila Mezaya'l-Kitabi'l-Kerim*. Beyrut: Darü İhya'üt-Turas'il-Arabî, ts.
- Ersöz, Muhammed. "Hatalı Tefsir Sebebi Olarak Yerel Unsurların İhmal Edilmesi ve Lafızların İstılâh Anlamlarının Kullanılması". Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 7/ 7 (2016) 13-152.
- Esen, Muammer. "Hz. İbrahim'in İmanı ve Tevhid Mücadelesi". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (2011).

- Eşmeli, İsmet, “*İnanç ve İbadetlere Etkisi Bağlamında Yahudi Sürgünü*”, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 8/2 (30/12/2021), 1059.
- el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher, *Tehzîbu'l-luġa*, thk. Muhammed ‘Abdunna‘îm Hafâcî-Mahmûd Ferec ‘Ukde. 8 Cilt. Kâhire: ed-Dâru'l-Mısıriyye, 2001.
- Fîrûzâbâdî, Ebu Tahir Muhammed Bin Yakub. *Kâmûsü'l-Muhît*. thk. Muhammed Naim Urkusi. Beyrut: Müessestü'r-Risale, 2005.
- Halil b.Ahmed. *Kitâbu'l-Ayn*, thk. Abdulhamid Hindavi. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l İlmiyye, ts.
- Hamîdullah, Muhammed. “Abd” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 1/ 57-58. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.*
- el Hilali, Mecdi. *Hakikatu'l Ubûdiye*, Kahire: Müessesetü ikra li neşri ve tevzii ve tercüme, ts,
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdu'l-Hak b. Ğâlib, *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*. thk. Abdusselam Abdu's-Şâfi. Beyrut: Darül-Kütubil-İlmiyye, 1422.
- İbn ‘Âşûr, Muhammed et-Tahir. *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: Dâru't Tunusiye, 1984.
- İbn Dureyd, Ebu Bekr Muhammed b. el-Hasen. *Cemheratu'l-Luġa*. thk. Remzi Munir Bealbeki, Beyrut, Dârul-İlm li'l-Melayin, 1987.
- İbn Ebi'l-İz, Sadruddin Ali b. Ali b. Muhammed ed-Dimeşkî el-Hanefî. *Şerhu'l-akîdeti't-tahâviyye*, Mısır, 2005.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî. *Mu‘cemu Mekâyisi'l-Luġa*. thk. ‘Abdusselâm Muhammed Hârûn. Beyrût: Dâru'l Fikr, 1979.
- İbn Kesîr, Ebi'l-Fidâ İsmail bin Ömer. Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. thk. Sâmi bin Muhammed es-Selâme. Beyrut: Dâru Tayyibe, 1420/1999.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el Kazvini. *es Sünen*. Beyrut: Daru'l Kutub'ul İlmiye, ts.

- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrerem. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: arus-Sadr, h.1414.
- İbn Mende, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk, , *et-Tevhid, Riyâd*, Daru'l-Fazîle, 2007.
- İbn-i Sîde, Ebu'l-Hasen, Ali b. İsmail el-Mursî. *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'la'zam*, Beyrut: Dâru'l- Kitâbi'l-İlmiyye, 2000.
- İbn Süleyman, Mükâtil, *el-Vücûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-A'zim*. thk. Hâtim Salih ed-Dâmin. Dubai: Cum'ati'l-Mâcid li's-Sekâfe ve't- Tûrâs, 2005.
- İbn Teymiyye, Takiyyüddin Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalîm b. Abdüsselam b. Abdullah b. Ebü'l-Kâsım b. Muhammed b. Teymiyye el-Harrânî el-Hanbelî ed-Dimaşkî. *el Ubudiyye*, el- Beyrut: Mektebetü'l İslamiyye, 1426/2005.
- _____, *Kaidetun Azimetun fi'l-Fark Beyn İbadet Ehlu'l-İman ve'l-İslam ve Ehlu'ş-Şirk ve'n-Nifak*. thk. Süleyman b. Salih. Riyad: Dâru'l-Âsıme, 1997.
- _____, *et-Tedmuriyye*. thk. Muhammed b. Avde. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 2000.
- _____, *Der'u't-Tearudi'l-Akl ve'n-Nakl*, thk. Muhammed Reşad Sâlim. Riyad, 1991.
- _____, *Mukaddimetun fi Usûli't-Tefsir*. Beyrût: Dâru'l Mektebeti'l-Hayât,1980.
- el-İsfehânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal er-Râgıb, *el-Müfredât fi Garibi'l Kur'an*, thk. Safvân Adnan Dâvûdî. Beyrut: Dimaşk, 1412/1992.
- İzutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Tanrı ve İnsan*. çev. M. Kürşad Atalar. İstanbul: Pınar Yayınları, 2009.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. “*İnsanın Çaresizliği ve Fıtratın Uyanışı*”. Kelam Araştırmaları 3:1 (2005).
- el-Kâsımî, Muhammed b. Muhammed Saîd Cemâleddin. *Mehâsinü't-te'vîl*. thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, h.1418.
- el-Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*. thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrahim Atfeş. Kahire: Dâru'l Kütübi'l-Mısriyye, 1964.

- el-Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Zeynüslâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye*. thk. Abdul Halim Mahmoud. Kahire: Daru'l-Meârif, ts.
- _____, *Letâ'ifü'l-işârât*, thk. İbrahim el-Besyûnî. Mısır: el-Hey'eti'l- Mısıriyyeti li'l-Kitâb.
- Kutub, Seyyid, *Fi Zülâli'l-Kur'an*, Dar'üş-Şûruk, Beyrut, h.1421.
- Küçük, Ahmet. Kur'an'da Toplumsal Sınanma, İstanbul: Beyan Yayınları, 2007.
- Mahallî Celâleddin - Süyûtî Celâleddin. *Tefsîrü'l-Celâleyn*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.
- el-Makrîzî, Ebü Muhammed (Ebü'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed. *Tecridü't-Tevhid*. Mektebetu't-Turasi'l-İslâmi, 1993.
- Marinier, Pierre. *Dua Üzerine Düşünceler: Psikofizyolojik Sebepleri ve Sonuçları*. Çev. Sadık Kılıç. İzmir: Nil Yayınları, 1991.
- el-Mâtürîdî, Ebü Mansûr. *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*. thk. Mecdi Baslum, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye Beyrut, 2005.
- _____, *et-Tevhî*. thk. Fethullah Huleyf. Nşr. Dâru'l-Câmiâti'l-Mısıriyye. İskenderiye ts.
- el-Mâverdî, Ali b. Muhammed b. Habîb Ebü'l-Hasen el-Basrî. *en-Nüket ve'l-Uyûn*. thk. Abdulkaksûd b. Abdurrahîm. Beyrut, ts.
- el-Merâğî. Ahmed b. Mustafa. *Tefsîru'l-Merâğî*. Mustafa el-Bâbî Mat. Mısır, 1946.
- el-Mevdudi, Ebu'l A'la. Kur'an'ın Dört Temel Terimi. çev. Cahit Koytak.
- _____, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı*. Ahmed Asrar, İstanbul: Pınar Yayınları, 1992.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî. *el-Vücûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-azim*. thk. Hâtim Salih ed-Dâmin. Bağdat, 1427/2006.
- _____, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmud Şehhâte. Beyrut: Dâru'l İhyâi't-turâs, 1423.
- Nas, Hasan. "Kur'an'ın Nüzül Sürecinde Rab Kavramının Semantik Alanı". mütefekkir, Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi 8/15 (2021), 189-216.

- _____, *Zihniyet İnşası Bağlamında Kur'an'da Rubûbiyet*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- en-Nesefî, Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed. *Medarikü't-Tenzîl ve Hakîku't-Te'vîl*. thk. Yûsuf Ali Bedevî. Beyrut, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998.
- en-Nîsâbü'rî, Nizamuddîn el-Hasen b. Muhammed b. Huseyin el-Kummî. *Garâibu'l-Kur'an ve regâibu'l-Furkân*. thk. Zekeriye Umeyrat. 6 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1416.
- Nursi, Said. *Sözler*. İstanbul: Envar Neşriyat, 2003,
- _____, *Şualar*. İstanbul: Envar Neşriyat, 2003.
- _____, *Mesnevi-i Nuriye*. İstanbul: Envar Neşriyat, 2003.
- _____, *Mektubat*. İstanbul: Envar Neşriyat, 2003.
- Pak, Zekeriya. *Kur'an'da Kulluk*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1999.
- er-Razî, Fahrüddin. *et-Tefsirü'l Kebir (Mefatihü'l Gayb)*. Beyrut: Daru ihyai't-türasi'l-arabî, 1420.
- Rızâ, Reşîd. *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-Hakîm=Tefsirü'l-Menâr*. Kahire: Hey'etü'l-Mısriyye el-âmme, 1990.
- es-Sâbüni, Muhammed Ali. *Safvetu't-Tefâsîr*. Kâhire: Dâru's-Sâbüni, 1997.
- es-Sa'dî, Abdurrahman b. Nâsır. *Tefsirü'l Kerimi'r Rahman fî Tefsiri Kelami'l Mennan*. thk. Abdurrahmân b. Muallâ el-Luveyhık. Müessesetu'r-Risale, 2000.
- es-Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim en-Nîsâbü'rî. *el-Keşf ve'lbe'yân'an tefsîri'l-Kur'ân (Tefsîru's-Sa'lebî)*. thk. Muhammed b. 'Âşûr. Beyrut: Dâru ihyâi turasi'l-'Arabi, 2002.
- Sancar, Cemalettin. *Kur'an'da Helak Olan Kavimler*, Konya: Selçuk Üniversitesi, SBE Tefsir Bilim Dalı, Doktora Tezi, 1996.
- es-Seâlibî, Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf. *el-Cevâhiru'l-hisân f tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ali Muavvid ve Âdil Ahmed Abdu'l-Mevcûd. Beyrut: Dâru'l ihyâ-i turâsi'l-'Arabi, h.1418.

- es-Sem‘ânî, Ebü’l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed el-Mervezî. *Tefsîru’l-Kur’ân*. 6 cilt. thk. Yasir b. İbrahim – Ganîm b. Abbâs. Riyad: Dâru’l-vatan, 1418/1997.
- es-Semerkindî Ebü’l-Leys İmâmü’l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm. *Bahru’l-Ulûm*, ts.
- Sevgi, Abdullah. *Kur’an’da Rubûbiyet*, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Soysaldı, H.Mehmet. *Kur’an-ı Kerim’e Göre Duâ*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat.
- eş-Şuhud Ali Bin Nayif. *el İnsan Beyne Ubudiyeti lillah ve Ubudiyeti lil Abid*, 2012.
- Şeriatî, Ali. *Dua*, trc. Derya Örs, Ankara, Fecr yay., 2020.
- Uludağ, Süleyman. “Abd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/57-58. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- et-Taberî, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *el-Câmi‘u’l-Beyân an Tefsîri Âyi ‘l-Kur’ân*. thk. Abdullah Abdulmuhsin et-Türkî. Kahire: Dâru’l Hicr, 1422/2001
- et-Tâlekânî, Tâlekânî, Ebü’l-Kâsım İsmâîl b. Abbâd b. el-Abbâs. *el-Muhît fi’l-luğa*. thk. Muhammed Hasan âl Yâsîn. Beyrût: Âlemü’l-Kütüb, 1994.
- Tarakçı, Muhammet. “Yahudilikte Vahiy Anlayışı”. Vahiy Zincirinin Son Halkası: Kur’an Vahiyi, Kur’an Çalışmaları Vakfı Sempozyum Dizisi, (7 Ekim 2017), 73.
- Temizer, Aydın. “Kur’ân’da “Rab” Kavramı Üzerine Semantik Bir Analiz”. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1/44 (2013), 44.
- _____, “Kur’an’a Göre Cahiliye Zihniyetinin Rubûbiyet Anlayışındaki Çelişki”. Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi, Sayı: 15-16, (2013), 5-22.
- et- Tehânevî, Muhammed A‘lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid. *Mevsûatu Keşşâfü istilâhâti’l-fünûn ve’l-ulûm*. thk. Refik el-Acem – Ali Dahrûc – Abdullah el-Hâlidî – Corc Zînâtî. 2 cilt, Beyrût: Mektebetu Lübnan Nâşirûn, 1996.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *Sünenü’t-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şakir-Mısır, 1975.

- Topaloğlu, Bekir. “Allah” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 2/500-502. *İstanbul: TDV Yayınları*, 1989.
- et-Tüsteri, Ebû Muhammed Sehl b. Abdullah, *Tefsîru't-Tüster*. thk Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1423/2002.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed. *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavviz. Beyrut, Dar'ul Kutub-il İlmiye, 1994.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Azim Dağıtım, ts.
- ez-Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtaza el-Huseyn. *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l- Kâmûs*. thk. Absussabur Şahin, Kuveyt, Turasu'l-Arabiyy, 1965.
- Zekeriyya, Ebu Bekr Muhammed. *eş-Şirk fi'l Kadim ve'l-Hadi*. Riyad: Mektebetü'r Rüşd, 2000.
- ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşaf*. Beyrut, Darul Kütübil Arabiyye, h.1407.